

T.C.

KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRK BASIN HAYATINDA İKTİSADİYAT MECMUASI

Emrehan YÜCEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2024

©2024-Emrehan YÜCEL

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRK BASIN HAYATINDA İKTİSADİYAT MECMUASI
THE 'İKTİSADİYAT MECMUASI' IN TURKISH PRESS LIFE

Hazırlayan
Emrehan YÜCEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Mahmut BOLAT

KIRŞEHİR-2024

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Emrehan YÜCEL tarafından hazırlanan “Türk Basın Hayatında İktisadiyat Mecmuası” adlı tez çalışması 26/08/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman(İmza)

Doç. Dr. Mahmut BOLAT

Üye.....(İmza)

Prof. Dr. Bengü BOLAT

Üye.....(İmza)

Prof. Dr. İbrahim ERDAL

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2024

(İmza)

Prof. Dr. Cemalettin İPEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.././2024

Emrehan YÜCEL

ÖZET

TÜRK BASIN HAYATINDA İKTİSADİYAT MECMUASI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan: Emrehan YÜCEL

Danışman: Doç. Dr. Mahmut BOLAT

2024-(164+x)

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Jüri

Doç. Dr. Mahmut BOLAT

Prof. Dr. Bengü BOLAT

Prof. Dr. İbrahim ERDAL

II. Meşrutiyet'in ilanı Türk tarihi açısından dönüm noktası sayılabilecek olayların başında gelmektedir. Bu dönemde hükümeti elinde bulunduran İttihat ve Terakki ile birlikte devlet iktisadi, siyasi ve sosyal alanda gözle görülür bir değişim sürecine girmiştir. Örneğin Kanun-i Esasi tekrardan yürürlüğe girmiş, devlet yönetiminde meclis tekrardan söz sahibi olmuş, iktisat bir bilim dalı olarak incelenmeye başlanmış ve özellikle basın hayatında ciddi bir hareketlenme meydana gelmiştir. Bununla birlikte İttihat ve Terakki, devlet yönetimini eline geçirdiği ilk yıllarda İngiltere menşeli liberal iktisat politikasını benimsemiş ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu koşullar neticesinde bu politikayı terk ederek daha himayeci ve korumacı olan ve aynı zamanda Cumhuriyet Dönemi'ne yansımaları "devletçilik" ilkesi olan "milli iktisat" politikasını benimsemiştir. İşte bu gelişmelerin bir sonucu olarak yayın hayatına başlayan İktisadiyat Mecmuası, İttihat ve Terakki'nin yarı resmi yayın organı olarak, milli iktisat düşüncesinin ilmi esaslarını belirlemek amacıyla yayınlanmıştır. Bu cümleden hareketle mecmuada iktisadın alt kolları olan sanayi, ziraat ve ticaret alanlarında pek çok makale yayınlandığı gibi çoğu Avrupa devletinin iktisadi durumu hakkında da bilgiler verilmiştir. "İlmî ve amelî her nevi iktisadî meselelerden bahseder" sloganını kendisine düstur edinen mecmua 1916-1917 yılları arasında toplam 69 sayı olarak yayınlanmış ve editörlüğünü Celal Sahir (Erozan) üstlenmiş, Tekin Alp başta olmak üzere Ziya Gökalp ve Galip Haldun gibi dönemin önde gelen aydınları ise başyazarlık görevini yerine getirmişlerdir. Bu çalışmada, İktisadiyat Mecmuası'nda yayımlanan makale ve haberler, telif ve tetkik eserlerin desteğiyle tetkik edilerek dönemin iktisadi, sosyal ve siyasi durumu yorum ile birlikte incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, İktisadiyat Mecmuası, Basın, Milli İktisat, Ziraat, Sosyal Yaşam.

ABSTRACT

THE 'İKTİSADİYAT MECMUASI' IN TURKISH PRESS LIFE

M.Sc.Thesis

Preparer: Emrehan YÜCEL

Advisor: Asst. Prof. Dr. Mahmut BOLAT

2024-(164+x)

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

History Department

Jury

Asst. Prof. Dr. Mahmut BOLAT

Prof. Dr. Bengü BOLAT

Prof. Dr. İbrahim ERDAL

The proclamation of the Second Constitutional Era in 1908 marked a pivotal moment in Turkish history. Under the governance of the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki), the Ottoman state underwent significant transformations across economic, political, and social spheres. Notably, the reinstatement of the Ottoman Basic Law (Kanun-i Esasi) restored parliamentary authority, economics began to be studied as a scientific discipline, and there was a notable surge in press activities. Initially, the Committee of Union and Progress adopted British-inspired liberal economic policies. However, due to conditions arising from World War I, they shifted towards a more protective and interventionist "national economy" policy, which later influenced the "statism" principle in the Republican era. As a result of these developments, İktisadiyat Mecmuası commenced publication as a semi-official organ of the Committee of Union and Progress, aiming to establish the scientific foundations of the national economy concept. The journal featured numerous articles on various branches of economics, such as industry, agriculture, and commerce, and provided insights into the economic conditions of several European countries. Adopting the motto "Discusses all kinds of scientific and practical economic issues," the journal was published in 69 issues between 1916 and 1917, with Celal Sahir (Erozan) serving as editor. Prominent intellectuals of the era, including Tekin Alp, Ziya Gökalp, and Galip Haldun, contributed as lead writers. This study examines the articles and news published in İktisadiyat Mecmuası, analyzing the period's economic, social, and political conditions with the support of original and investigative works.

Key Words: The Second Constitutional Era, İktisadiyat Mecmuası, Press, National Economy, Agriculture, Social Life.

ÖNSÖZ

Bir devletin gücünü gösteren parametrelerin başında şüphesiz o devletin iktisadi gücü gelmektedir. Osmanlı Devleti, 17. yüzyıldan itibaren yaşadığı duraklama ve gerileme dönemleri ile birlikte 19. yüzyıla geldiğinde bu gerçeği acı bir şekilde anlamış ve bu duruma çareler üretme noktasında gerekli adımları atmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin başında ise özellikle istibdat döneminin ardından ilan olunan II. Meşrutiyet ile beraber kendisini basın alanında göstermiştir. Ayrıca II. Meşrutiyet dönemine kadar bilim alanı gözüyle bakılmayan iktisada karşı bu dönemde kuramsal çerçeve bulma çalışmaları hız kazanmıştır. Hemen her konuda, her alanda olduğu gibi iktisat alanında da yapılan yayınlar, çıkarılan dergiler ile Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmanın yolları aranmıştır. Bu dergilerin başında ise İktisadiyat Mecmuası gelmektedir. Zira devletin iktisadi politikasını değiştirmeye başladığı ve Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği süreçte yayın hayatına giren mecmua; liberal iktisadi savunuların karşısında, iktisadi yönetimde himayeciliği benimseyenlerin bir araya geldiği yer olmuştur.

Mecmua içerisinde milli iktisat düşüncesinin tanımlanması, Türklere ait milli iktisat görüşünün nasıl olması gerektiği ve Osmanlı Devleti'nin iktisaden gelişebilmesi için sanayiye mi yoksa ziraata mı ağırlık vermesi gerektiği gibi konular özellikle Ziya Gökalp ve Tekin Alp tarafından yazılan makalelerde işlenmiştir. Bununla beraber ticaretin gelişmesi için yürütülen çalışmalar, savaş dönemi ortaya çıkan karaborsacılık ve hayat pahalılığının önlenmesi için yapılması gerekenler, kadınların sosyal yaşantıda etkilerini arttırması, geçmişten ders çıkartmak adına önceki dönemlerin iktisadi koşulları gibi bu ve buna benzer birçok konunun işlendiği İktisadiyat Mecmuası yayınladığı dönemi her noktasıyla anlayabilmek adına son derece önemli bir kaynaktır. Bu çalışma ile ulaşılmak istenen amaç ise İktisadiyat Mecmuası özelinde Türk tarihinin önemli gelişmelerinin yaşandığı II. Meşrutiyet Dönemi'ni, bu dönemde yaşanan fikrî değişimleri ve bu değişimlerin halk tabakasındaki karşılığını daha iyi anlayabilmek olmuştur. Toplamda 69 sayı olarak yayımlanan mecmuanın 69'uncu sayısı bulunmamasıyla beraber, dijital ortama aktarılan sayıların transkripti esnasında bazı sayfaların net olmaması, tezin yazım aşamasını zorlaştıran etmenlerden birisi olmuştur.

Tüm bu süreç içerisinde desteğini, emeğini, bilgi birikimini ve tecrübesini bir an olsun esirgemeyen, çalışma esnasında yaşadığım tüm zorlukları bana yol göstererek aşmamı sağlayan, tez yazma aşamasında dönem dönem yaşadığım motivasyon düşüşlerinde

konuşmaları ile bana umut veren, duruşu ve kişiliği ile hedeflediğim meslekte bana rol model olan danışmanım Doç. Dr. Mahmut BOLAT'a ve savunmamda eksiklerimi görüp tamamlamamda sordukları sorular ile bana yol gösteren saygı değer jüri üyelerimiz sayın Prof. Dr. Bengü BOLAT ve Prof. Dr. İbrahim ERDAL hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Akademisyenlik gibi olması uzun, zor ve meşakkatli bir süreç olan mesleği setiğimde en başından beri desteklerini benden bir an olsun esirgemeyen, maddi ve manevi her türlü imkanı sunan, bu çalışma ile ortaya koyduğum bir başarı mevcut ise bu başarının baş mimarı olan ve bugünlere gelmemi sağlayan annem Beyhan YÜCEL'e ve babam Murat YÜCEL'e, ayrıca gelişmesinde ve kişiliğinde iyi bir örnek olmaya çalıştığım kardeşim Berat YÜCEL'e en içten minnetlerimi sunuyor ve bu çalışmamı onlara ithaf ediyorum.

Ayrıca kaynak edinme, fikir alışverişi ve her türlü desteklerinden dolayı ağabeyim dediğim Dr. Öğr. Üyesi Murat BAŞ'a, ev arkadaşlarım Burak CAN ve Yasin ÖZTÜRK'e, ayrıca hiçbir konuda yardımlarını benden esirgemeyen hocam Dr. Öğr. Üyesi İlker TÜRKMEN ve arkadaşım Ahmet NİZAMOğLU'na teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Emrehan YÜCEL

Kırşehir-2024

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	13
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BASIN HAYATI, İKTİDAR-BASIN İLİŞKİLERİ VE İKTİSADİYAT MECMUASI	13
1.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BASIN HAYATI	13
1.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ İKTİDAR-BASIN İLİŞKİLERİ	18
1.3. İKTİSADİYAT MECMUASI	21
II. BÖLÜM	26
İKTİSADİYAT MECMUASI GÖZÜNDEN OSMANLI DEVLETİ'NDE İKTİSADİ DURUM	26
2.1. 20 YÜZYIL OSMANLISINDA İKTİSADIN GENEL DURUMU	26
2.1.1. İktisadın Geleceği Meselesi	26
2.1.2. Hayat Pahahlığı ve Karaborsacılık (Gala-i Es'ar ve İhtikar)	32
2.1.3. Düyun-ı Umumiye	37
2.2. MİLLİ İKTİSAT DÜŞÜNCESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	40
2.2.1. Milli İktisat Düşüncesinin Ortaya Çıkışı	40
2.2.2. Osmanlı'da Milli İktisadın İlk İzleri	44
2.2.3. Milli İktisat ve Ekonomik Uygulamalar	48
2.2.4. Yerli Üretimi Arttırma Meselesi	61

2.3. İKTİSADİYAT MECMUASI'NDA ŞEHİRLERDEN İKTİSADİ HABERLER..	66
2.4. İKTİSADİ GELİŞİMİN ANAHTARI: ŞİRKETLER	68
2.4.1. Kooperatif Şirketleri.....	70
2.4.2. Anonim Şirketler.....	72
2.5. OSMANLI'DA BANKERLERDEN BANKAYA.....	76
2.5.1. Osmanlı'da Milli Banka Kurma Düşüncesi	78
2.5.2. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası ve Anadolu'da Diğer Bankacılık Girişimleri.	79
2.5.3. Memleket Sandıkları'ndan Ziraat Bankası'na	84
2.6. KALKINMAYA ULAŞTIRACAK VASITA: OSMANLI'DA SANAYİ.....	88
2.7. OSMANLI'DA TİCARET	93
2.7.1. Kapitülasyonlar ve Yabancı Sermaye.....	95
2.7.2. Osmanlı'da Demiryolu Siyaseti	100
2.7.3. Yeni Gümrük Tarifesi	102
III. BÖLÜM.....	105
İKTİSADİYAT MECMUASI GÖZÜNDEN OSMANLI DEVLETİ'NDE ZİRAAT VE HAYVANCILIK.....	105
3.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE TARIM VE HAYVANCILIĞIN GENEL DURUMU	105
3.1.1. İktisadiyat Mecmuası'nda Çıkan Haberlerde Osmanlı Devleti'nde Bölgesel Tarım Çalışmaları.....	112
3.2. MİLLİ İKTİSADIN ÖNEMLİ BİR NEFERİ: ORMAN ISLAHATLARI.....	115
3.3. OSMANLI ZİRAATINDA YAŞANAN BİR SORUN: ÇEKİRGE İSTİLALARI	117
IV. BÖLÜM.....	121
İKTİSADİYAT MECMUASINA GÖRE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT.....	121
4.1. 20. YÜZYIL OSMANLISINDA KADIN.....	122

4.2. TARİHTEN KONULAR	126
4.3. GÜNDELİK VE SOSYAL HABERLER	133
SONUÇ.....	137
KAYNAKÇA	141
EKLER.....	155
ÖZGEÇMİŞ.....	164

KISALTMALAR

s: Sayfa

S: Sayı

C: Cilt

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

Bkz: Bakınız

GİRİŞ

Basın-yayın faaliyetlerinin başlaması, insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Öncesinde halk arasında sadece seçkin grupların haberdar olabildiği birçok meselenin, basın sayesinde daha geniş kitlelere ulaşabilmesi ve insanların, çoğu konuda bilgi sahibi olabilmesi, bugünkü modern toplumun oluşmasındaki etkenlerden biri olarak kabul edilebilir. Bu denli önemli ve sosyolojik bir karşılığı olan basının ortaya çıkmasındaki en büyük etken ise 15. yüzyılda Avrupa’da kullanımı hızla artan matbaalar olmuştur. Bu nazarla yazılı basının ilk örneklerini 1450’li yıllarda Avrupa’da “Haber Yaprakları”, 1600’lü yılların başında süreli yayınlar ve 1660’ta ise ilk günlük yayınlarda görmekteyiz.¹

Yukarıda zikredilen tarihlerde göstermektedir ki, Avrupa’da aydınlanma çağının yaşanmasında, matbaa kullanımının ve basın-yayın faaliyetlerinin artmasının mutlak etkisi olduğu söylenebilir. Böylesine elzem ve dünya tarihinin gidişatını değiştiren Avrupa’daki gelişmeyi ve ilerlemeyi, basının etkisine bağlamamızdaki sebep nedir? Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, Orta Çağ dönemi Avrupa’sında soylu ve din sınıfı haricindeki bütün halk, bir meta olarak görülmüş ve herhangi bir sınıfta herhangi bir karşılığı olmamıştır. Bu bağlamda basın-yayın faaliyetlerinin artması ile bilginin daha kolay ulaşılabilir bir kaynak olması, zaman içerisinde kendi düşünen ve kendi değerlendiren bir toplumun meydana gelmesine vesile olmuştur. Bu durum da yöneticilerin ve din adamlarının hegemonyası altında yaşayan halkın bilinçlenerek, skolastik toplumsal yapıyı yıkıp bireysel özgürlüklerini kazandıracak bir mücadeleye girmelerine neden olmuştur.

Gerek sosyal gerekse de siyasal etki alanı böylesine geniş basın-yayın faaliyetlerinin, Avrupa’da ortaya çıkmasından yaklaşık 300 yıl sonra Osmanlı’da etkili olmaya başlaması, Osmanlı’daki birçok gelişmenin gecikmesindeki sebepleri de ortaya koymaktadır. Kısa bir kıyaslama yapmamız gerekirse; Avrupa’da basın-yayın faaliyetlerinin artmaya başladığı 15. yüzyıldan, Osmanlı’da Türkler tarafından kullanılan ilk basımevinin ürünlerini verdiği 1730’lu yıllara kadar geçen süre içerisinde, Batı’da 1,5 milyon kitabın 1,4 milyar nüshası basılmış, buna karşılık Osmanlı Devleti’nde Türkler tarafından kurulan ilk basımevi olan Müteferrika Matbaasında 1729-1742 yılları arasında 17 kitabın sadece 12 bin nüshası basılabilmektedir. Aradaki farkın böylesine büyük olduğu durumda, Osmanlı’da değil halkın, aydın kesimin dahi

¹ Orhan Koloğlu, **Osmanlı’da 21. Yüzyılda Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2018, s. 11.

basılı eserlere ne derecede kısıtlı bir şekilde ulaşabildiği anlaşılacaktır.²

Yukarıda aktarılan rakamlar da Osmanlı Devleti'ne basın-yayın faaliyetlerinin Avrupa'ya nazaran yaklaşık 300 sene kadar geç başlaması, Osmanlı toplumunun, basının Avrupa'da geldiği merhalenin ve toplum üzerinde oluşturduğu etkinin çok gerisinde kaldığını göstermektedir. Zira farklı sebeplerinde olduğu göz önünde bulundurularak, bu gecikme okuyan, düşünen ve eleştiren bir toplumun oluşmasının önündeki engeli teşkil etmiştir.

Osmanlı basın hayatı ve dönemselsel olarak yaşadığı değişimleri üç dönemde ele almak mümkündür: 1831'de yayınlanan ilk gazeteden, 1876'da Kanun-u Esasi'nin ilan edilmesine kadar olan dönem, Birinci Meşrutiyet'ten İstibdat Dönemi'nin sonuna kadar olan dönem (1876-1908) ve İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918).³

Bu süreç öncesinde, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki gelişmelere duyarsız kaldığı şeklindeki kabul gören genel kanının aksine Osmanlı, Avrupa'da basın konusunda meydana gelen gelişmeleri 18. Yüzyılın ortalarından itibaren takip etmiştir. Ancak bu takip daha çok siyasal düzeyde kalmıştır. Bu arada Bab-ı Ali'de bir Tercüme Odası kurulmuş ve Avrupa'da yayınlanan gazetelerin burada çevirileri yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Türkler tarafından kullanılan ilk matbaanın 1727 tarihinde kurulduğu bilinmekle birlikte bunun öncesinde Osmanlı'ya bağlı bir vilayet olan Mısır'da Vali Mehmet Ali Paşa'nın girişimleriyle 1820'de Bulak Matbaası kurulmuş ve 1822'de ilk ürünlerini vermiştir. Bu matbaanın ilk ürünü *Curnal al Hidivi* adıyla neşredilmiş ve sadece Divan'da ele alınan konulardan haberdar olmaları maksadıyla, yönetici kadrosuna gönderilmiştir. İki sütun halinde neşredilen bu gazete bir sütunu Türkçe, bir sütunu Arapça olacak şekilde yayınlanmıştır.⁴

Anadolu'da yayınlanan ilk gazete ise İzmir'de Fransızlar tarafından çıkartılmıştır. Özellikle Akdeniz ülkeleri ile deniz ticaretinin arttığı bir sırada haberleşmeye duyulan ihtiyaç neticesinde, 1821 yılında Charles Tricon tarafından Fransızca yayınlanan *Le Spectateur Oriental* (Doğulu Seyirci) isimli gazete tamamen ticari amaçlı olarak çıkmış olsa da Yunan ayaklanması ile birlikte niteliğini değiştirmiş ve Yunanlılar lehinde siyasal amaçlı yayınlar yapmaya başlamıştır. Bu değişim sonrasında Bab-ı Ali'nin tepkisini çeken gazetenin sahibinin değişmesiyle, yayın politikasında da değişikliğe gitmiştir. Yazarlık yaptığı gazetenin bahsi

² a.g.e, s. 15.

³ Yasemin Doğaner, "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 29(1), 2012, s. 109-121.

⁴ Koloğlu, a.g.e, s. 22.

geçen olaylardan sonra başına geçen Fransız Avukat Alexandre Blacque, tamamen Osmanlı yanlısı bir yayın politikası izleyerek bölgede Türk halkına yapılan mezalimi gözler önüne sermiş ve Avrupa'nın bu noktada izlediği politikayı eleştirmiştir. Blacque gerek ülke içinde gerekse de Avrupa Devletleri arasında büyük yankı uyandıran yazıları sayesinde, Osmanlı yönetici sınıfına gazetenin ne derece etkili bir propaganda silahı olduğunu fiilen göstermiştir.⁵

Basının güçlü bir propaganda silahı olduğunun anlaşılması gerek yerel yönetimleri ve gerekse de devleti harekete geçirmiş ve bu anlamda basından istifade edilmeye başlanmıştır. İşte bu sebeptendir ki, önce Mısır'da Mehmet Ali Paşa sonrasında ise II. Mahmut tarafından basın alanında girişimler hızlanmış, fakat devlet ve yöneticiler tarafından başlatılan bu girişimlerde halkın bir etkisi olmamıştır.

Yukarıda da aktarıldığı gibi Osmanlı topraklarında ilk Türkçe resmî gazete Mehmet Ali Paşa'nın valiliği sırasında Mısır'da çıkarılmıştı. Sadece yönetim kadrosunu bilgilendirmek amacıyla yayınlanan Curnal al Hidivi'nin yetersiz gelmeye başlaması ile de 4 Aralık 1828 tarihinde *Vekayi-i Mısriyye* yayın hayatına başlamıştır. Mısır halkının Türklerden ve Araplardan oluşması hasebiyle bir sütunu Türkçe, bir sütunu Arapça olarak yayınlanan ve içeriği bakımından resmî gazete mahiyetinde olan *Vekayi-i Mısriyye*'de divan kararları ve idari talimatların yanı sıra ticaret ve ekonomi gibi alanlarda makaleler ve ilanlar yayınlanmıştır.⁶

Genel olarak Osmanlı'da yayınlanan ilk Türkçe gazete olarak Takvim-i Vekayi bilinmekle birlikte Orhan Koloğlu'nun yaptığı çalışmalar, *Vekayi-i Mısriyye*'nin, Takvim-i Vekayi'den üç yıl önce basıldığını kanıtlamıştır.⁷ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, *Vekayi-i Mısriyye* bir vilayet gazetesi olmasından dolayı etkisi sadece Mısır'da görülmüştür.

Bununla birlikte, basının Avrupa siyasi hayatı üzerine etkileri, Blacque'in yayınladığı makalelerin Avrupa'da oluşturduğu etki, II. Mahmut'u bu noktada girişimde bulunmaya götüren asıl nedenler olmuştur. Yine bu noktada, Osmanlı'ya bağlı bir vilayet olan Mısır'da resmî gazete mahiyetinde bir yayın yapılması II. Mahmut'un bu kararında etkili olan bir diğer etmendir.⁸

⁵ a.g.e, s. 23.

⁶ Salim Alan, "Tanzimat Dönemi (1831-1876) Osmanlı Basını ve Vakayii Mısriyye", **Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi**, S. 3, 2019, s. 46-56.

⁷ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitapevi, İstanbul 2003, s. 13.

⁸ Uğur Akbulut, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", **Turkish, Studies**, C. 8, S. 5, 2013, s. 31-57.

Kendisi de en az selefi III. Selim (1789-1807) kadar yenilikçi bir padişah olan ve Tanzimat Dönemi'nin temellerini atan II. Mahmut (1808-1839), gerek devlet içerisinde alınan kararların bilinmesi, gerekse de atılan yeni adımların halk tarafından takip edilmesi amacıyla Türkçe bir yayın yapma kararı vermiştir. Hatta birçok mecliste bu konunun tartışması yapılmış, şer'i ve örfî nizamla ters düşmediği, aksine memlekete pek çok fayda sağlayacağı konusunda fikir birliğine varılmıştır. Günümüz Türkçesi ile olayların takvimi anlamına gelen gazetenin ismini de II. Mahmut kendisi koymuştur. Basımı için Takvim-i Vekayihâne-i Âmire adında yeni bir matbaa kurulmuş ve başına da Vakanüvis Es'ad Efendi getirilmiş, Sârim Efendi ve Said Bey de bu matbaada memur olarak görevlendirilmiştir.⁹

1 Kasım 1831 tarihinde yayın hayatına giren ve haftalık olarak basılan Takvim-i Vekayi'nin Fransızca, Ermenice, Rumca, Arapça ve Farsça nüshaları da bulunmaktadır. Umuru dahiliye (iç haberler), umur-u hariciye (dış haberler), mevad-ı askeriye (askeri işler), fûnun (bilim), tevcihat-ı ilmiye (din adamlarının atamaları), ticaret ve es'ar (ticaret ve fiyatlar) olmak üzere altı ana başlıkta yayınlanan gazete, devletin sesi olma görevini üstlenmiş ve yapılan yeniliklere ilişkin haberleri bünyesinde barındırması sebebiyle bir noktada halkı Tanzimat Dönemi'ne hazırlamış, tabiri caizse Tanzimat'ın sesi olarak da nitelendirilmiştir.¹⁰

Avrupa'da basınının sosyal yaşam üzerindeki etkisi yanında yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden bağımsız bir hale gelmesi ve devletin insanın üstünde bir kurum değil, bireyin hizmetinde bir kurum konumunda olması, kişinin özgür bir ortamda yaşamasına da katkı sağlamıştır. Böyle bir ortamda kişinin ve toplumun isteklerini yönetim sınıfına bildiren bir araç olan basın ise bu noktada bir nevi “*Dördüncü Erk*” olma özelliğini taşımıştır. Basının bu denli güçlü bir etkide bulunmasının temel sebeplerinden birisi de yazarların genel olarak devletin hizmetinde olmayan kişilerden oluşmasındandır. Osmanlı'da ise bu durum daha farklı ilerlemiş, örneğin Vekayi-i Mısriyye'de görevli olan yazarlar devlet memurlarından atanmıştır. Bu da anlaşılabilir bir şekilde gazetelerin devlet işlerine eleştirel bir gözle bakmalarına engel olmuştur. Kısacası basın Osmanlı'da dördüncü erk olma özelliğinden uzak bir şekilde gelişim sağlamıştır.¹¹

Osmanlı Devleti basın konusunda her ne kadar Avrupa'yı örnek alsada da gelişme

⁹ A.g.e, s. 36.

¹⁰ Sema Öner, “Türk Basınının İlk Resmî Gazetesi Takvim-i Vekayi'de Padişah Portresine İlişkin Haberler”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S. 29, 2007, s. 29.

¹¹ Koloğlu, a.g.e, s. 26.

aşamaları Avrupa’da olduğundan daha farklı ve daha tutucu bir şekilde gerçekleşmiştir. Buna karşılık böylesine kısıtlı bir basın varlığı dahi toplumda birtakım dinamikleri değiştirmeye yeterli gelmiştir. Her şeyden önce Osmanlı’da yüzyıllardır yerleşik olan klasik sisteme eleştiri yöneltmeden yapılacak olan yenilikler gazeteler tarafından halkın anlayacağı bir şekilde açıklanmıştır.

Osmanlı’nın kozmopolit bir toplumsal yapıya sahip olmasından dolayı gerek Vekayi-i Mısriyye, gerekse de Takvim-i Vekayi, Türkçenin dışında bu toplumsal yapıya mensup grupların dilinde de yayınlanmış ve bu bağlamda dile dayalı bir ulusçuluğu da tetiklemiştir. Ayrıca her toplumun kendi dilinde basılan bu nüshalar, Türkçenin birebir çevirisi halinde değil, genel toplumsal olayların dışında o topluma özgü haberleri de bünyesinde barındırmıştır.¹²

1831’de yayın hayatına giren Takvim-i Vekayi’nin oluşturduğu etki ve 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı’nın gerek yönetsel gerekse de toplumsal meydana getirdiği düşünsel değişiklikler, basın faaliyetlerinde hareketliliğe yol açmış ve basın giderek önemli bir güç haline gelmeye başlamıştır. Bu dönemde çıkarılan gazetelerden birisi de İngiliz William Churchill’ın çıkarttığı ve devletten aldığı destek nedeniyle yarı resmi mahiyette sayılan, bugünkü Anadolu sınırlarında yayınlanan ikinci Türkçe gazete *Ceride-i Havadis*’tir.

31 Temmuz 1840-26 Eylül 1864 tarihleri arasında çıkan ve toplamda 1212 sayı neşredilen *Ceride-i Havadis* sahibi William Churchill, İstanbul’da avlanırken bir çocuğu yaralaması üzerine tutuklanmış, bunun neticesinde İngiliz Büyükelçiliği kapitülasyon haklarına dayanarak gösterdiği siyasi baskının sonucunda serbest bırakılmış ve kendisine de birtakım imtiyazlar verilmiştir. Bu imtiyazlardan bir tanesi de gazete yayımlama hakkıdır. Churchill bu imtiyazı, *Ceride-i Havadis* gazetesini yayımlayarak kullanmış ve 24 yıllık yayın hayatı böylece başlamıştır.¹³

Bu noktada, Tanzimat Dönemi’nde yapılan yenilikleri halka duyurmak ve bu maksatla bilinçli bir toplum oluşturmak amacına yönelik çıkarılan Takvim-i Vekayi’nin, bu konuda düşünülen etkiyi yapamaması üzerine, yöneticiler tarafından yeni ve gayr-i resmi bir gazetenin yayınlanması düşüncesi hasıl olmuş ve bu noktada da *Ceride-i Havadis* kullanılmıştır. Ayrıca bu gazete Takvim-i Vekayi matbasında basılmış, üç sene boyunca devam eden aylık 5000

¹² Ali Budak, “Fransız Devriminin Osmanlı’ya Armağanı: Gazete Türk Basınının Doğuşu”, **Turkish Studies (Elektronik)**, 7(3 a), 2012, s. 663-681.

¹³ Ziyad Ebuzziya, “*Ceride-i Havadis*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1993, (Erişim tarihi: 24.01.2024).

kuruşluk yardım yapılmış, tüm bu özellikler Ceride-i Havadis'e yarı resmi bir mahiyet kazandırmıştır.

Ceride-i Havadis, yayın hayatına başladığı tarihten itibaren birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir. Örneğin; muhabir gönderme, tiyatro piyeslerinin tercümesi, ansiklopedik bilgiler, hastalıklar hakkında bilgi, savaş muhabirliği ve kitap haline getirilebilecek tefrikalar, bunlardan birkaçıdır. Bu bağlamda sadece yeni çıkan kanunları yayınlamakla kalmamış aynı zamanda fikir gazeteciliğinin de temellerini atmıştır.¹⁴

Resmi bir gazete olarak Takvim-i Vekayi'nin yolunu açtığı ve yarı resmi mahiyetiyle bunu bir adım öteye taşıyan Ceride-i Havadis, Osmanlı'nın basın serüveninde ilk özel gazetelerin kurulmasına da öncülük etmiştir. Bu bağlamda atılan ilk adım ise Ağâh Efendi ile Şinasi Efendi'nin birlikte çıkartmış olduğu *Tercüman-ı Ahval*'dir. Gazete tahmin edilenden çok daha fazla ilgi görmüştür. Bunun başlıca sebebi; 1860 tarihine gelene kadar Osmanlı'da basının, sadece devletin sesi olması ve halk olgusunun bir adım daha geride kalmasıdır. Özellikle azınlıklar, basın özgürlüğünden ve Tanzimat ile gelen eşitlik ilkesinden sonuna kadar yararlanırken, Türkler bu haklardan yararlanamadığı gibi girişimleri de boşa çıkartılmıştır. Gazetenin izin yazısında bu duruma değinen Ağâh ve Şinasi Efendi, Türklerin bu haklardan yararlanması gerektiğini ve devletten yardım almadan kendi öz kaynakları ile neşredecekleri gazetenin bu amaca hizmet edeceğini dile getirmişlerdir.

Tahmin edilebilir bir şekilde bu durum Bab-ı Âli tarafından bu şekilde anlaşılmamış, Ceride-i Havadis benzeri devlete bağımlı bir gazete çıkarılacağından hatta sahibinin de padişahın hizmetkarlarından olacağından dolayı izin yazısında geçen bu konu tehlike olarak görülmemiş ve gazetenin yayınlanmasına izin verilmiştir. Buna karşılık gazetenin mukaddimesinde konuyu bir adım daha ileriye taşıyan Şinasi Efendi, Türklerin "Akılcılık Bildirgesi" sayılacak yazısında özetle şundan bahsetmiştir:

"Bir sosyal toplulukta yaşayan halk mademki bir sürü yasal yükümlülük taşımaktadır, elbette vatanın çıkarlarına dair sözle ve yazıyla fikir açıklamayı, kazanmış olduğu hakların çerçevesi içinde sayar. Eğer, bu iddiaya kanıtlayıcı bir senet aranılacak olursa, eğitim gücüyle zihni açılmış olan uygar ulusların sadece politika gazetelerini göstermek yeterlidir. Bunun Devlet-i Âliye tarafından da

¹⁴ A.g.m, s. 407.

doğrulandığını Meclis-i Âli-i Tanzimat'ın kurulması sırasında yasalara ve nizamlara ait layihaların yazılı olarak sunulması için herkese resmi izin verilmiş olması gösterir. Açıklamaya gerek yoktur ki, söz isteneni anlatmaya özgü bir Tanrı vergisi (Mevhibe-i Kudret) olduğu gibi, insan aklının en güzel buluşu olan yazmak da kalem ile sözü resmetmek fenninden ibarettir. Bu gerçeğe dayanarak bütün halkın kolaylıkla anlayabileceği derecede bu gazeteyi yazmak gerektiği, yeri gelmişken şimdiden yansıtılır.

*Değil mi Tanrı'nın ihsanı aklü kalbü lisan
Bu lütfu etmelidir fikrü şükrü zikr insan”¹⁵*

Osmanlı toplumunda Türklerin ikinci planda kaldığını ve diğer halklar arasında sesinin duyulmadığını ilk kez dile getiren Tercümân-ı Ahvâl, bu özelliğiyle de avam arasında rağbet görmüş ve bir gazetenin kamuoyu üzerinde ne denli etkili olabileceğini göstererek, düşünce tarihimizde de hatırı sayılır bir dönüşüm meydana getirmiştir. Yine dilde sadeleşme konusu, okuyucu mektuplarına yer vermesi ve ansiklopedik bilgiler paylaşması, gazetenin sadece devlet görüşünü aktaran bir yayım değil, tabiri caizse halkın sesine kulak veren bir çığırta olduğunu göstermektedir. Tercümanın bu derece ilgi görmesi ve tirajının yüksek olması dönemin gazetelerinin tepkisini üstüne çekmesine neden olmuştur. Ceride-i Havadis başta olmak üzere diğer milletlerin gazetelerinin de dahil olduğu bir tartışma ortamının doğmasına sebebiyet vermiştir. Bu tartışma neticesinde, basın özgürlüğüne en az sahip olan topluluğun Türkler olduğu vurgulanmış, diğer milletlerin bu alanda baskıdan daha uzak bulunduğunu vurgulanarak; “*Hindistan’da İngiliz’in, Cezayir’de Fransız’ın sesi daha çok işitilir, bizde ise aksinedir. İstenilen, Millet-i Hakime’nin devlet ve milletin halinden özgürce bahsedebilmesi hakkıdır.*” düşüncesini toplum üzerinde hâkim kılmıştır.¹⁶

Muhtevası bakımından birçok yeniliği içinde barındıran Tercüman-ı Ahval, Avrupa’dan alınacak borçlar, sermaye ve borsa üzerinden haksız kazanç sağlayan sarraflar ve dış politika üzerine haberler yayınlamış, hatta Tanzimat’ın dahi eleştirisini yaparak ticaretin büyük oranda liberalleşmesini, yerli sanayiye bitirecek bir hamle olarak görmüştür.¹⁷

¹⁵ Koloğlu, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁶ **a.g.e.**, s. 45.

¹⁷ Tayyip Yusuf, “Tercüman-I Ahval Gazetesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 3, 2011, s. 119-136.

Türk basınında özel teşebbüsün yolunu açan Tercüman-ı Ahval sayesinde bu alanda daha ileri adımlar atılmıştır. Bunların en önemlisi de hiç şüphesiz profesyonel gazeteciliği başlatan Tasvir-i Efkar'dır. Şinasi Efendi'nin yirmi dördüncü sayıdan itibaren Tercüman-ı Ahval'den ayrılması sonrası kurduğu gazete, içerik bakımından Tercümanın devamı niteliğinde olsa da Namık Kemal, Rezaizade Mahmut Ekrem, Ahmet Vefik gibi dönemin aydın gençlerini etrafına toplaması bakımından düşüncelerini bir adım öteye taşımıştır. Bu özelliğiyle *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*'nin sözcüsü durumuna gelen gazete, padişahın doğum günlerinden, tahta çıkışlarından övgüyle bahsetmeyi ve hükümet dalkavukluğu yapmayı reddettiği gibi birçok sayısında parlamenter sistemden övgüyle bahsederek Avrupa gazetelerinden çeviriler yayınlamıştır.¹⁸

Şinasi Efendi'nin bir devlet memuru olarak bu tarz muhalefete devam etmesi devlet yönetiminin gözünden kaçmamış ve gazetenin 106. Sayısının yayınlanmasından sonra devlet memurluğundan çıkartılmıştır. Ancak kendisi gazetede misyonundan vazgeçmemiş, Türk halkının kendi kimliğini bulma hususunda öncü olmaya ve bu minvaldeki yayınlarına devam etmiştir. Fakat 1865'te bir komplo üzerine Paris'e kaçmak durumunda kalmış ve gazetenin başına Namık Kemal geçmiştir. Başa geçtikten sonra kadınların eğitim hakkı, payitahtın sorunları, maliye, orman yangınları gibi daha toplumsal haberlere yer veren Namık Kemal, aynı zamanda hükümetin birçok konudaki politikalarını eleştirerek muhalefete aynı derecede devam etmiştir.¹⁹

Şinasi Efendi'nin ve Namık Kemal'in özel teşebbüs ile kurdukları gazetelerde başlattıkları muhalif bakış açısını daha ileriye götüren ve dilinin sertliği ile Türk basın tarihine adını yazdıran bir diğer kişi ise Ali Suavi'dir. Yayınladığı *Muhbir* gazetesi ile basını, Osmanlı memleketinde o güne kadar geldiği noktadan çok daha farklı bir noktaya taşımış ve görüşlerini gayet açık ve halkın anlayabileceği bir dille yaymıştır. 1867 yılında yayın hayatına giren gazete sık sık kapatılmış, en son Ziya Paşa'ya ait olan, bir meşveret meclisinin kurulması ve yöneticilerin bu meclise karşı sorumlu olması gerektiğini dile getiren bir yazının yayınlanmasıyla gazete aynı gün tekrar kapatılmıştır.

Gazetenin kapanması sonrası yazarlar arasında yer alan birçok devlet görevlisi

¹⁸ Salih Erol, "Türk Basın Tarihinde İbrahim Şinasi Efendi Ve Tasvir-i Efkâr Gazetesi", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, C. 5, S. 2, 2019, s. 273-295.

¹⁹ Koloğlu, **a.g.e.**, s. 47.

Anadolu'da farklı bölgelerde görevlendirilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmak istense de Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa başta olmak üzere birçok gazeteci Mustafa Reşit Paşa'nın çağrısı üzerine Paris'e gitmiştir. Sonrasında Paris'te barınamayıp Londra'ya geçerek Ağustos 1867'den Kasım 1868 tarihine kadar burada Muhbir, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin sözcüsü olarak tekrardan 50 sayı kadar yayınlanmıştır. Ancak muhalefet yaparken kullanılan dilin gereğinden fazla sert ve tabiri caizse fütursuzca olduğunu düşünen Namık Kemal ve Ziya Paşa, Muhbir'in, Yeni Osmanlılar Cemiyetinin sözcüsü olamayacağını düşünerek birlikte Hürriyet gazetesini çıkartmışlardır. Farklı bir konu olarak gazetecilerin Paris'te barınamamalarının sebebi şu şekilde açıklanmıştır: Fransa'da basın ağır cezaları barındıran bir kanuna tabi olduğu kadar, gayri kanuni muamelelerde yaygındır. Özellikle de yabancıların çıkarttığı gazeteler daha çok kontrol altında tutulmuştur. Bundan dolayı da Anadolu'dan kaçan gazeteciler Paris'ten sonra Londra'ya geçmiş, yayınlarına burada devam etmişlerdir.²⁰

Başlangıçta Reşat Bey ve Namık Kemal'in başında bulunduğu Hürriyet 64. sayıdan itibaren Ziya Paşa'nın yönetimi altında yayınlanmaya başlamıştır. *Muhbir* gazetesine nazaran daha düzeyli ve ilkeli bir yayın politikası izleyen Hürriyet, Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemiş, Osmanlı'da da bir meşveret meclisinin kurulması gerektiğini ve bu konuda bazı Avrupa devletlerini örnek alarak ve oradaki kurumları kullanarak devletin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulacağı düşüncesini yaymıştır. İhtiyaç duyulan içeriği barındırmasından dolayı Anadolu'ya el altından binlerce nüsha gönderilmiş, rağbet görmüş ve hatta tanesi bir liraya kadar satılarak bu yolla zengin olan yabancı tüccarlar çıkmıştır.

Bu arada, Fransız İhtilali'nden sonra dünya genelinde yaygınlaşan ulusçuluk anlayışı kozmopolit bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşürmüştü. Namık Kemal başta olmak üzere yurt dışına kaçan birçok aydın da bu durumdan kurtulmak adına gazetelerinde birtakım çözüm önerilerinde bulunmuşlardı. Zira özgürlüğün insanların doğal yapısında olduğunu, dini ve ırkı ne olursa olsun halkın temelde, Osmanlı Devleti'ni temsil edecek bir bütünlüğe sahip olması gerektiğini savunmuşlar ve bu düşüncenin fiiliyata dönüşebilmesi için de meşruti bir yönetimin olması gerektiğini dile getiren gazeteciler bunun için birçok adım atmışlardır.

Namık Kemal yönetimindeki Hürriyet gazetesi ne kadar ilkesel ve denge ile yürütülen bir politika izlemişse de Ziya Paşa'nın başa geçmesinden sonra bu tutum değişmiş daha çok

²⁰ Topuz, a.g.e, 41.

kişiyeye bağlı bir politika güdülmüştür. Özellikle Âli Paşa'ya karşı bir muhalefetin ağır bastığı gazetenin 78. sayısında Ali Suavi'nin bir yazısında Âli Paşa için idam istenince Osmanlı Sefareti devreye girmiş, yapılan şikâyet neticesinde gazete kapatılmış ve adı geçen gazeteciler, İngiliz Hükümeti tarafından sınır dışı edilmiştir. Sonrasında Cenevre'ye kaçan Ziya Paşa gazetenin 21 sayısını da burada çıkartmıştır.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

“Türk Basın Hayatında İktisadiyat Mecmuası” isimli tez çalışmasının problemi, II. Meşrutiyet Dönemi'nde yayın hayatına giren İktisadiyat Mecmuası üzerinden dönemin sosyal-ekonomik yapısını incelemektir. II. Meşrutiyet'in ilanı gibi ulusal ve Birinci Dünya Savaşı gibi uluslararası etkilerin yoğun yaşandığı bir dönemde Osmanlı Devleti iktisadi ve sosyal pek çok alanda köklü değişimler geçirmiştir. Örneğin; savaşın getirdiği olağanüstü koşullar neticesinde liberal iktisat anlayışından dönerek daha himayeci bir anlayışa sahip olan milli iktisat politikası benimsenmeyen devlet yönetimi, ekonomi alanındaki adımlarını da bu doğrultuda atmıştır. Aynı şekilde ziraat alanında da özellikle Rumeli bölgesindeki toprakların kaybedilmesinin ardından yüzünü Anadolu'ya çeviren yönetim, Anadolu'da tarımın gelişmesi için pek çok girişimde bulunmuş ve nispi tarımda makineleşme bu dönemde olmuştur. Son olarak sosyal yaşamda en çok değişime uğrayanlar ise kadınlar olmuştur. Gerek çalışma hayatı gerek eğitim ve gerekse de basın alanlarında etkilerini daha çok arttıran kadınlar bu dönem aydınları tarafından kalkınmanın anahtarı olarak görülmüşlerdir.

Devletin ve toplumun her noktada değişime uğradığı böylesi bir dönemde yayın hayatına başlayan İktisadiyat Mecmuası; Ziya Gökalp, Tekin Alp ve Celal Sahir gibi yazarları ile birlikte devletin izlemesi gereken yolları tartışmaya açmış ve bu konuda birçok makale yayınlamıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın yarı resmi yayın organı olan mecmuada pek çok konu hakkında yayın yapılsa da ana tema milli iktisat düşüncesini tanıtmaya ve benimsemeye ağırlık vermiştir. Yapılan bu tez çalışmasında hem basın hem de iktisat tarihi açısından son derece önemli bir yere sahip olan İktisadiyat Mecmuası'nın üzerinden devletin ve toplumun geçirdiği dönüşümü, dönemin yaşayan aydınlarının kaleminden inceleyerek daha belirgin bir hale getirilmeye çalışılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı, İktisadiyat Mecmuası'nda yayınlanan makaleler ve gündelik haberler üzerinden iktisadi, zirai ve sosyal alanlarda yaşanan gelişmeleri inceleyerek, dönemin koşullarını birinci el kaynaktan ortaya koymaktır.

ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

İktisadiyat Mecmuası 1916-1917 yıllarında yayın yapmasından dolayı genel itibarı ile bu dönemler arası incelenmiştir. Ancak mecmua içerisinde incelenen konular gereğince, II. Meşrutiyet Dönemi ve Birinci Dünya Savaşı Dönemi genel hatları ile çalışmanın sınırını oluşturmaktadır. Toplamda 69 sayı yayınlanan mecmuanın, çalışma esnasında sadece 69'uncu sayısına ulaşılammıştır. Bu konuda Milli Kütüphane, Bayezid Kütüphanesi ve Atatürk Kütüphanesine başvuru yapılmış olsa da sözü geçen sayıya ulaşılammıştır. Ayrıca çalışma telif-tetkik eserler ve arşiv belgeleri ile desteklenerek hazırlanmıştır.

KONU İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

İktisadiyat Mecmuası ile ilgili yapılan çalışmaların başında Zafer Toprak'ın "Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918" isimli kitabı gelmektedir. Toprak bu eserinde mecmua içerisindeki pek çok makaleyi kullandığı gibi, mecmua hakkında bilgi verdiği bir bölümde yazmıştır. Yine bu konuda yapılan çalışmalardan bir diğeri Murat Koraltürk tarafından yayınlanan "İktisadiyat Mecmuası ve Dizini" isimli çalışma olmuştur. Bu çalışmada Koraltürk; mecmuanın fiziki özellikleri, yazar kadrosu, işlenen konuların tasnifi, Tekin Alp'in birinci sayıda yayımlanan "Mecmuamızın Mesleği: Milli İktisada Doğru" isimli makalesinin transkripti ve dizinini aktarmıştır.

Mecmua ile ilgili yapılan önemli bir çalışma da Kenan Demir tarafından yayınlanan "İktisadiyat Mecmuası ve Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Sorunları" isimli makalesi olmuştur. Diğer yazarlardan farklı olarak Demir makalesinde, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı iktisadi, zirai ve savaş sonrası dönemdeki zorlukları mecmua içerisindeki makaleleri kullanarak incelemiştir. Bu şekilde mecmuayı genel hatlarıyla inceleyen çalışmalar olduğu gibi spesifik konularda yapılan da olmuştur. Bunlardan birisi de Serap Taştekin tarafından yayınlanan "Solidarist Korporatist Düşünce Bağlamında İktisadiyat Mecmuasında Madencilik Yaklaşımları" isimli makalesidir. Taştekin çalışmasında İktisadiyat Mecmuasında madenler ile ilgili makaleleri solidarist korporatist bir bakış açısıyla tetkik etmiştir. Son olarak bu konuda

yapılan diğer tez çalışmalarından birisi Mehmet Cebeci tarafından hazırlanan “Milli İktisat Düşüncesi ve İktisadiyat Mecmuası” isimli tez olmuştur. Cebeci tezinde genel itibarı ile Ziya Gökalp ve Tekin Alp tarafından mecmuada yayınlanan milli iktisat düşüncesi üzerine yayınlanan makaleleri üzerinde durmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BASIN HAYATI, İKTİDAR-BASIN İLİŞKİLERİ VE İKTİSADİYAT MECMUASI

1.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BASIN HAYATI

II. Meşrutiyet Dönemi öncesinde Sultan Abdülhamid tahta geçtikten sonra 93 Harbi'nin başladığı tarihe kadar basın alanında kısa sürede olsa özgür bir ortam yaşanmıştır. Kanun-i Esasi'nin "basın yasalar çerçevesinde serbesttir" şeklindeki 12. maddesi bu özgür ortamı doğrular niteliktedir. Ancak savaşın patlak vermesi ve bundan dolayı Abdülhamid'in kontrolü daha fazla elinde tutmak istemesi hükümeti zor duruma düşürdüğü gibi dönemin Sadrazamı Mithat Paşa ile aralarında ortaya çıkan anlaşmazlıkların temelini de oluşturmuştur.²¹

Mithat Paşa'nın sürgüne gönderilmesi sonrası Sultan basına, hükümetin yaptığı faaliyetlerin aleyhinde haber yapılmaması konusunda bir gözdağı vermiştir. Akabinde mecliste görüşülen Basın Yasası'nın yine Sultan tarafından reddedilmesi ve 1878'de meclisin süresiz tatil edilmesi, basın üzerinde 30 yıl sürecek olan baskı ve sansür rejimini de başlatmıştır.²²

1877'de Rusya'ya karşı alınan mağlubiyet, devletin Avrupalı devletler tarafından paylaşılma planına hız kazandırmıştır. Rusya, ülkenin doğusunda birçok toprağı işgal ettiği gibi Balkanlarda bazı devletlere özerklik tanınmıştır. Teselya, Tunus ve Mısır gibi topraklar da Osmanlı'nın elinden çıkmış ve Ermeni olayları baş göstermiştir.²³

Gerçekleşen bu hadiseler sonucu, Osmanlı Devleti'nin dünya kamuoyunda kötü bir duruma düşmesi sonrası Sultan Abdülhamid'in hasta adam olarak görülen devlete uyguladığı tedavi Orhan Koloğlu'nun tabiri ile "hareketsizlik" olmuştur. Bu bağlamda basında dışarıdan gelen haberler engellenmiş ve içeride de devletin yürüttüğü politikaya karşı yapılacak olan basın-yayın faaliyetlerini yasaklayacak şekilde bir baskı ve sansür uygulanmıştır. II. Abdülhamid'in hüküm sürdüğü 30 yıl boyunca geçen her senede artan bir şiddetle uygulanan sansür nedeniyle 1879-1887 tarihleri arasında İstanbul'da yayınlanan yeni yayınların sayısı

²¹ Adem Korkmaz, **Midhat Paşa Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016, s. 482.

²² Bora Ataman, "Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü", **Marmara İletişim Dergisi**, S.14, 2009, s. 24.

²³ Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri XVII. ve XIX Asırlarda**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s. 21

yılda 9 ila 10 civarındayken -ki bunların birçoğu dergilerden oluşur- 1888-1908 arasındaki yıllarda ise yılda ortalama olarak sadece bir yeni yayına rastlanmaktadır.²⁴

Bu kısıtlamalarla geçen dönemin en önemli gazetelerinden biri Ahmet Midhat Efendi'nin 1878'de çıkarttığı Tercüman-ı Hakikat gazetesidir. Bunun dışında İkdam, Sabah, Saadet ve Tarîk gazeteleri ile Servet-i Fünun ve Malûmat dergileri dönemin en çok rağbet gören yayınları arasında yer almıştır. Bu dergi ve gazetelerin böylesine baskının olduğu bir ortamda var olabilmeleri Sultan Abdülhamid'in isteği doğrultusunda yayın yapmaları ile mümkün olmuştur. Ülke içerisinde yapılan bütün yayınları bizzat Sultanın incelemesi, yazarları politika dışında daha çok edebi alanda yayın yapmaya zorlamıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki; Sultanın amacı basını tamamen durdurmak olmamıştır. Aksine bu yayınların illere ve hatta köylere dahi yayılması için çalışmalar yürütülmüştür. Ancak yapılan bu yayınların daha çok ziraat, ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar ve kültürel yayınlar olması, halkı bu konularda bilinçlendirmeyi amaçlayan ve tek bir kaynaktan çıkan yayınlar olması amaçlanmıştır.²⁵

Ülke içerisinde tek düze ve politika dışı konularla meşgul olan bir basın isteyen Sultan Abdülhamid, bu isteğini nispeten gerçekleştirmiş olsa bile, 30 yıllık saltanatı boyunca kendisine sorun olarak gördüğü ve engel olamadığı şey, yabancı basın ve yurt dışına kaçan özellikle İttihatçıların yapmış olduğu yayınlar olmuştur.²⁶

Sultan II. Abdülhamid dönemi basın yayın faaliyetleri, kendisi tahta geçtikten sonra kısa bir süre de olsa özgür bir ortam yaşamıştır. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin patlak vermesiyle bu özgür ortam bir anda kaybolmuş ve yerini daha kontrolcü ve baskıcı bir basın rejimi almıştır. Bunun sebebi ise; savaşın getirdiği kargaşa ortamında ülke içerisindeki kamuoyunda çok sesliliği engellemek ve iktidarın yürütmüş olduğu politikaya gelmesi muhtemel olumsuz yorumların önünü almak olmuştur. Ancak Sultanın bu tutumu ile içerideki basın faaliyetleri nispeten kontrol altına alınmış olmakla birlikte, kendisine karşı yürütülen muhalefeti engelleyememiş, özellikle yurt dışına giden bu kişiler orada bu muhalefetlerini

²⁴ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2018, s. 63.

²⁵ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 87.

²⁶ Hamza Çakır, "II. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı'da Basın-İktidar İlişkileri", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S. 11, 2012, s. 104.

Meşveret, İstikbal, Osmanlı ve Beyanname-i Umum gibi gazeteler ile sürdürmüşlerdir.²⁷

Sultan Abdülhamid'in basın yayın faaliyetlerine getirmiş olduğu bu kontrol mekanizması ve sansür, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası ortadan kalkmış ve basın-yayın faaliyetlerinde ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu bağlamda II. Meşrutiyetin ilk yedi ayında sadece İstanbul'da, 52 olan yayının sayısı 377'ye ulaşmıştır.²⁸

Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte gazete imtiyazı adına yapılan başvurular sene sene incelendiği takdirde; 2 ay içerisinde 200'den fazla, 1910 senesinde 130, Trablusgarp'ta vuku bulan savaştan dolayı kontrol mekanizmasının daha sıkı olduğu 1911 senesinde 124, Balkan Savaşları'nın başladığı 1912'de 45, 1913 senesinde ise 92 yeni yayına imtiyaz verilmiştir. Belirtilen sayılara bir de ülkenin çeşitli yerlerinde basılan diğer dillerdeki yayınlar da dahil edildiği takdirde sayısı binleri bulan yeni yayınlar, basın yayın faaliyetlerinin ne derece hareketlendiğini göstermektedir.²⁹

Ülke içerisinde yaşanan basın-yayın faaliyetlerindeki bu hareketlilik artarak devam etmiş, ayrıca basın alanında yaşanan bu özgürlükten ülke içerisinde yaşayan azınlık gruplarda faydalanmıştır. Bu şekilde farklı ırklara mensup olan bu grupların kendi devletlerini kurmak gibi bir emellerinin olduğu kısa sürede anlaşılmış ve devlet tarafından takibe alınmışlardır. Bunun yanı sıra özellikle Derviş Vahdeti'nin çıkartmış olduğu Volkan gazetesinde yayınlanan yazılar toplumda bir infial oluşturmuş, çıkan olaylar üzerine Selanik'te bulunan Hareket Ordusu İstanbul'a gelerek isyanı bastırılmış, Derviş Vahdeti idam edilmiş ve Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Tarihe 31 Mart Vakası olarak geçen bu ayaklanma, hükümeti basın alanında yaşanan sınırsız özgürlük üzerine düşünmeye sevk etmiş ve 28 Nisan 1909 tarihinde yine o dönemin koşullarına nazaran son derece liberal sayılabilecek Matbuat Yasası tasarısı Meclis'e sunulmuştur.³⁰

1909 yılında onaylanan bu yasa, 1931 yılına kadar belli değişikliklerin yapılmasıyla birlikte genel hatlarıyla yürürlükte kalmıştır. Bu yasa; devletin varlığı, padişahın şahsiyeti, din

²⁷ Suavi Aydın, "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 117-128.

²⁸ Ayşe Güher Gülaçar, "II. Meşrutiyet Dönemi İktidar Oluşumu Sürecinde Basının Rolü", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırma Dergisi**, Cilt: 3, 2018, s. 114.

²⁹ Koloğlu, **a.g.m.**, s. 88

³⁰ Selim Sezer, "Volkan Gazetesinde 31 Mart Vakası", **Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:5, S. 2, s. 143-159.

ve Osmanlı milletini hedef alan yazılar haricinde, genel anlamda basın özgürlüğünü içinde barındırmıştır.³¹

II. Meşrutiyet Dönemi'nde büyük bir artış gösteren basın-yayın faaliyetleri neredeyse bütün fikir akımlarının temsil edildiği geniş bir perspektife sahip olmuştur. Yayımlanan gazeteler ve dergiler incelendiğinde, gazetelerde devletin gündeminde yer alan siyasi olaylar incelenirken, dergilerde ise temsil ettiği fikir akımlarını, bilimsel bir zemine oturtma çabaları göze çarpmaktadır. Örnek vermek gerekirse; Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Ağaoğlu, Fuat Köprülü, Hamdullah Suphi vb. aydınların kurduğu; *Türk Yurdu*, *Genç Kalemler*, *Türk Derneği*, *Halka Doğru* gibi dergiler daha çok Türkçülük üzerine bir tez oluşturma adına çalışmalarını sürdürmüştür.³² Yine Maliye Nazırı Cavid Bey'in kurduğu *Ulum-u İktisadiyye ve İctimaiyye* Dergisi ve Tekin Alp'in başyazar olarak görev yaptığı *İktisadiyat Mecmuası* savundukları iktisadi görüşleri yayan dergiler olmuşlardır. Ayrıca *Yeni Mecmua*, *İctihad ve Felsefe Mecmuası* dergilerinde, Abdullah Cevdet, Baha Tevfik ve Ziya Gökalp gibi aydınlar sosyal bilimler ve pozitivism üzerine yazılar yazmışlardır.

Bu dönemde sadece yeni konular ve herkesçe bilinen fikir akımları değil, İslamcılık ve sosyalist görüşler gibi önceki dönemlerde işlenmesi sakıncalı görülen alanlarda da yayınlar yapılmıştır. Özellikle Hüseyin Hilmi Bey'in çıkartmış olduğu *İştirak*, ayrıyeten *Sosyalist*, *Medeniyet*, *İdrak* ve *İnsaniyet* gibi dergilerle topluma, sosyalist görüşün temelleri atılmaya çalışılmıştır.³³ Yine İslamcılık düşüncesini siyasi bir zemine taşımaya amaçlayan Volkan; Mehmet Akif, Musa Kazım, Manastırlı İsmail Hakkı, Ahmet Naim vb. aydınların görev aldığı *Sırat-ı Müstakim*, *Beyanü'l-Hak* ve *İslam Mecmuası* gibi dergiler II. Meşrutiyet'in sağladığı özgürlük ortamında kendi fikirlerini yayma imkânı bulmuşlardır. Bunlardan *Volkan* Dergisi, Derviş Vahdeti'nin karmaşık ilişkilerinden dolayı siyaset alanında etkin yazılar yayınlarken, diğer dergiler daha çok kültürel alanda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.³⁴

Aynı şekilde Sultan Abdülhamid zamanında çıkarılmasına onay verilmeyen alanlardan

³¹ Ayşe Eryaman, "1909 Matbuat Kanunu Matbuat Özgürlüğü Getirdi mi? II. Meşrutiyet Osmanlı Meclisi Mebusan'ında "Matbuat Hürriyeti" Tartışmaları (1909-1914)", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 43, s. 53.

³² Adı geçen dergiler hakkında detaylı bilgi için bkz. Masami Arai, "Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 180-194.

³³ Tuba Özhazinedar, "Osmanlı'nın Sol Basını İştirak, İnsaniyet, Medeniyet ve Sosyalist Gazeteleri", **Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, S. 9, 2023, s. 42-95.

³⁴ Koloğlu, a.g.e, s. 92.

birisi olan mizah ve karikatür dergileri de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yayın faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Böylece belli bir seviye atlayan mizah dergileri gerek resimler gerekse de mizahın içeriği konusunda gözle görülür bir kaliteye ulaşmışlardır. Özellikle bu alanda başı çeken *Cem ve Kalem* dergileri Osmanlı toplumunu siyasal mizah ile tanıştıran dergiler olmuşlardır. Türkiye'de mizah alanında mihenk taşı olan Cemil Cem ve Refik Halid gibi yazarlar ise yine bu dönemin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerdendir.³⁵ Son olarak kadın ve çocuk dergileri de bu dönemin etkin yayın organları haline dönüşmüştür. Kadın dergileri olarak, *Kadınlar Dünyası*, *Mehasin*, *Kadın* ve *Demet* adından en çok bahsettiren dergiler olurken;³⁶ *Muallim*, *Çocuk Yurdu* ve *Talebe* dergileri çocuklar için çıkartılan yayınlar arasına girmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde ciddi bir hareketlilik gösteren basın yayın faaliyetleri, bu hareketliliğini Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam ettirmiştir. Bu süreç dahilinde halkı bilinçlendirmek adına neredeyse her konu hakkında yazılar kaleme alınmış ve Osmanlı tarihinde daha önce görülmemiş bir bollukta yayınlar yapılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı süreci ise Osmanlı Devleti'nde basının tekrardan kısıtlandığı ve kontrol altına alındığı bir dönem olmuştur. Ayrıca bu kısıtlamanın yanına bir de basım aşamasında kağıt sıkıntısından kaynaklı yaşanan problemler de eklenince pek çok dergi ve gazete kapatılmak zorunda kalmıştır. Bu koşullarda yayına bir iki sayfa dahi olsa devam eden gazeteler ise hükümet yanlısı olan *Tasvir-i Efkâr*, *Tanin* ve *Sabah* gibi gazeteler olmuştur. Hükümet tarafından kontrol altında tutulan basın faaliyetlerinde, Osmanlı Devleti'nin mağlup olduğu cepheler ile ilgili herhangi bir haber çıkmazken; *Kütü'l-Amare* ve *Çanakkale* cepheleri ile ilgili haberler hemen her gazetede yayınlanmıştır. Ayrıca, Savaşın uzaması üzerine baş gösteren kıtlık ve karaborsacılık faaliyetleri hakkında da hükümetin göz yummasıyla haberler yapılmıştır.³⁷

Savaşın bu kadar uzun sürmesinin bir sonucu olarak, tüm dünya basınında olduğu gibi Osmanlı basınında da barış isteyen haberlerin sayısı ciddi oranda atmıştır. Özellikle 1917 yılından itibaren artış gösteren bu haberler basına yön verir duruma gelmiştir.

³⁵ Emine Şahin, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı'da Mizah Basını", **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 7, S. 2, 2017, s. 20-43.

³⁶ Selda Malkoç-Duygu Vefikuluçay Yılmaz, "Osmanlı Döneminde Kadın Dergileri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 12, S. 63, 2019, 654-659.

³⁷ Koloğlu, **a.g.m.**, s. 92.

1. 2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ İKTİDAR-BASIN İLİŞKİLERİ

23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-ı Esasi'nin 12. maddesi “Matbuat kanun çerçevesinde özgürdür” diyerek hükümetin keyfiyet dahilinde hareket etmesine engel olmuş ancak bunun karşılığında basını herhangi bir koruma altına almamış ve hatta padişaha sürgün yetkisi veren 113. madde gereği Sultanın politikasına ters düşen çoğu kez sürgüne gönderilmiştir. Bu yetki dahilinde II. Abdulhamit, anayasa gereği hazırlanan basın yasasının meclisten geçmesine izin vermemiş ve böylece basın-iktidar arasındaki mücadeleyi şiddetli bir şekilde başlatmıştır.³⁸

Bu baskı rejiminden yurt dışına kaçan Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi ve Agah Efendi gibi yazarlar yayınladıkları gazeteler ile Sultan Abdülhamid'e karşı muhalefetin öncüsü haline gelmişlerdir. Bu noktada genel olarak basın muhalif hareketlerin kaynağı olarak görülmüş ve basının kontrol altına alınması için de yine basın kullanılmıştır. Burada iktidar yanlısı olan Tercüman-ı Hakikat, Tarik, Saadet, Musavver, Malumat, Servet-i Fünun gibi gazete ve dergiler kullanılarak, muhalif basına karşı verdiği mücadele karşılığında bu gazete ve dergilere 30.000 ila 100.000 kuruş arasında hazineinden yardım yapılmıştır. Belirtmek gerekir ki bu dönemde basın ile iktidar arasındaki ilişkinin iyi niyetle belirlenen temeller üzerine ilerlemediği aşikardır. Zira sansür, jurnalcılık ve gazetecilerin satın alınması gibi çoğu sıkıntılı uygulama ve ilişkilere karşın, Avrupa'da toplanan ve faaliyetlerine devam eden Jön Türklerin yapmış olduğu yayınlar ve bu yayınların oluşturduğu etki ile genç aydınlar arasında ciddi bir örgütlenme ve hürriyetperver bir düşünce yaygınlaşmıştır.³⁹

II. Meşrutiyetin ilan edildiği yıl içerisinde yayını devam etmekte olan gazeteler; Ahmed Cevdet Bey'in çıkarmış olduğu İkdâm, Mihran Efendi'nin çıkardığı Sabah gazetesi, Saadet ve Ahmed Mithad'ın Tercüman-ı Hakikat adlı gazeteler olmuştur. Meşrutiyet sonrası çıkan ilk gazeteler ise; 2 Ağustos 1908 tarihli Hüseyin Cahit'in Tanin'i ve Abdullah Zühdi Bey'in Yeni Gazetesi olmuştur. Bu dönemde halkın nezdinde bir hayal noktasına gelen “hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet” gibi kavramlar tekrardan yeşermiş ve matbuat müdürü Ebu'l-Mukbil Kemal görevini terk etmiş ve yerine meşrutiyetin ilk matbuat müdürü olan Mehmed Tefik Bey getirilmiştir. Akabinde ülke genelinde basın yayın faaliyetleri adına daha serbest bir ortam oluşması ile birlikte, neredeyse o dönemde savunucusu bulunan her fikir için bir yayın organı

³⁸ Gülaçar, **a.g.m**, s. 105-128.

³⁹ Murat Özgen, “Osmanlı'dan Günümüze Yazılı Basın ve Siyaset İlişkisi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S. 23, 2012, s. 13-23.

ortaya çıkmıştır.⁴⁰

Bu yapı o dönem için her ne kadar kargaşa olarak tanımlansa da aslında ileriki dönemlerde çıkarılacak olan kanun ve gerçekleştirilecek faaliyetlere uygun ortamı hazırlamak amacıyla kullanılan düşünsel bir zenginlik ortaya çıkarmıştır. Fakat bu durum ile basın alanında bir kutuplaşma başlamış ve İttihatçı karşıtı muhalefetin ortak zeminde bir araya gelmesine sebebiyet vermiştir.⁴¹

Bu kutuplaşmanın sonucu olarak İttihat ve Terakki yanlısı gazeteler; Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanin*, Ebuzziya Tevfik'in *Yeni Tasvir-i Efkar*'ı, İbrahim Hilmi'nin çıkardığı *Millet*, Samih Rıfat'ın *İttifak*, Ubeydullah Efendinin *İttihad*'ı, Ali Efendi'nin *Basiret*, ayrıca *Payitaht*, *Servet*, *Ahali*, *İstiklal*, *Metin*, *Saadet*, *Zaman*, *Vakit* gazeteleri iken Ali Kemal'in çıkarmış olduğu *İkdam* ise kuvvetli bir muhalefete geçmişti. Mizancı Murat'ın *Mizan*, Mevlanzade Rıfat'ın çıkardığı *Serbesti* ve Ahmed Samim'in çıkarmış olduğu *Saday-ı Hak* da devrin önde gelen muhalif gazeteleri arasında yer almıştır. *Osmanlı Gazetesi*, Ahrar partisinin yayın organı olarak Süleyman Nazif tarafından yönetilirken, *Volkan* gazetesi ise; Derviş Vahdeti ile anılan muhalif gazetelerden olmuştur.⁴²

II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan dergilerin ve gazetelerin pek çoğunun kısa süreli olması, iktidar-basın arasındaki mücadelenin ölçüsü hakkında fikir verir niteliktedir. Zira bu dönemde gerek iktidar gerek muhalefetin basını, kendi fikirlerini dayatma noktasında bir araç olarak kullanmalarından dolayı, bir topluluğun ya da partinin yayın organı olarak bilinen çoğu muhalif gazete, yönetim gücünü elinde bulunduran iktidar tarafından kapanmaya mecbur bırakılmıştır.⁴³

Ayrıca gazete ve dergilerin kanun ya da mahkeme aracılığı ile değil emirnamelerle kapatılması ve idare-i örfiye ile cezalandırılması, aydınlar ve gazeteciler arasında İttihat ve Terakki hükümetine karşı tepkilere neden olmuştur. Genel bir görünüm olarak basın hürriyetinin tam olarak kabullenilemediği ve gücün ağırlık noktasına göre basının şekil aldığı bir dönem yaşanmıştır.

⁴⁰ Gülaçar, **a.g.m.**, s. 113.

⁴¹Hülya Baykal, **Türk Basın Tarihi 1831-1923 Tanzimat Meşrutiyet Millî Mücadele Dönemleri**, Afa Matbaacılık, İstanbul 1990, s.185.

⁴²Hıfzı Topuz, **a.g.e.**, s. 83.

⁴³ Uygur Kocabaşoğlu, **Hürriyeti Beklerken” İkinci Meşrutiyet Basını**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 13.

Yine bu dönemde muhalif gazetecilere karşı suikastlar gerçekleştirilmiş bu bağlamda ilk kurban Serbesti gazetesinin başyazarı olan Hasan Fehmi olmuştur. Sultan Abdülhamid'in baskı rejiminde Paris'e kaçarak Jön Türklere dahil olan ve sonrasında Mısır'a giden Hasan Fehmi, meşrutiyet yönetiminde de aradığı hürriyet ortamını bulamayınca, hükümete karşı sert eleştirilerde bulunmuş ve Serbesti gazetesinin de halk tarafında ilgi görmesi üzerine ölümle tehdit edilen Hasan Fehmi 6 Nisan 1909 tarihinde Galata Köprüsü'nde saldırıya uğrayarak öldürülmüştür. 7 Nisan 1909 tarihinde 7 milletvekilinin talebi üzerine: “*Ömrünün büyük kısmını vatan uğrunda sürgünlerde geçiren Serbesti başyazarı Hasan Fehmi Efendi dün gece öldürüldü... adam öldürmek kadar meşrutiyetin ününe medeniyetin vicdanında milli mevki ve haysiyetimizi zarara uğratacak bir hareket olamaz. Polisin iki tarafını kontrol ettiği bir köprüde katillerin tutulamaması anlaşılır gibi değildir.*” şeklinde bir önerge yayınlanarak iktidara katilin bulunamamasından dolayı eleştiri yöneltmişlerdir.⁴⁴

Yine Hasan Fehmi gibi dikkat çeken ve bir yıl sonra suikasta uğrayan diğer bir gazeteci ise Ahmed Samim'dir. Başyazarlığını yaptığı *Sada-yı Millet* gazetesinin farklı görüşlerle birlikte Rumlara ait olması ve o sene Osmanlı'nın Girit meselesi ile uğraştığı dönemde Rumların ciddi bir muhalefet göstermesi, yine Cemiyetin dikkatinin Ahmet Samim üzerine yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Ayrıca Ahmet Samim'in Sultan Abdülhamid'e gösterdiği muhalefeti İttihat ve Terakki yönetiminde de göstermesi ve ayrıca Divan-ı Harbe ait olan bazı belgeleri gazetede yayınlamasının ardından 9 Haziran 1909 yılında arkadaşı Fazıl Ahmed ile matbaada iken suikasta uğramıştır.⁴⁵

Suikasta uğrayan bir diğer gazeteci ise *Mizan* gazetesinde yazarlık yapan Zeki Bey olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülkeyi iyi bir şekilde yönetemediğine yönelik politikasını eleştiren Zeki Bey, 10 Temmuz 1911 tarihinde ikamet ettiği Bakırköy'de silahlı saldırıya uğrayarak hayatını kaybetmiştir. Bu dönemin suikasta uğrayan son gazetecisi ise Hasan Tahsin olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyetine Meşrutiyet'ten önce katılıp önemli işlerde görev alan Hasan Tahsin, Cemiyetin iktidarı ele geçirdikten sonra yaptığı faaliyetlerden memnun kalmamış ve uyarılarının sonuçsuz kalmasıyla gazetesindeki yazılarla yönetime ağır eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştirilerinden dolayı cemiyet tarafından sürgün olarak Sofya'ya gönderilen Hasan Tahsin'in, buradan kaçarak İstanbul'a geri dönmesi ve eleştirilerine devam

⁴⁴ Hamza Çakır, *Osmanlı'da Basın iktidar ilişkileri*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2002, s. 123.

⁴⁵ Cahit Özbay, *Dünyada ve Osmanlı'da Basının Tarihsel Gelişimi*, Doğu Basımevi, İstanbul 2014, s. 137.

etmesi üzerine, boğdurularak öldürülmüştür.⁴⁶

Bu tarz örnekler göstermektedir ki basın sayesinde meşrutiyetin temeli olan hürriyet ve eşitlik gibi kavramlar halka aktarılmış ve bunun sonucu bu ilkeleri benimseyen ve savunan bir grup ortaya çıkmıştır. Ancak zaman içerisinde özellikle Birinci Dünya Savaşı döneminde, İttihat ve Terakki'nin uyguladığı baskı muhalif basın üzerinde artmış ve hatta muhalif görüşte olan gazetecilerin öldürülmesine kadar varan uygulamalar yaşanmıştır. Şüphesiz ki bu durum da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyetten önceki ve sonraki dönemlerde geçirdiği dönüşümü gözler önüne sermiştir.

1. 3. İKTİSADİYAT MECMUASI

Osmanlı Devleti'nde, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle birlikte hükümet gücünü tamamen ele alan İttihat ve Terakki döneminde, atılımların gerçekleştiği alanlardan birisi de ekonomi sahası olmuştur. Meşrutiyet'in ilk yıllarında devlet yöneticileri tarafından yürütülen politika, önceki dönemlerde olduğu gibi yine liberal iktisat anlayışı üzerine olmuştur. Zira bu iktisadi görüş Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan beri kabul görmüş, özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde “teşebbüs-i şahsi” ile ticari girişimlerde serbestlik kabul edilmiştir. Meşrutiyet döneminde de aynı şekilde şahsi girişimler desteklenmiş ve ülkeye yabancı yatırımcıları çekmek adına girişimlerde bulunulmuştur. Bu dönemde liberalizmi benimseyen ve devlet yönetiminde aktif politika olarak kullanılmasını sağlayan kişi ise Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey olmuştur.⁴⁷

Cavid Bey, 1908 yılında yayınlamaya başladığı “Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası”ndaki yazıları ile serbest iktisadı savunduğu gibi bunun halk nezdinde de bir karşılığı olması adına çaba göstermiştir. Cavid Bey'in bu görüşündeki fikrîsel temel şu düşünceye dayanmaktadır: Osmanlı Devleti'nin kurulduğu tarihten itibaren ve hakim olduğu toprakların tarıma elverişli olmasından dolayı, bir tarım ülkesi olduğunu söyleyerek uluslararası iş bölümü gereği Osmanlı Devleti'nin üstüne, tarımsal faaliyetlerin düştüğü fikrini benimsenmiştir.⁴⁸ Bundan dolayı Cavid Bey, sanayi gelişimi de yok saymayarak ağırlığın ziraata verilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu gelişmenin ise İngiltere'de ortaya çıkan ve temelini klasik iktisattan alan liberalizm sayesinde olabileceği, o dönem için devlet tarafından

⁴⁶ Topuz, **a.g.e.**, s. 91.

⁴⁷ Nazmi Eroğlu, **İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s. 269.

⁴⁸ Atıla Doğan-Haluk Alkan, **Osmanlı Liberal Düşüncesi: Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 15.

da kabul edilen bir düşünce olmuştur. Ancak Prens Sabahattin'in de başı çekenlerin arasında bulunduğu bu liberal düşüncede eksik kalan yön, 20. yüzyılda tarım devrimi gerçekleştiren İngiltere'nin geçirdiği süreçleri göz önünde bulundurmadan aynı normları Osmanlı Devleti'nde de uygulamaya çalışmak olmuştur. Bu dönem ayrıca Musa Akyığıtzade gibi iktisatta himaye usulünü savunan aydınlar olsa dahi, bunların görüşü yeteri kadar destek görmemiştir.⁴⁹

Osmanlı Devleti'nde himayeci iktisat politikasının incelenmeye başlanması ve zaman içerisinde destekçi bulması ise Birinci Dünya Savaşı sırasında olmuştur. Zira savaşın meydana getirdiği olağanüstü koşullar içerisinde hükümet yöneticileri iktisat adına politika belirleme imkanına ilk kez bu dönemde sahip olmuşlardır. Ayrıca Avusturya'nın Bosna'yı ilhak etmesi, Girit Adası'nda yaşayan Rumların Yunanistan'la birleşmesi gibi sebeplerden dolayı, bu ülkelerin mallarına karşı uygulanan boykot ve Balkan Savaşları'nda büyük miktarda toprak kaybedilmesi, liberalizme olan bakış açısını da değiştirmiştir. Bu bakış açısının değişmesindeki diğer bir sebep ise İngiltere'de gösterdiği ilerlemeye karşın, Osmanlı Devleti'nde bundan beklenen faydanın sağlanamamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü liberalizm her ne kadar iktisatta serbestliği savunmuş olsa da temelinde üretime dayalı bir sistemdir. Ancak Osmanlı Devleti'nde yeterli derecede bir üretim faaliyetinin olmaması, kısa sürede piyasanın yabancı mallar tarafın işgal edilmesine ve yerli üreticilerin giderek yok olmasına sebep olmuştur.⁵⁰

Yukarıda bahsi geçen sebepler ile birlikte, savaş döneminde Almanya ile kurulan yakın ilişkiler de Osmanlı aydınını milli iktisada yönelten diğer bir sebep olmuştur. Bu dönemde Almanya'da da iktisadi himaye ile yerli üreticinin korunmaya çalışıldığı, yerli üretim ile de dışa bağılılığın minimum seviyeye inmesi için çaba harcandığı bir politika izlenmiştir. Bu sayede Friedrich List tarafından temellendirilen milli iktisat görüşü Almanya'nın kısa sürede kalkınmasına olanak sağlamış ve bu gelişim Osmanlı aydınlarının dikkatini bu noktaya çevirmesine yol açmıştır.⁵¹ Kısa sürede devlet yöneticileri tarafından da dikkate alınan bu görüş, ülkede uygulanan bir politika haline gelmiş ve ülke genelinde anlaşılması ve halk tarafından da benimsenmesi adına basın faaliyetleri bu noktaya yönelmiştir. Bu doğrultuda İttihatçı aydınlar tarafından çıkartılan Halka Doğru, Türk Yurdu, İktisadiyat Mecmuası ve Bilgi Mecmuası gibi

⁴⁹ Kaan Durukan, "Türk Liberalizminin Kökenleri", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 146-155.

⁵⁰ Kenan Demir, "İktisadiyat Mecmuası ve Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Sorunları", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 25, S. 2, 621-652.

⁵¹ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 95.

dergiler ile hem milli iktisat adına hem de Türkçülük adına pek çok yazılar yayınlanmış böylece halkın bu alanlarda bilgilendirilmesi amaçlanmıştır.⁵²

Bu alanda yayın yapan yazarların başında ise Ziya Gökalp⁵³, Parvus Efendi⁵⁴ ve Tekin Alp⁵⁵ gibi aydınlar gelmektedir. Nitekim Türklerin yalnızca memurluk ve askerlik mesleğiyle uğraşarak kendilerine ait bir milli iktisadi oluşturamayacağını, bunun için sanayi ve ticaret gibi alanlarda da aktif olması gerektiğini savunan Gökalp⁵⁶ ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sorunlardan kurtulması için öncelikle iktisadi esaretten kurtulması gerektiği, bunun içinde kapitülasyonların kalkmasının son derece önemli olduğu fikrini öne süren Parvus Efendi gibi kişiler yaydıkları görüşlerle, milli iktisadın halk tarafından desteklenmesini amaçlamışlardır.⁵⁷

Böyle bir siyasi ve iktisadi ortamda yayın hayatına başlayan “İktisadiyat Mecmuası” ilk sayısını 21 Şubat 1916 tarihinde, son sayısını ise 22 Kasım 1917 yılında yayınlamış ve toplamda

⁵² Demir, **a.g.m.**, s. 612-652.

⁵³ Mehmet Ziya Gökalp, 23 Mart 1876 yılında Diyarbakır’da dünyaya gelmiş ve 25 Ekim 1924 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Türk yazar, sosyolog, şair ve siyasetçi olan Gökalp, Meclis-i Mebûsanda ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde milletvekilliği yapmıştır. Ayrıca "Türk milliyetçiliğinin babası" olarak da tanınan Gökalp’ın düşüncelerinin temelinde, Türk toplumunun kendine özgü ahlâkî ve kültürel değerleriyle, Batı’dan aldığı bazı değerleri kaynaştırarak bir senteze ulaşma çabası yatmıştır.

⁵⁴ Asıl adı İsrail Lazareviç Gelfand olan Parvus Efendi 8 Eylül 1867 - 12 Aralık 1924 tarihleri arasında yaşamış Marksist teorisyen, devrimci ve Almanya Sosyal Demokrat Partisi’nde tartışmalı bir Yahudi aktivisttir. Yayın hayatının başında *bütün Türklerin iyiliği için çalışacağını* vadeden, 32 sayfalık iki forma halinde yayınlanan Osmanlı’da milli uyanışın ve Türkçülüğün sesi olarak 1911’de Yusuf Akçura’nın başı çektiği bir grup tarafından çıkartılan ünlü Türk Yurdu dergisinde, Mehmet Emin Bey, Celal Sahir Bey, Halide Edip, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem gibi Türk milliyetçisi yazarlarla birlikte çalıştı. 1911-1914 yılları arasında "iktisat" sütununun hazırlanmasının sorumluluğunu üstlenmiş; köylülük, devlet, emperyalizm konularında makaleler kaleme almıştır. Mali ve ekonomik konularda tartışmalar açmış, yazılarıyla o dönem aydınları üzerinde azımsanmayacak etki yaratmıştır.

⁵⁵ Asıl adı Moiz Kohen olan Tekin Alp, Munis Tekinalp, Musa Tekinalp adlarını kullanmıştır. Babası İzhak Kohen bir hahamdır. Öğrenim hayatına Serez’de başladı. Daha sonra Selânik’te Alliance Israélite Universelle’e ve yahudi okuluna aynı zamanda devam etmiş 1907’de Selânik’te Ecole Imperiale de Droit’da okumuş ve ardından İstanbul’da hukuk tahsil etti. Osmanlılık, Türkçülük ve Kemalizm alanlarında fikrî siyasi çalışmalar yapan Tekinalp, 1908’den itibaren İttihat ve Terakkî’nin resmî yayın organı olan *İttihat ve Terakkî* gazetesinde yazmaya başlamış, Müsevîler’in iyi birer Osmanlı vatandaşı olmaları gerektiğini söylemiştir. Dile özel önem vererek Türkçe’nin azınlıklar arasında yayılması için Ta’âmî-i Lisân-ı Osmânî Cemiyeti’ni kurmuş, 1909 yılında IX. Dünya Siyonist Kongresi’ne Selânik delegesi sıfatıyla katılarak burada kendini bir Osmanlı vatandaşı olarak tanıtmış, siyonistlerin ana hedefi olan Filistin ve çevresinde ayrı bir yahudi devleti kurmalarına karşı çıkmıştır. Osmanlılık sahasındaki faaliyetlerini Selânik yahudilerinin resmî temsilcisi durumunda olan, entegrasyon yanlısı antisyonist bir tutuma sahip Yakın Dostlar Kulübü çatısı altında yürütmüş, bu kulübün bünyesinde 1910’da Osmanlılaşma Cemiyeti’nin kurulmasına öncülük etmiştir.

⁵⁶ Ziya Gökalp, “Türklerde Milli İktisat Devreleri”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 44-48, 8 Mart 1333, 8 Mart 1917, s. 3.

⁵⁷ Demir, **a.g.m.**, s. 612-652.

68 sayı olarak çıkmıştır. Editörlüğünü Celal Sahir⁵⁸'in yaptığı mecmuanın yayın sloganı “*ilmi ve ameli her türlü iktisadi politikadan bahseder*” olarak belirlenmiştir. Bir sayfada iki sütun olan yayınlanan ve 33'üncü sayıya kadar haftalık çıkan derginin, bu sayıdan itibaren bazı sayılarının iki haftada bir çıktığı da görülmektedir. Ayrıca sadece ilk sayısının 10 sayfa olduğu derginin sonraki sayıları 8 sayfa olarak çıkmıştır. Yine 8'inci sayıya kadar pazartesi günleri, bundan sonraki sayılar ise perşembe günleri yayınlamıştır. Derginin Osmanlı Devleti içerisinde senelik aboneliği 1.5 lira, nüshası 3 kuruş, yabancı ülkelerde ise 33 mark olarak belirlenmiştir. Mecmuanın idarehanesi, 51'in sayıya kadar Sultan Hamamı Makolyan Hanı iken, buradan son sayıya kadar Yeni Postahane Meydancık Numara 3 olmuştur.⁵⁹

Derginin birinci sayısında “*Milli İktisada Doğru*” başlıklı yazısında Tekin Alp, derginin yayınlanma amacının; halk üzerinde iktisadi konulara karşı bir ilgi uyandırmak olduğunu belirtmiştir. Bir ülkenin ayakta kalabilmesi, devamlılığını sürdürebilmesi ve gelişimini sağlayabilmesi için iktisadın vazgeçilmez bir unsur olduğu gerçeğinin tamamen benimsendiği dergide, milli iktisadın üç temel dayanağı olan tarım, sanayi ve ticaretin birbirini dengeleyerek gelişmesi ve bu doğrultuda Müslüman-Türk orta sınıfının oluşması adına çalışılacağı da Tekin Alp tarafından ifade edilmiştir. Milli iktisadın menşei olan Almanya ile ilgili birçok makale bulunan dergide, List'in de fikirleri övgü ile yansıtılmıştır.⁶⁰

Dergide yayımlanan makalelerde ele alınan konular ağırlıklı olarak; banka, ormancılık, gümrük, eğitim, dış ve iç ticaret, piyasa, para, maliye, şirketler, ulaşım, tasarruf sandıkları, karaborsa, neşriyat vb. alanları içermektedir. Yine ülke içerisinde gelişim gösteren illerin haberleri de dergide önemli ölçüde yer almaktadır. Eskişehir, Konya, Kastamonu, Bursa, Edirne, Aydın, İzmir, Muğla vb. bunlara örnek şehirlerdir. Sadece ülke içerisinde yaşanan gelişmeler değil, Bulgaristan, İngiltere, Almanya, Fransa, Romanya, İran, Macaristan gibi

⁵⁸ 29 Eylül 1883'te İstanbul Aksaray'da doğmuştur. Babası II. Abdülhamid devri kumandanlarından Botgoriçeli İsmâil Hakkı Paşa, annesi İran'da Sünnî harekâtında önemli rol oynayan ve III. Ahmed tarafından kendisine Şirvan hanlığı verilen Hacı Dâvud Han sülâlesinden Fehîme Nüzhet Hanım'dır. Celâl Sahir 1909'dan itibaren “yeni lisan” hareketine, bu akımı müdafaa eden yazılarıyla, şiirindeki nisbî dil sadeleşmesiyle, hatta aruzdan heceye geçmek suretiyle katılmış ve Türk Ocakları, Türk Derneği, Piyer Loti Derneği gibi Türkçü ve vatanperver derneklere girerek; Sultanahmet'teki evini Türk Derneği'ne lokal olarak tahsis etmiştir. Derneğin yayın organı olan *Bilgi Mecmuası*'nı çıkarmış, Türk Ocakları'nın 1931'de kapatılmasına kadar faal bir üye olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Bu yıllarda *Musavver Muhît, Süs, Yeni Kitab, Edeb, Mehâsin, Halka Doğru* ve *Türk Sözü* gibi dergilerde şiir ve makaleler yayımlamaya devam etmiştir.

⁵⁹ Murat Koraltürk, “İktisadiyat Mecmuası ve Dizini”, **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi**, S. 11, s. 295-311; Birinci sayıda yayımlanan yazar kadrosu için ayrıca bkz. EK-9

⁶⁰ Tekin Alp, “Mecmuamızın Mesleği: Milli İktisada Doğru”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 1, 8 Şubat 1331, 21 Şubat 1916; Ayrıca bkz, Ek-1

ülkeler hakkında da dergide pek çok makale yayınlanmıştır. En az dergide işlenen konular kadar dergide yazı yayınlayan yazar kadrosu da dikkat çekmektedir. Derginin birinci sayısında aktarıldığına göre yazar kadrosu: Arslan Efendi, Ahmet Emin Bey, Erşed Bey, Tevfik Bey, Cavid Bey, Cemal Bey, Hamid Bey, Hasan Tahsin Bey, Hallaçyan Efendi, Hulusi Bey, Sason Efendi, Suad Bey, Said Bey, Süleyman Sami Bey, Süleyman Sırrı Bey, Ziya Gökalp Bey, Osman Fıtrı Bey, Ali Cenani Bey, Ali Rıza Bey, Galip Bey, Faik Nüzhet Bey, Ferid Bey, Kazım Bey, Mustafa Bey, Mustafa Şeref Bey, Muhtar Bey, Münir Bey, Besim Bey, Yusuf Kemal Bey'den oluşmaktadır. Bunun yanı sıra bu listede adı geçmeyen Hasan Ferit, Elbarez, Fayet, Mehmed Zeki, İsmail Rıfkı, Müşavir Has Schmidt, Doktor Yakır Behar, Doktor Frederich Hoffman, Doktor Karl Schaefer, Binbaşı Ali Abidin, Kauness, Mahmud, Fuad gibi kişilerin de dergide yazılarının yer aldığı görülmektedir.⁶¹

⁶¹ Koraltürk, **a.g.m.**, s. 295-311.

II. BÖLÜM

İKTİSADİYAT MECMUASI GÖZÜNDEN OSMANLI DEVLETİ'NDE İKTİSADİ DURUM

2.1. 20 YÜZYIL OSMANLISINDA İKTİSADIN GENEL DURUMU

2.1.1. İktisadın Geleceği Meselesi

Osmanlı Devleti'nin iktisadi geleceği meselesi diğer pek çok iktisat içerikli mecmuada olduğu gibi İktisadiyat Mecmuası'nda da büyük bir ehemmiyetle işlenmiştir. Bu alanda Tekin Alp, İstanbul Vilayeti Emlak-ı Emiriye Müdürü Mehmed Zeki ve önemli bir oryantalist olan Raynard Yunga'nın yazıları dergide neşredilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde adı geçen kişilerin Osmanlı Devleti'nin gelecekteki iktisadi şartları hakkındaki fikirleri sunulacaktır.

Dergide bu hususta ilk makaleyi kaleme alan kişi Mehmed Zeki Bey'dir. Zeki Bey, “*İstikbal mazinin devamıdır yahud tabir-i diğerle mazi istikbalin valididir*” diyerek gelecekte Osmanlı Devleti'nin iktisadi açıdan şahlanması için çalışmalarını bugünden yapıp en güzel tohumu en verimli toprağa atarak işe başlanması gerektiğini belirtmiştir. Bu noktada bir özeleştirici yapan Zeki Bey, devletin bu zamana kadar siyasi ve diğer pek çok alanda olduğu gibi iktisat alanında da günü birlik ve gelişigüzel tedbirlere başvurduğunu, halbuki bu konunun üzerinde iyi bir tetkik ve araştırma yaparak karar verilmesi gereken bir husus olduğunu ve bu durumu yeni kavradıklarını belirtmiştir. Buna karşılık olarak o dönemde Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'nın ise doğunun bilhassa Osmanlı'nın iktisadi geleceği ile fazlasıyla meşgul olması, yazarı bir noktada ümitlendirdiği gibi Almanya'nın bunu kendi çıkarı doğrultusunda yaptığını da belirtmiştir.

Yine o dönem için yakın bir tarihte bağımsızlıklarını kazanan Balkan devletlerinin durumunu anlatan yazar: “*Vaktiyle bizim bir iki vilâyetimizden meydana gelen küçük Balkan hükümetleri bile memleketlerinin teşekkülâtını nazar-ı dikkate alarak tedâbîr-i lâzımede bulundular ve bu sâyede zenginliklerini hatırı sayılır bir dereceye çıkarmaya muvaffak oldular.*” diyerek, Osmanlı'nın bu noktada ne kadar geri kaldığını vurgulamıştır.⁶² Ancak son zamanlarda cereyan eden fikri değişiklikler sayesinde Osmanlı yöneticilerinin ve halkın da iktisada bakış açısının değiştiğini, bu alanın ne derecede önemli olduğunu anladıklarını

⁶² Mehmed Zeki, “Neşriyat-ı Ahire Muvacehesinde İstikbal-i İktisadımız”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 8, 7 Nisan 1332, 20 Nisan 1916, s. 4.

bildirerek, buna yeni imzalanan gümrük tarifesi örneği göstermiştir.⁶³ Daha öncesinde Osmanlı yöneticileri ve aydınları üzerinde bir kara bulut gibi gezen kapitülasyonlar yüzünden herhangi bir girişime kalkışmadıklarını belirten yazar, buna rağmen bazı noktalarda düzenlemelerin yapılabileceğini ancak bunun yapılmadığını ya da yapılamadığını vurgulayarak kendilerinin de bu konuda miskin bir tavırda olduklarını, ancak savaşın getirdiği olağanüstü koşullar sayesinde bu beladan kurtulduklarını dile getirmiştir.

Mehmet Zeki Bey gibi diğer aydınların yazdığı metinler göstermektedir ki, o dönemde devam eden Birinci Dünya Savaşı'ndan Almanya'nın doğal olarak da Osmanlı'nın galip çıkacağına dair kabul edilen genel bir kanı mevcuttur. Zira bu konunun işlendiği pek çok makalede savaş sonrası Almanya ile Osmanlı Devleti arasında yapılacak olan iktisadi ittifakların planları dahi hazırlanmıştır. İddia bir üst seviyeye çıkartıldığı takdirde bu kanı sadece Osmanlı aydınları tarafından değil, birçok Alman aydın ve basını tarafından da kabul görmüştür. Zira Mehmet Zeki Bey, Almanya'da yayınlanan bir dergide çıkan haberi kendi makalesinde şu şekilde aktarmıştır: “*Müstakbel Osmânlı – Alman münâsebât-ı iktisâdiyesiyle teveggul eden (meşgul eden) Alman cerîde ve mecmû‘aları, bu bahse dâir muharrirîn-i iktisâdiye ve mâliyenin neşr eyledikleri eserler hep saha-i iktisâdiyâtda hükümet-i Osmâniye ile Almanya arasındaki menâfi‘i harb-i umûmînin pek kat‘î sûretde isbâta medâr olduğunu yazmakda ve istikbâle aid mütâla‘âtı her biri başka sûretle kayd eylemekdedir. Yine bunların cümlesi “Türkiye ile Almanya arasında mevcûd olan iştirâk-i menâfi‘ dolayısıyla memâlik-i Osmâniyede icrâ edilecek ıslâhât-ı iktisâdiye hükümet-i Osmâniye için olduğu kadar Almanya için de gâyet mühim bir mesele olduğunu” beyanda müttefikdirler.*”⁶⁴

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında gelişen bu ittifak düşünceleri tek taraflı olmayıp, bu ittifakın sağlayacağı fayda kadar zararının da olacağını bildiren yazılar yok değildir. Buna göre; Almanya, Osmanlı Devleti'ni sadece kendi sanayi ürünleri için bir pazar olarak gördüğü onun dışında Osmanlı'nın gelişmesi için herhangi bir girişimde bulunmayacakları öne sürülmüştür. Mehmet Zeki Bey ise bu fikri taşıyanlara cevaben: “*Buralara, şarkın feyzkâr bir kısmını teşkil eden memleketimizin en müsâ‘id aksâmına pek çok paralar dökülecek, birçok fevâid (faydalar) iktitâfına (devşirilmesine) çalışılacaktır. Bunlardan ilmî düşünenlerin, mu‘tedillerin (ölçülülerin) parayı dökerken evvel emirde menâfi‘-i zâtiyelerini (kendi*

⁶³ 3 sene müddetle yürürlükte olacak olan bu yeni gümrük tarifesi sayesinde Osmanlı Devleti gerek yerli üreticiyi korumak gerekse de daha himayeci bir politika izlemek amacıyla tabiri caizse yüksek bir gümrük duvarı örmüştür.

⁶⁴ Zeki, a.g.m, s. 4.

menfaatlerini) nazar-ı dikkate almakla berâber o menba'ın da zenginleştirilmesini, birçok ahvâl ve şerâit tahtında pek fakîr ve zavallı kalan halkın iktisâd-ı servet eylemesini arzu eylediklerine tüccârların, ifrâtkârların (haddini aşanların) ise bilakis yalnız menfa'atlerini gözedip istikbâlde kendilerine rakîb olabilecek bir servetin, ma'rifetin yerliler eline geçmesini tecviz eylemediklerine (izin vermediklerine) yazıları, mütâla'aları delâletiyle muttali' (öğrenmiş) oluyoruz.”⁶⁵ demiş ve Almanya ile kuracakları ticari ve iktisadi müttefikliğin Osmanlı'ya pek çok fayda sağlayacağını aktarmıştır.

Yazar, Almanya ile yapılacak olan her türlü ittifaka sıcak baksa da tedbirli olmanın da gerektiğini söylemiş ve bu noktada, Almanya'dan gelecek olan yatırım ve sermayeyi en doğru şekilde ve en doğru yerde kullanabilme vazifesinin devlete ve halka düştüğünü bu noktada gerekli çalışma ve araştırmaların yapılması gerektiğini söylemiştir. Yine Almanya basınında çıkan bir haberi aktaran yazar, Almanya'nın Türkiye'ye yapacağı her türlü yardımın asıl amacının Almanya'nın menfaatleri doğrultusunda olacağını, bu yüzden Türkiye için çalışırken, kendi memleketleri için de çalışacaklarını belirterek, Almanların bu konuda samimi olduklarını, ancak tüm bunların karşılığında Osmanlı'nın kanunlarına saygı duydukları takdirde bu ittifakın başarıya ulaşacağını ifade etmiştir.

Mehmed Zeki Bey gibi bu konudaki görüşlerini kaleme alan bir diğer aydın ise Tekin Alp olmuştur. Bu konuda genel hatları ile aynı fikirleri benimseyen Alp, kendileri adına en önemli meselenin halkın bekası ve Osmanlı Devleti'nin iktisadi açıdan muhtaç olduğu gelişmeyi sağlayabilmesi için Almanya ile kuracağı ittifakın gerekliliğini vurgulamıştır. Bu konuda sadece kendisinin değil Maliye Nazırı Cavid Bey'in de aynı düşünceleri beslediğini ve bu sayede devletin birçok probleminden kurtulacağına olan inancının tam olduğunu söyleyerek Nazırın bu ittifakın önemi hakkındaki şu sözünü aktarmıştır: “5-10 sene zarfında memleketi uğradığı musibetlerden ve belalardan kurtarmak mümkün olacaktır.”⁶⁶

Maliye Nazırı Cavid Bey bu düşüncesinin sadece inanç ve hüsnü zandan ibaret olmadığını şu açıklamasıyla ortaya koymuştur: “Muhabere zamanında Almanya ile ittifakımız muharebeden sonra da devam edecektir. Almanya'da rical-i siyasiyenin hemen kaffesinde aynı heves ve aynı arzu vardır” diyen Cavid Bey sözlerine devamla, bu ittifakın bir menfaat ittifakı olduğunu da şu sözleriyle açıklamıştır: “Bu ittifak itilaf hükümetleri tarafından tesis etmek

⁶⁵ a.g.m, s.5.

⁶⁶ Tekin Alp, “İstikbal-i İktisadımız”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 42, 9 Şubat 1332, 22 Şubat 1917, s. 1.

istenilen ve merkezi Avrupa devletlerini iktisaden mahvetmek maksadını takip eden taarruzkarane ittifaka katiyen mukayese olamaz. Bu sırf menafi-i müteakabileye (karşılıklı) müstenid (dayanan) bir ittifak ve daha doğrusu bir şirketten başka bir şey değildir. Biz ortaya hazain-i tabiiyemizi, Almanya sermayesini ve tekniğini ortaya koyarak say' müşterek ile iktisadi kıymetler, servetler istihsaline gayret edeceğiz. Almanya bizim hazin-i tabiiyemize muhtaçtır. Çünkü onları başka yerden her nev' mahzur ve tehlikeden ari bir surette istihsal edemez. Biz de Almanya'nın sermayesiyle tekniğine muhtacız.”⁶⁷ Maliye Nazırının bu açıklamaları da göstermektedir ki; son döneminde iktisadi esaret altında bulunan Osmanlı Devleti'nin bu şekilde karşılıklı menfaatlara dayanan bir ittifaka ihtiyacı bulunmaktadır.

Tekin Alp'in makalesinde tartışılan bir konu da bu ittifakın başarıya ulaşip ulaşamayacağı mevzusudur. Zira Cavid Bey Meclis konuşmasında bu noktayı belli bazı sebeplere bağlamıştır. Bu sebeplerden birisi Osmanlı Devleti'nin sağlam bir iktisadi politika izleyip izleyemeyeceğidir. Bu konuda bazı soru işaretlerinin olduğunu söyleyen Alp Osmanlı'da geleneksel ve ananevi bazı bazı kanunlar vardır ki bu sağlam bir siyaset-i iktisadiye politikası izlemeyi imkansız hale getiriyor diyerek şöyle bir örnek vermiştir: *“Mesela usul teklifimiz de vergilerin %80 veya 90'ı zürra sınıfına tahmil olundukça zürradan alınan istihsalatın tezyidine değil bilakis tenkisine sebebiyet verecek bir mahiyette kaldıkça ehl-i teşebbüs ve sermayeye karşı aç gözlü, dar nazarlı bir siyaset tatbik ettikçe, meşruiyet dairesinde menafi temin etmeyi hoş görmemeye devam ettikçe derdest ve sağlam bir siyasetin takibine meydan kalmaz.”⁶⁸*

Talat Paşa kabinesinin yayınlanan yeni hükümet programında alınan karara göre bundan sonra izlenecek olan siyaset neticesinde yabancıların yapacağı her türlü yatırımın önünün açılacağını bildirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin iktisadi açıdan geleceği konusuna devlet erkani gözünden bakmaya çalışan Tekin Alp, bu noktada diğer yazarlar gibi Almanya ile kurulacak ittifakı desteklemektedir. Cavid Bey'in Osmanlı'da liberal iktisadın temsilcisi olması ve hem yabancı sermayeyi hem de kurulacak olan ittifakı son derece güçlü bir şekilde desteklemesi, dışarıda ve içeride Osmanlı Devleti'nin yabancılara ve yabancı sermayeye kötü gözle baktığı fikrini boşa çıkarmıştır. Bunu destekler nitelikte çalışmalarına devam eden Talat Paşa kabinesi de üzerinde düşeni yaparak Osmanlı Devleti'ne yabancı sermaye ve iş birliğinin

⁶⁷ a.g.m, s.1

⁶⁸ a.g.m, s.2

önünü açmıştır.

Bu konuda görüş belirten bir diğer kişi de Almanya-Türkiye İktisat Merkezi Katib-i Umumisi olan Raynard Yunga'dır. Doğu ülkelerinin iktisadi durumu ile ilgili çalışmaları olan Yunga, İktisadiyat Mecmuası'nda yayımlanan "Türkiye'nin İktisaden Takviyesi Sistemi" isimli makalesinde Osmanlı'nın iktisadi gelişimini sağlayabilmesi için gerekli olan şartları belirlemiştir. Yunga, iktisadi gelişim konusunda Türkiye'nin önünde iki yol olduğunu söylemiştir. Buna göre ya Türkiye memleketin iktisaden yükselmesi işini tamamen Avrupalı tüccar ve sermayedarlara bırakacak ya da iktisadi hayatını yeni esaslara dayanarak ıslah etme durumunu bizzat kendi eline alacaktır. Bu seçenekler karşısında Osmanlı'nın önünde Turan⁶⁹ ve Mısır gibi örneklerin olduğunu belirten yazar, ilk seçenek belirlendiği takdirde memleketin iktisaden gelişmesi şöyle dursun, aksine daha çok gerileyeceğini dile getirmiştir. Bu duruma sebep olarak Avrupalı tüccarlar ve devletlerin böylesi bir durumda tek taraflı bir menfaat güdecekleri için Türkiye'nin servet kaynaklarının teker teker azalacağını, Türk sanayisinde gerileme, borçların artması, Türk sermayesinin yabancı ülkelere kayması, kıtlık ve amele eksikliği gibi bazı sonuçlar doğuracağını belirtmiştir.

İngiltere'nin bu hakikatleri bildiği için Osmanlı'ya serbest-i mübadele denilebilecek bir gümrük usulünü uygulamaya çalışıp, Osmanlı'nın iktisaden yükselmesine engel olduğunu söyleyen yazar, Türkiye'nin bu sistemden uzaklaşarak iktisadi yükselme için yapılması gerekenleri en kısa sürede gerçekleştirmenin zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin bu noktada yapması gerekenleri de 11 maddede sıralayan yazar:

1. *İtibarın taht-ı intizama alınması. Her şeyden evvel itibar-ı ziraiyenin derece-i kemale isâli lazım gelir.* (Her şeyden önce bu gelişimleri sağlayabilmek adına ziraatı belli bir seviyeye getirmek gerekir).
2. *Murabahacılığın önünü almak için kavanin-i mahsusa vazedilmelidir.* (Tefeciliği bitirmek adına özel kanunlar çıkartılmalıdır).
3. *Tarik-i hususiyenin inşasına lüzumu derecesinde ehemmiyet verilmelidir.* (Ziraat için özel yolların yapımına önem verilmelidir).
4. *Memlekette mevcut işçilere (Main d'euvre = İş Gücü) ve bazı muntikalarda mevcut vesait-i gıdaiyeye göre zikıymet nebatatın (mesela pamuk) ziraatına vüs'at verilmelidir.*

⁶⁹ Yazar makalesinde "Turan" kelimesini özellikle kullanmıştır. Bu kelime ile kastı o dönemde Rusya himayesinde bulunan Türkistan ülkeleri ve Orta Asya'daki bazı ülkeler yani coğrafi bir Turan'dır.

5. *Memleketin farklı noktalarında ziraat numune çiftlikleri ve tecrübe istasyonları inşa ve tesis edilmelidir.*
6. *Münasip yerlerde ahval-i iklimiye ve miyahiye için rasathaneler inşa ve tesis olunmalıdır.*
7. *Sanayi-i ziraiye ve bahusus mevad-ı gıdaiye ve şeker ile deri, kiremit ve bilhassa sanayi-i nesciye yüksek gümrük tarifeleri ile himaye edilmelidir. (Türkiye’de üretimi yapılan malların piyasada korunabilmesi için bu malların ithalinde gümrük vergileri arttırılmalıdır).*
8. *Ziraatın mahsulatı en muvaffak şeraitle satmasını teshil etmek üzere Pazar yerleri tesisi gibi tedabir ittihaz olunmalıdır. (Ziraattan temin edilen malların tüketiciye daha hızlı bir şekilde ulaşabilmesi adına yeni pazar yerleri açılmalıdır).*
9. *Nüfusun tezayüdüne medar olacak tedabire tevessül olunmalıdır. (Nüfusun artması adına gerekli tedbirler alınmalıdır).*
10. *Usul-ı meskukat sağlam esaslara raptedilmelidir. (Hükümet tarafından yürütülecek para politikaları sağlam bir şekilde ilerletilmelidir).*
11. *Tasarruf-ı arazi teşkilat ve taksimatında ve tekalifin tahsil ve cibayetinde ıslahat-ı lazıme icra olunmalıdır.⁷⁰ (Arazilerin kullanılmasında, bölünmesinde ve vergi toplanmasında yenilemeler yapılması gereklidir). şeklinde belirtmiştir.*

Osmanlı’nın iktisaden yükselmesi için bu 11 maddeyi yerine getirmesi gerektiğini belirten yazar, hiçbir yabancı ülke ve yatırımcının bu maddeleri yerine getirmeyeceğini ya da getirmek istemeyeceğini söyleyerek, bunun tamamen Osmanlı yöneticilerinin elinde olduğunu vurgulamıştır. Bununla beraber bu 11 madde ile de işin bitmeyeceğini savunan Yunga, Osmanlı’nın bu iktisadi ıslahatları vakit ve zamanına uygun ve kapsayıcı bir sistem dahilinde tatbik etmez ve ıslahat teşebbüslerini bu sisteme uygun bir şekilde ifa etmezse son derece zor bir durumda kalacağını söylemektedir. Gösterilen bu ıslahat sisteminin ana noktası ise şu şekilde belirlenmiştir: “*Bu sistemin nukat-ı esasiyesine gelince bittabi mevcut olan müesseselerin ref’ine hacet yok; ancak bunların tensiki (düzenleme) kafidir. Bu nukat-ı esasiye hakkında yalnız şu kadarını söyleyebiliriz ki gümrük ve meskukat mesailinin hal ve tesviyesinden sonra birinci yapılacak iş küçük itibarı ve bilhassa küçük itibar-ı ziraiyi taht-ı intizama almaktan ibarettir. Islahat-ı saire ancak buna merbuttur.*”⁷¹

⁷⁰ Doktor Raynard Yunga, “Türkiye’nin İktisaden Takviyesi Sistemi”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 14, 19 Mayıs 1332, 1 Haziran 1916, s.1

⁷¹ *a.g.m.*, s. 3

2.1.2. Hayat Pahalılığı ve Karaborsacılık (Gala-i Es'ar ve İhtikar)

18. yüzyılda dünyada meydana gelen önemli gelişmelerin başında Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi gelmektedir. Bu iki devrim o dönemde imparatorluk şekliyle yönetilen pek çok ülkeyi ileride dağılma sürecine sokacak bir dizi gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu noktada bu gelişmelerin olumsuz sonuçlarına muhatap olan devletlerden birisi de Osmanlı Devleti olmuştur. Fransız Devrimi ile özellikle Balkanlarda yayılan milliyetçilik akımları ile yaşadığı toprak kayıpları, akabinde Sanayi Devrimi ile ülke içindeki pazarın kontrolünü kaybetmesi, Osmanlı Devleti'ni hem siyasi hem de iktisadi pek çok problemle baş başa bırakmıştır. 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar kendi iç pazarında daha çok korumacı bir politika izleyen Osmanlı Devleti bu tarihten sonra yaşanan bazı problemler neticesinde, devlet düzeninde ve iktisadi yönetimde birtakım bozulmalar ve istikrasızlıklar yaşamış, böylece Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek olan borçlanma ekonomisine teslim olmuştur. Bu sorunların başında 1831 yılında yaşanan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı gelmektedir. Osmanlı Hükümeti'nin bu isyanla baş edememesi ve Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemesi, devleti yabancı devletlerden yardım istemeye mecbur bırakmıştır.⁷²

Bu durum 16 Ağustos 1838 tarihinde Balta Limanı Sözleşmesi'nin imzalanması ile sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin iktisadi bağımlılığının resmî belgesi niteliğinde olan bu sözleşme sayesinde, İngiliz tüccarlara verilen ticari imtiyazlarla başlayan bu süreç, aynı imtiyazların diğer pek çok Avrupa devletlerine de verilmesiyle devam etmiştir.⁷³ Sözleşmenin imzalandığı döneme kadar daha çok himayeci ve piyasa üzerinde kontrol sağlayan bir iktisadi politika izleyen Osmanlı Devleti, bu sözleşmenin ardından ülke içindeki ticaret piyasası üzerindeki kontrolünü kaybederek, iktisadi durumun dengesini yitirmiş ve tabiri caizse karaborsa için ülkede uygun ortam oluşmuştur.

Sanayi Devrimi'nden sonra Avrupa devletleri geçirdiği birçok aşama ve gelişmeden sonra ürün noktasında hızlı üretim sistemine geçmiş ve bu durum miktar olarak fazla, kalite olarak iyi ürünleri kısa sürede üretmelerini sağlamıştır. Avrupalı tüccarlar ellerindeki bu ürünler ile ucuz fiyatlarla Osmanlı pazarına girdikten sonra, el emeği ile üretim yapan Osmanlı esnafını

⁷² Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 20.

⁷³ Mübahat S. Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 119.

kısa sürede etkisi altına almış ve ürünlerle rekabete girişemeyen esnaflar bir bir iflas etmişlerdir. Bu şekilde iktisadi iflasa doğru adım adım giden Osmanlı Devleti üzerine, 1856 Kırım Savaşı'nın da patlak vermesiyle ileride de devam edecek olan ilk dış borçlanma serüveni böylece başlamıştır. Buna göre toplamda 127 milyon lira borçlanan devlet bu meblağı faizi ile birlikte 259 milyon lirayı bulmuştur. Son derece zor bir durumda olan Osmanlı ekonomisi nedeniyle hükümet borcu ödeyemeyeceğini açıklamış ve böylece 1875 Ramazan Kararnamesi ile sonrasında kurulacak olan Düyun-ı Umumiye İdaresi dönemi başlamış ve devletin iktisadi açıdan bağımsızlığı büyük ölçüde ortadan kalmıştır.⁷⁴

Böylece Osmanlı Devleti'nde baş gösteren iktisadi istikrarsızlık, Birinci Dünya Savaşı öncesi döneme kadar kendisini hissettirmiş, Balkan Savaşları, kıtlık ve iklimsel kuraklıklar karaborsanın tesirini iyiden iyiye arttırmıştır. Özellikle halk için zaruri olan ihtiyaç ürünlerinde uygulanan yüksek fiyatlandırmalar bu konuda istifçiliğin ne derecede acımasız bir şekilde var olduğunu ispatlamıştır.⁷⁵ Bu durumlarla ilgili pek çok dava görülmüş örneğin; celebler⁷⁶ tarafından Anadolu ve Rumeli bölgesinden İstanbul'a getirilen koyunların, karaborsacılık yapan kasaplar tarafından satın alınarak yüksek fiyatlara satılması, et fiyatlarında artışa sebep olmuş, ancak gelen şikayetler üzerine dönemin zabıta ekipleri tarafından yürütülen soruşturma neticesinde cezaya çarptırılmışlardır.⁷⁷ Yine Ermeni asıllı bir tüccar olan Apakyan Kivor'un halkın malını ucuza alıp istifledikten sonra geri yüksek fiyatla sattığı anlaşılmış hakkında soruşturma açıldıktan sonra suçu ispat edilip cezalandırılmıştır.⁷⁸ Bunun dışında karaborsacılık, sadece ürünü yüksek fiyattan satmakla kalmamış çiftçilerden ürünü olması gerekenden ucuza almakla da kendini göstermiştir. Örneğin Ege adalarından olan İstanköy'de başlıca gelir kaynağı taze üzüm olan ahaliden, tüccarların üzümleri daha önce belirlenen fiyattan ucuza alması sonucu mesele mahkemeye sevk edilmiştir.⁷⁹

Bu ve buna benzer olaylar, gerek Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde gerekse savaş döneminde pek çok kez devlet yazışmalarında yer bulmuştur. Savaşın getirdiği olağanüstü koşullar, beraberinde birçok istikrarsızlığı da getirmiş ve halk ekonomik açıdan her zamankine

⁷⁴ Bıltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2010, s. 48.

⁷⁵ Erdal Korkmaz, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Karaborsa", **Atatürk Yolu Dergisi**, S. 66, 2020, s. 248.

⁷⁶ Celeb: Kesilecek hayvanları ve özellikler koyunları celbederek kasaplara satan tacir.

⁷⁷ BOA, DH.MKT., 1644/77, 1306.

⁷⁸ BOA, DH.MKT., 2410/42, 1318.

⁷⁹ BOA, DH.MKT., 1066/51, 1324.

nazaran çok daha zor bir duruma düşmüştür. Ancak bu durum sadece ihtikar mevzusu ile sınırlı kalmamış, savaş koşullarının getirdiği zorluklar yine halkın üzerine yüklenmiştir. Osmanlı Hükümeti, dünya genelinde savaşın patlak vereceğini öngörüp buna tedbirler almak maksadıyla Balkan Savaşları'nın devam ettiği bir süreçte 13 Ağustos 1912 tarihinde “*Harp Vergisi*” çıkarmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine dek bu vergi halktan toplanmaya devam etmiştir. Sözü geçen yasa bağlamında savaş giderlerini karşılamak maksadıyla;

1. *Bina ve temettü vergisine % 25 zam yapılmış,*
2. *Her türlü maaş ve yardımlardan 300 kuruşu muaf olmak üzere % 3 vergi alınacağı belirtilmiş,*
3. *Askerlik için verilen bedel-i nakdi miktarı 10 lira arttırılmış,*
4. *Tuz fiyatına 10 para zam yapılmış,*
5. *Rakı imalinden alınan vergi bir kat artırılmış,*
6. *Harcırahların miktarına göre % 5 ve % 10 tevkifat uygulanacağı belirtilmiştir.⁸⁰*

Tüm bu zor şartların altında devletin uyguladığı vergilendirme sadece Harp Vergisi ile sınırlı kalmamış, 14 Temmuz 1914 senesinde, seferberliğin ardından yürürlüğe girmesi şartı ile halkın elinde bulunan ihtiyaç fazlası bütün malzemeye devlet tarafından el konulacağına bildirildiği “*Tekalif-i Harbiye Kanunu*” yürürlüğe girmiştir.⁸¹ Bu iki kanun ile birlikte halkın sırtına fazladan sorumluluk yüklenmiş ve devlet tüm bu girişimlere rağmen yetersiz durumdaki vergi sistemi, iç borçlanma konusunda yapılan yanlışlıklar gibi sebeplerden dolayı savaş giderlerini karşılayamayarak dış borçlanmaya başvurmak zorunda kalmıştır. Bu durumu rakamsal olarak ifade etmek gerekirse; gümüş, altın ve yabancı para olarak Avusturya'dan 14.5, Almanya'dan 86.8, Anadolu-Bağdat Demiryolu avansından 1,1 milyon lira olmak üzere toplamda 102.4 milyon dış gelir kaynağı temin etmiştir.⁸² Ayrıca toplanan vergilerden devlet giderlerinin sadece % 10'u karşılanabilmiş, iç borçlanma ile 18 milyon lira devlet tahvillerinden gelir sağlanmıştır.⁸³

Osmanlı Hükümeti yaşadığı iktisadi problemi sadece tedarik alanında yaşamamış, büyük şehirlerin özellikle de İstanbul'un ve ordunun iaşesi noktasında da aynı sorunlar baş göstermiştir. Ziraat alanında çalışan birçok işçinin savaş sebebiyle zaruri olarak orduya

⁸⁰ Korkmaz, **a.g.m.**, s. 250.

⁸¹ **Düster**, “Tertib-i Sami”, Cilt: 6, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1334, s. 1011-1012, **Takvim-i Vekayi**, 9 Ağustos 1330 (1914), No: 1915.

⁸² Korkmaz, **a.g.m.**, s.251.

⁸³ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 17.

katılması, üretimi büyük ölçüde etkilediği gibi sayı olarak yarım milyonun üzerinde olan bir ordunun beslenme gibi temel ihtiyacını karşılama noktasında gösterdiği çaba, şehir iaşesinde aksaklıklar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak da karaborsa ve istifçilik piyasası artış göstermiş ve halkın temel besin maddelerine ulaşması, yüksek fiyatlar yüzünden neredeyse imkânsız hale gelmiştir.⁸⁴

Bu noktada Devlet, bu ihtikarcılığı ve istifçiliği minimum seviyeye indirmek için birtakım tedbirler de almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Dahiliye Nazırı, İstanbul Şehremini, Levazımat-ı Umumiye Reisi ve Polis Müdür-i Umumisi'nin arasında bir toplantı yapılmış ve Dersaadet'in iaşesi noktasında yaşanan sorunlara karşılık alınacak önlemlerin dahil olduğu bir beyanname imzalanmıştır. Bu beyanname meyanında; savaşın devam etmekte olan etkileri nedeniyle devletin fırınları kendi kontrolü altına alarak halka ekmek vermeye devam etmesi, istifçilik ve karaborsacılık yaptığı kesinleşen esnaf ve tüccarların devlet tarafından gerekli karşılığı alacağı, beyanname doğrultusunda belirlenen fiyatların tüm gıda ürünlerinde geçerli olacağı karara bağlanmıştır.⁸⁵

Bu şekilde karaborsacılığa ve hayat pahalılığına karşı yapılan mücadeleler ve alınan tedbirler sadece devlet erkanında gündeme gelen bir konu olmamış, aynı zamanda dönemin birçok gazetesi de bu konu hakkında makaleler yayınlamışlardır. Onlardan birisi de Tekin Alp tarafından İktisadiyat Mecmuasında yayınlanan “*Gala-i Es'ara Karşı Mücadele*” isimli makaledir. Bu konunun yukarıda belirtildiği gibi günlük yayınların pek çoğunda işlendiğini aktaran Tekin Alp, konunun Osmanlı Devleti için ne derecede önemli olduğunu vurgulamıştır. Sözü geçen makalede, karaborsacılık ile mücadele başladığında, bundan dolayı vuku bulacak olan hayat pahalılığını meydana getiren sebeplerin, karaborsacılığın kendisinden çok daha önemi olduğunu vurgulayan Alp: “*Binaenaleyh ihtikarı büsbütün kaldırmaya muvaffakiyet-i hasıl olan kavanin şiddetle hükümferma olmağa devam edecektir. Mücadelenin müessir olması için daha vasi ve şumüllü bir sahada ve alelumum gala-i es'ar aleyhine tevcih ve gala-i es'arı icap ettiren diğer esbab ve avamili dahi ortadan kaldırmaya çalışmalıdır*”⁸⁶ demiştir.

Makalede, karaborsa konusunda hiçbir tüccarın ucuz mal satmamasından dolayı, halkın tamamıyla tüccarı suçlu bulduğu belirtilmiş ve basının bu konuda ikiyi ayrıldığı ifade edilmiştir.

⁸⁴ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 168.

⁸⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C. 3, Kısım 4, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 523.

⁸⁶ Tekin Alp, “Gala-i Es'ara Karşı Mücadele”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 56, 24 Mayıs 1333, 24 Mayıs 1917, s.1; Ayrıca bkz. EK-4

Osmanlı basınının bir kısmı bu noktada tüccarı tamamen suçlu bulurken, bir kısmı ise karaborsacılık yapan ile yapmayan tüccarın birbirinden ayrılması gerektiğini savunmuştur. Ancak basında yaşanan bu ikilemin gereksiz olduğunu düşünen Alp: “*Mamañih Őurasi muhakkaktır ki tüccar esnañı haklı haksız kendilerini ne kadar müdafaa etseler eñkâr-ı umumiyyeye karşı tamamıyla beraat-ı zimmet kazanamazlar*” diyerek, halkın bu konuda asıl sebep olan unsurları araştırmayacağı, onun sadece malı pahalıya satan tüccarı bileceğini, buna karşılık hayat pahalılığını kat kat arttıran pek çok insafsız tüccarın da olduğunu ve bununla mücadeleyi ilk başta karaborsacılık yapmayan tüccarların başlatması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁷

Karaborsacılığı engellemek ya da en azından azaltmak için birtakım tedbirlerin alınması gerektiğini söyleyen Tekin Alp, bu tedbirlerin başında da alavere ticaretini yok edecek güçlü kanunların çıkartılması olarak belirlemiştir. Yerli bir üreticiden alıp yine tüccara satmak, yani malı tüccardan tüccara devretmek demek olan alavere ticaretinin, serbest ticareti benimseyen liberaller tarafından bile savaş döneminde kabul görmeyeceğini iddia eden Alp, Almanya’da alavere ticareti ile mücadele için bir kurumun tesis edildiği ve bu kurumun sadece mücadele değil aynı zamanda bu konu ile alakalı bir dergi dahi çıkarttığını belirterek, konu ile ilgili Almanya’nın örnek alınması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca bu noktada tüccarların sadece üretici ile tüketici arasında bir vasıta olması gerektiğini, bu sayede elden ele gezen maldan dolayı, hiçbir emeğinin olmamasına rağmen tüccarın cebine girecek yüzbinlerce liranın yine üreticinin cebine girmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, tuhafıye esnafının alavere ticaretine engel olmak için kendi aralarında ittifak yapıp, kimseye toptan mal satmamak adına aldıkları kararı da memnuniyetle karşılamıştır.⁸⁸

Yine Birinci Dünya Savaşı’ndan önce ihtikarla ilgili herhangi bir kanunun çıkartılmadığı, elde bulunan ve ihtiyacın çok altında olan malların birçok tüccar tarafından tabiri caizse yağmalandığı ve değerinin çok üzerinde satılmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Karaborsacılığa sebebiyet veren bu durumun ancak ihtikar kanunu ile engellenebileceği, savaş başlangıcından beri Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan gibi pek çok ülkede böyle bir kanunun yürürlükte olmasına rağmen onların bile bu konuda kesin çözüm getiremedikleri tespitinde bulunulmuştur.

İstifçilik ve karaborsa karşısında devletin alması gerektiği tedbirlerden birisini de

⁸⁷ a.g.m, s. 1.

⁸⁸ a.g.m, s.2.

memura erzak yardımı yapılması fikri oluşturmuştur. Böylece hayat pahalılığından en çok etkilenen sınıf olan memurlara yapılacak erzak yardımı sayesinde ekonomik olarak rahatlatılmaları amaçlanmıştır. Ayrıca önerilen tedbirlerden biri de vesait sisteminin uygulanmasıdır. Buna göre parası olan bir kişinin sırf tedbir amaçlı çok fazla ürün alması, hayat pahalılığını etkileyeceği için bu noktada bir sınırlandırmanın getirilmesi düşünülmüştür. Bir başka tedbir önerisi ise devlet eliyle kurulacak kooperatiflerdir. Böylece savaş süresinde kooperatifler devlet tarafından mal, nakliye ve buna benzer kolaylıklarla desteklenirse, halkın ucuz mala ulaşımı kolaylaşır, aracı ve alaverci tüccarların ortadan kalkmasını sağlayacağı düşünülmüştür. Bu tür kurumların savaştan sonra da kullanılmasını ve sayılarının arttırılmasını tavsiye eden Tekin Alp, bu tedbirler sayesinde karaborsacılığın ve buna bağlı olarak hayat pahalılığının bir noktada önüne geçilebileceği tespitinde bulunmuştur.⁸⁹

2.1.3. Düyun-ı Umumiye

Tam adı ile “Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi” olan Düyun-ı Umumiye Kurumu, 1881-1928 tarihleri arasında faaliyet göstermiştir. Düyun-ı Umumiye, Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan dış borç serüveni neticesinde borçlarını ödeyemeyecek duruma geldiğinde, alacaklı olan ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir heyetin kurulup, devlete ait bir takım vergi gelirlerini, borçlar için tahsis etmek amacıyla tesis edilmiş bir kurumdur. Bu dış borçlanma bilindiği gibi 1854 Kırım savaşı ile başlamış ve sonrasında sürekli devam ederek 20 yıllık bir süreçte devletin altından kalkamayacağı bir rakama dönüşmüştür. İlk olarak Kırım Savaşı’nın giderlerinin karşılanması için alınan miktar 3,3 milyon lirayı, 33 yıl vade ve % 6 faizle alan Osmanlı Devleti’nin eline tahvil fiyatlarındaki değişiklikten dolayı 2.640.000 lira geçmiştir. Alınan bu paranın savaş harcamaları için kullanılması amaçlanmış ve teminat olarak Mısır Eyaletinin yıllık gelir vergisi olan 300.000 lira gösterilmiştir. Alınan tüm bu borçların kaynak sağlayacak şekilde kullanılmaması, yüksek faizlerin oluşturduğu yüklü miktar borç ve devletin bütçe dengesinin bozulması neticesinde 30 Ekim 1875 yılında Ramazan Kararnamesi ilan edilmiş ve böylece devlet mali iflası ilan edilerek alınan borçların geri ödemesi tamamen durdurulmuştur.⁹⁰

Alınan bu karar alacaklı olan birçok Avrupa devleti tarafından tepki ile karşılanmıştır.

⁸⁹ a.g.m, s. 2.

⁹⁰ Burcu Adiloğlu, Göksel Yücel, “Düyün-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi”, **Muhasebe ve Finansman Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 21, Temmuz 2021, s. 70.

1879 tarihinde alacaklı devletler ile Osmanlı Devleti arasında yapılan müzakereler de bir sonuç vermemiştir. Bununla birlikte, Osmanlı Bankası başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin borç aldığı diğer Galata Bankerleri ile yapılan görüşmeler olumlu sonuçlanmış ve bankerlerle yapılan görüşme sonucunda gümrük vergileri hariç 6 adet vergi gelirin Galata Bankerlerine tahsis edilmesi kabul edilmiştir. Bankerlere bırakılan 6 vergi geliri ise şunlardır;

- *Pul Resmi*
- *Alkollü İçkiler Vergisi*
- *Tütün Tekeli Gelirleri*
- *İstanbul, Bursa, Edirne ve Samsun İpek Kozası Öşür Gelirleri*
- *İstanbul ve Çevresi Balık Avı Vergisi*
- *Tuz Tekeli Resim Gelirleri*

10 yıl süreyle Galata Bankerlerine bırakılan bu vergi gelirleri sayesinde toplamda 8.725.000 lira olan borç bu şekilde ödenmeye başlanmıştır. 6 adet gelir kalemi olmasından dolayı ismi “Rüsum-ı Sitte İdaresi” olan bu müessesenin temsilcileri olan bankerler tarafından idaresi Osmanlı Bankası'na bırakılmış ve başına da Fransız Hamilton Long getirilmiştir. Üç ayda bir 275.000 lira yılda ise 1.100.000 lira olarak toplanan bu vergi gelirleri 13 Ocak 1880 tarihinde itibaren Galata Bankerlerinin borçlarına tahsil için ayrılmaya başlanmıştır. Bu arada, Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin başarısından dolayı rahatsızlık duyan Avrupa devletleri kendi alacaklarını tahsil etmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin iktisadi işlerine müdahil olmaya başladıkları anda, Osmanlı Hükümeti alacaklı devletlere bir nota göndermiş ve borçların tekrardan ödenebilmesi amacıyla alacaklı devletlerin kendilerinin seçtiği bir yetkiliyi göndermesini ve aynı Rüsum-ı Sitte gibi bir kurum oluşturularak, borçların ödenmesini kabul etmiştir. Böylece Alman, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Avusturyalı temsilcilerin İstanbul'a gelmesiyle yapılan toplantılar sonucunda, 20 Aralık 1881 tarihinde Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasına karar verilmiştir.⁹¹

Bu toplantı sonrası 1882 tarihinde yürürlüğe giren Muharrem Kararnamesi dahilinde devletin o zamana kadar ödemesi gerek toplam borç 252.131.196 lira olarak belirlenmiş, ancak kararname kapsamında uygulanan indirim neticesinde bu tutar faizi ile birlikte 233.993.066 liraya düşmüştür. Faiz haricinde Osmanlı Devleti'nin ödemesi gereken ana borç ise

⁹¹ Özdemir, a.g.e, s. 74

141.505.919 lira olarak belirlenmiştir⁹²

Aşağıdaki tabloda 1854 yılından başlayıp Ramazan Kararnamesi'nin imzalandığı 1875 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin aldığı borç miktarı, hangi kurumdan aldığı ve borç alma sebebi belirtilmiştir.⁹³

Borçların Alındığı Yıl	Borç Alınan Ana Para(Osmanlı Lirası)	Borçlanma Nedeni	Borç Alınan Aracı Kurum
1854	3.300.000	Kırım Savaşı harcamalarının finansmanı	Dent, Palmer (Londra), Goldschmidt (Paris)
1855	5.500.000	Bütçe açığını kapatmak amacıyla	Rotschild (Paris ve Londra)
1858	5.500.000	Kaimenin bir kısmının tedavülden kaldırılması	Dent, Palmer (Londra)
1860	2.240.942	Eski borçların ödenmesi	Mires (Paris)
1862	8.800.000	Abdülaziz'in mali ıslahat girişimi, kaimelerin %40'ının satın alınması ve kalanının tahvillerle değiştirilmesi	Deveaux (Londra)
1863	8.800.000	Galata Bankerlerine olan dalgalı borçları azaltmak ve ayarı bozuk olan paraları ortadan kaldırmak	Osmanlı Bankası, Credit Mobilier (Paris)
1865	6.600.000	Eski borçların ana para ve faiz ödemeleri	Credit Mobilier, Societe General (Paris)
	40.000.000	Borçlara karşı çıkarılmış olan tahvillerin hükümet tarafından dış istikraza dönüştürülmesi	Erlange (Paris), General Credit and Finance (Londra)
1869	24.444.442	Bütçe açıkları ve dalgalı borçların ödenmesi	Comptoir d'Ecompte (Paris)
1870	34.848.000	Rumeli Demiryolları inşası	Hirsch (Brüksel)
1871	6.270.000	Eski borçlar için	Credit General Ottoman ve Louis Kohen Sons (Londra)
1872	5.302.220	Hükümet'in cari açıkları için	Credit General Ottoman ve Austro Ottoman (Avusturya)
1873	12.612.110	Eski borçların ödenmesi için	Credit General Ottoman, Credit Mobilier (Fransa)
	30.555.558	Yeni borçlanma	
1874	44.000.000	Vadesi dolan dış borç ve faizlerinin ödenememesi nedeniyle Osmanlı Bankası'ndan alınan borç	Comptoir d'Escompte (Paris), Osmanlı Bankası, Austro Ottoman
Toplam	238.773.272		

⁹² a.g.e, s. 76.

⁹³ Adiloğlu-Yücel, a.g.m, s. 71.

Bu tablo göstermektedir ki Osmanlı Devleti, özellikle 1860 yılından itibaren diğer devletlere olan borcunu bir başka devletten aldığı borç ile kapatmaya çalışmıştır. O dönem için Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatında önemli bir yer tutan Duyun-ı Umumiye, basında da çokça işlenmiştir. İktisadiyat Mecmuası'nda da bu konu sıklıkla ele alınmış, Duyun-ı Umumiye'nin senelik kar ve zarar tabloları dergide yayınlanmış ve incelenmiştir. Örneğin; 1916 Mayıs ayı ile 1917 Mayıs ayındaki gayr-i safi tahsilat kıyaslanmıştır. Bu karşılaştırmaya nazaran 1916 Mayıs ayı tahsilatı 421,294 lira iken, 1917 Mayıs ayı tahsilatı 796,191 lirayı bulmuştur. Bir önceki seneye nispetle 374.897 lira kar eden kurumun, bu karı ağnam ve aşar vergisi ve hububatın hissesinden kazandığı belirtilmiştir.⁹⁴

Yine, gelirleri Duyun-ı Umumiye'nin kontrolü altında bulunan kurum ve kuruluşlara ait tahvil ve hisse senedi satışları ve fiyat bilgileri de dergi vasıtasıyla halka ulaştırılmıştır.⁹⁵ Ayrıca madenler ile ilgili şirketlere verilen imtiyazlar ve feshedilen imtiyazlar da dergide işlenen konulardan olmuştur. Örneğin; Trabzon vilayetinde kurşun ve bakır madenlerine verilen imtiyazların süresi dolmasından dolayı feshedildiği aktarılırken,⁹⁶ İzmir Karaburun'daki bir cıva madeninde fermanla belirtilenin dışında bir üretim yapılmasından dolayı imtiyazın feshedildiği bildirilmiştir.⁹⁷

2.2. MİLLİ İKTİSAT DÜŞÜNCESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.2.1. Milli İktisat Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

19. yüzyıl siyasi, iktisadi ve sosyal açıdan pek çok değişikliğin yaşandığı ve insanlığın modern yaşamın temellerini attığı sancılı bir süreç olmuştur. Özellikle Fransız Devriminin yaydığı fikirler ve İngiltere'de ortaya çıkıp, birçok Avrupa devletine hızlı bir şekilde yayılan Sanayi Devrimi sayesinde insanlık sadece moderniteyi oluşturmakla kalmamış, o zamana kadar varlığını devam ettiren birçok iktisadi öğretiyi de değişime uğramıştır. Özellikle Sanayi Devriminin yayılması ile birlikte, çıkış noktası İngiltere olan klasik iktisat ve liberalizme bir

⁹⁴ "Duyun-ı Umumiye Mayıs Hasılatı", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 61, 2 Ağustos 1333, 2 Ağustos 1917, s. 6.

⁹⁵ "Duyun-ı Umumiye'den", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 55, 10 Mayıs 1333, 10 Mayıs 1917, s. 4.

⁹⁶ "Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye Meclis-i İdaresinden", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 27, 3 Teşrin-i Sani 1332, 16 Kasım 1916, s. 8.

⁹⁷ "Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye Meclis-i İdaresinden", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 66, 26 Nisan 1333, 26 Nisan 1917, s. 7-8; Ayrıca bkz. EK-6

tepki olarak ortaya çıkan sosyalizm, neo-klasik iktisat ve milli iktisat düşünceleri kendini göstermeye başlamıştır.⁹⁸

Adam Smith'in 18. yüzyılda kaleme aldığı "Milletlerin Zenginliği" isimli kitabı ile temellerini attığı klasik iktisat, Batı'da ortaya çıkan ve yayılan bir sistemdir. Bu sistemin temelini, zirai üretime öncelik tanıyan ve "laissez-faire, laissez passer" yani "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" düsturunu benimseyen fizyokratlar oluşturmaktadır.⁹⁹ Klasik iktisat, bu noktadan hareketle sanayinin gelişmesi ile liberal ekonomiyi savunmaktadır. Smith'in iyimser bakış açısıyla, görünmez bir elin bütün piyasayı dengeleyeceği, bundan dolayı iktisadi meseleler üzerinde devlet müdahalesinin sınırlı olması gerektiği düşüncesi, klasikçiler tarafından savunulmuştur. Zira Sanayi Devriminden sonra üretimini hızla arttıran ve ürettiklerini dışarıya satarak dünyayı bir pazar haline getiren İngiltere, liberal düşünce ışığında hiçbir ülkenin gümrük duvarlarıyla korunmasını istememiştir. Böylece klasik iktisadın 200 yıl boyunca hüküm sürdüğü İngiltere, gelişimini büyük ölçüde hızlandırmıştır.¹⁰⁰

Bu noktada klasik iktisada ilk eleştiri tarihçi okullardan gelmiştir. Özellikle Alman tarihçi okulunun fikrine göre klasik iktisadın yöntem noktasında gerçekliği yansıtmadığı, rasyonel verilere sahip olmadığı ve özellikle sanayileşme sürecinde geciken ülkelerde klasik iktisadın işe yaramayıp sadece İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda çalıştığı düşüncesi yayılmaya başlamıştır.¹⁰¹ Tüm bu eleştiriler üzerine Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve neticesinde birçok ülkenin iktisadi, siyasi ve sosyal bunalımlar yaşadığı bir dönemde liberal ekonomi desteğini kaybetmiş, serbest ticaret politikası yerine ülkeler, himayeci ve devlet müdahalesini öngören iktisadi sistemleri benimsemeye başlamıştır. Himayeci düşüncenin gücünü arttırdığı bu dönemde devletler, savaşın getirdiği olumsuz koşulların da etkisiyle kendi iktisadi güçlerini arttırmak, işsizliği azaltmak, sanayi alanında gelişim sağlamak, kısacası kendi kendine yeten bir ülke haline gelebilmek için Alman iktisatçı Friedrich List'in savunduğu Milli İktisat düşüncesini benimsemeye başlamışlardır.¹⁰²

⁹⁸ 19. yüzyılda dünyada değişen iktisadi düşünceler ve Adam Smith hakkında detaylı bilgi için bkz. Sadık Usta, **Dünyayı Değiştiren Düşünürler 4 Ekonomi Politik, Alman İdealizmi, Rus Halkçılığı ve Marksizm**, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2020, s. 43.

⁹⁹ Aydın Yalçın, **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ankara 1991, s. 167.

¹⁰⁰ Ecem İnceoğlu, Osmanlı'da Milli İktisat Uygulamaları ve Harp Zenginleri, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi**, 2015; s. 5.

¹⁰¹ a.g.e, s. 7.

¹⁰² Muvaffak Akbay, "İktisat İlminde Kanunlar ve Müdahalecilik", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 3 Ankara, 1944, s. 390.

Özetlenecek olursa; 18'inci ve 19'uncu yüzyıllar Fransız İhtilali ve Sanayi Devriminin etkileriyle serbest ticaretin ve liberal iktisadın kabul gördüğü, sanayileşmesini tamamlasın ya da tamamlamasın birçok Batı Avrupa ülkesinin benimsediği bir sistem olmuştur. Ancak özellikle Sanayi Devriminden sonra meydana gelen hammadde arayışları, sömürge faaliyetleri, pazar yarışları ve son olarak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ortaya çıkan ekonomik krizler, ülkeleri bir noktada müdahaleci bir sistem benimsemelerine mecbur bırakmıştır. Dünya ekonomisinin buhrana girdiği böylesi bir dönemde himayeci ve müdahaleci bir doktrin olan "Milli İktisat" düşüncesi devreye girmiş ve pek çok ülke tarafından uygulanmaya başlamıştır. Milli İktisat düşüncesi, korumacı gümrük duvarlarının etkin olduğu, Bücher, Schmoller ve Hieldebrand gibi ünlü iktisatçıların kurduğu bir sistemdir. Bununla birlikte Osmanlı aydınlarını en çok etkileyen Friedrich List'in fikirleri olmuştur.

Friedrich List'in hayatını ise üç dönemde incelemek mümkündür. Birinci dönem, doğduğu tarih olan 1789'dan iktisadi fikirlerinin oluşmaya başladığı ve Amerika'ya gidiş tarihi olan 1825'i, ikinci dönem Amerika'da geçirdiği 5 yılı kapsayan ve fikirlerine somut dayanaklar bulduğu 1825-1830'u, üçüncü dönem ise Almanya'ya tekrar döndüğü tarih olan 1831'den 1846 yılındaki ölümüne kadar geçen süreyi kapsamaktadır.¹⁰³

Fransız ordularının kontrolü altında bulunan Württemberg'de dünyaya gelen List, doğduğu topraklarda işgalden kaynaklı yaşanan siyasi ve ekonomik bunalımlara çözümünü dönemin düşüncesine aykırı addedilecek ulusalcılıkta aramıştır. Aykırı denmesindeki sebep ise özellikle Viyana kongresinden sonra birçok Avrupa devletleri tarafından mevcut koşulların korunması yani statükonun desteklenmesinden kaynaklıdır.¹⁰⁴ Mevcut sisteme karşı gelmesi ve kendi fikirlerini çalıştığı üniversitede yayma çabaları, önüne pek çok zorluk çıkartmasıyla birlikte 1818 tarihinde mesleğinden ayrılmış ve en son Württemberg Elektörü'ne karşı kaleme aldığı bir mektupta halkı galeyana getirmek suçundan hakkında soruşturma açılmış, sonucunda ise sürgün cezasına çarptırılarak Amerika'ya gönderilmiştir.¹⁰⁵

Amerika'da geçirdiği 5 yıllık süreç; tabiri caizse Friedrich List'in teoride kalan

¹⁰³ Margaret E. Hirst, **Life of Friedrich List and Selections Froms His Writtings, London**, William Clowes and Sons Limited Company, 1909, s. 72.

¹⁰⁴ Bu durum tarihte "*Metternich Dönemi*" olarak geçmektedir. Özellikle Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da güçler dengesinin korunmaya çalışıldığı Metternich döneminde genel itibari ile Avusturya İmparatorluğu'nun çıkarları doğrultusunda hareket edilmiştir.

¹⁰⁵ Emrah Yıldız, Friedrich List'in Toplumsal, Siyasal ve İktisadi Görüşleri, Yüksek Lisan Tezi, **İstanbul Üniversitesi**, 2013; s, 48.

himayeci politikası, demiryollarının yaygınlaştırılması ve bebek endüstrisi düşüncelerinin somut örnekleme mahiyetinde olmuştur. Zira bahsi geçen dönemde liberal iktisat politikasının tartışıldığı ve ulusal bir ekonomi sisteminin kurulmaya başlandığı Amerika’da, List “*Amerikan Sistem*” i desteklemiş ve orada kendi demiryolu şirketini kurarak düşüncelerini fiile dökmeye imkânı bulmuştur. Burada geçirdiği zaman zarfında List, korumacı politikanın hem sanayisi gelişmiş ülkelerin girişimlerinden koruduğunu, hem de sanayi ve ziraatın süreç içerisinde geliştirilebilir olduğunu görmüştür.

List, Amerika’da geçirdiği son zamanları konsolos olarak tamamlamış ve Almanya’ya geldikten sonra demiryolları üzerine birtakım yazılar ele almıştır. Amerika’da kazandığı tecrübeler neticesinde demiryollarının bir ülkenin gelişmesinde ne kadar önemli olduğunu görmüştür. “*National Magazin*”, “*Eisenbahn Journal und National Magazin*” ve “*Augsburg Allgemeine Zeitung*” gibi dergilerde iktisadi düşünce ve iktisadi milliyetçilik üzerine yazılar yazan List, ayrıca sanayi alanında gelişmiş bir diğer ülke olan Belçika üzerine de incelemelerde bulunmuştur. Yine Fransa’da kaldığı süre zarfında yayınlarına devam etmiş ve meşhur eseri *National System of Political Economy*’nin yazım hazırlıklarına başlamıştır.¹⁰⁶ 1825’te Amerika’ya gittiği tarihten 1846’daki ölümüne kadar geçen 21 yıllık süreçte List, Avrupa genelinde ve Almanya özelinde iktisadi görüşleri ile kazanmış olduğu tecrübeler sayesinde Amerika’nın iktisadi görüşleri arasında bağlantı kuran önemli bir iktisatçıdır.

En önemli eseri olan *National System of Political Economy* kitabını neşrederek Almanya için uygun gördüğü himayeci politikanın teorisini ve kalkınmanın reçetesini ortaya koyan List’in ortaya koyduğu sistem sayesinde Almanya sanayi alanında kısa sürede hatırı sayılır bir ilerleme kat etmiştir.¹⁰⁷

Almanya’nın bu ilerlemesinde etkin rol oynayan ve himayeci politikanın benimsendiği milli iktisat düşüncesi, yukarıda belirtildiği gibi List’in “*National System of Political Economy*” isimli kitabıyla temellendirilmiştir. Bu kitapta List, fizyokrazi ve klasik iktisadi, tarihi olmayışı, siyasi koşulları göz önünde bulundurmaması, bireyci ve maddeci olması sebebiyle eleştirmiştir.¹⁰⁸ Klasik iktisadın savunduğu düşünce olan tüm ülkeleri tek bir devlet olarak görme ve iktisadın evrenselliği fikrinin aksine milli iktisatta List, her milletin birbirinden farklılık gösteren tarihsel süreçler yaşadığı dolayısıyla her ülkenin gelişmişlik düzeyinin ve

¹⁰⁶ a.g.e, s, 57.

¹⁰⁷ a.g.e, s, 25.

¹⁰⁸ Mehmet Eröz, *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1977, s. 136.

izlenecek yöntemlerin birbirinden farklı olduğu düşüncesini ileri sürmüş ve ulusların gelişme aşamalarını kategorize eden List, bu durumu 5 aşama olarak belirtmiştir:

1. Avcılık Dönemi
2. Çobanlık Dönemi
3. Yerleşme ve Tarım Dönemi
4. Tarım ve Endüstri Dönemi
5. Tarım, Endüstri ve Ticaret Dönemi¹⁰⁹

List bu sıralamasında üretimin vaziyeti ve şekillerini esas olarak göz önünde bulundurmıştır. Netice itibari ile bir topluluk bir aşamadan diğer aşamaya geçtiği vakit, bunu ilerlemenin bir atağı olarak görmüştür. Son olarak beşinci aşamayı milli iktisat için en mükemmel aşama olarak nitelemiş ve her ülkenin varmayı amaçladığı yerin son aşama olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰

Bu düşüncelerle kitabını kaleme alan List, Almanya için en doğru iktisadi politikanın, milliyetçi iktisat anlayışı dahilinde korumacı bir politika olduğunu belirtmiş ve bu teori üzerine çalışmalarını sürdüren Almanya kısa zamanda büyük ilerlemeler göstermiştir. Milli İktisat düşüncesinin Almanya üzerinde böyle olumlu etkiler göstermesinden sonra dünya üzerinde iktisadi bağımsızlığını kurmak isteyen pek çok ülke de bu düşünceyi kendi ülkelerinde uygulamaya çalışmışlardır. Bu ülkelerden birisi de Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ziya Gökalp, Tekin Alp ve Yusuf Akçura gibi düşünürlerin öncülüğünde iktisadi milliyetçilik ile tanışmış ve bu konuda politikalar geliştirilmiştir.

2.2.2. Osmanlı'da Milli İktisadın İlk İzleri

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde dünya üzerinde ticaret kaynaklı umumi sermayenin dağılımı değişmeye başlamıştır. Yani, sermayenin büyük bir kısmı sanayileşmesini tamamlayan ülkelere doğru kayarken, geride kalan küçük kısım ise ziraat ile uğraşan ülkeler arasında pay edilmiştir. Bundan dolayı iki sektör arasındaki iktisadi durum değişmiş ve sanayileşmesini tamamlayan ülkelere refah seviyesi artmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayileşme alanında gerekli adımları atmakta gecikmesi ya da atılan adımların yeterli güçte olmamasından dolayı Batı karşısındaki iktisadi üstünlüğünü kaybetmiştir. Sanayi alanında

¹⁰⁹ Rona Turanlı, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 2000, s. 122.

¹¹⁰ Eröz, **a.g.e.**, s. 136.

atılan bu adımların yetersiz kalmasının nedenini Vedat Eldem, önceden beri birçok Avrupa ülkesine tanınan ayrıcalıklar ve kapitülasyonlar neticesinde yerli şirketlerin yabancı sermaye ile rekabete girecek güçte olmamasına bağlamaktadır.¹¹¹ Bu kanıyı destekleyen verilere göre; Osmanlı İmparatorluğu’nda 1883-1913 yılları arasında ki süreçte kuruluşunda milli sermayenin kullanıldığı şirket miktarı 46, toplam sermayesi ise 110 milyon kuruşken, yabancı sermayeye ait olan şirket sayısı 39, sermayesi ise 1 milyar kuruştur.¹¹²

İmparatorluğun içerisinde yabancı sermayenin bu denli güç kazanmasının bir sonucu olarak Osmanlıyı “*yarı sömürgeleşmiş bir toplum*” olarak tanımlayan Korkut Boratav, bunun sebebinin ise dışarıya için bir hammadde pazarı haline gelmişken, dışarıdan da sanayi ürünlerini ithal etmeye bağlamıştır.¹¹³ Bu düşüncüyü kabul etmeyen Gülten Kazgan ise Osmanlı İmparatorluğu’nun hiçbir zaman yarı sömürge olmadığını sadece her dönem ayrıcalık kazanmak isteyen Avrupalı devletlerin var olduğunu dile getirmiştir.¹¹⁴ İşte Osmanlı’nın son dönemlerinde bu tür tartışmalara sebebiyet veren iktisadi alanında, yöneticiler de Devlet için “*Serbesti*” mi daha uygun yoksa “*Usul-i Himaye*” mi? görüşleri arasında ikilemede kalmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu iktisadi alanda yüzyılların getirmiş olduğu tecrübeler neticesinde kendine has bir sistem oluşturmuştur. Ancak bu sistem genel itibarı ile geleceğe yönelik iktisadi planlamadan yoksun, sadece günü kurtarmaya dair işlemlerden ibarettir. Keza bu noktada yönetimi elinde bulunduran sınıf, iktisadi bir bilim olarak görmemiş, aydınlar da bu konuda yeterli çalışma yapmamışlardır. Sakızlı Ohannes Paşa, Suad Bey, Musa Akyığıtzade gibi iktisat alanında eli kalem tutan birkaç düşünürün neşrettiği kitaplar haricinde bu alanda yapılan çalışmalar yok denecek seviyededir. II. Meşrutiyet Dönemi’nin oluşturduğu özgürlük ortamında gelişim gösteren basın hayatı sayesinde iktisat alanı da kendisine daha çok yer bulmaya başlamış ve halkın bu alanda bilgilendirilmesi amacıyla birçok dergi yayınlanmıştır.¹¹⁵

Dolayısıyla II. Meşrutiyet Dönemi’nin özgürlük ortamında iktisadi alanda da gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle İstanbul’da gençler arasında önceden revaç bulan devlet memurluğu artık eski önemini yitirmiş ve ticari girişimlerin sayısı artmıştır. İlk dönem bu durum yüksek seviyede

¹¹¹ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 9.

¹¹² **a.g.e.**, s. 59.

¹¹³ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, İmge Kitapevi, Ankara 2012, s.19.

¹¹⁴ Gülten Kazgan, **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 25.

¹¹⁵ Zafer Toprak, **a.g.e.**, s. 86

olmasa da ileride meydana gelecek büyük değişikliklerin habercisi olmuştur. Bu durum Dünya Savaşı'nda kendisini daha çok göstermiş ve “*Harp Zenginleri*” olarak nitelendirilen ve savaşın olağanüstü koşullarında haksız kazanç oluşturan bir sınıfı meydana getirmiştir. Cavid Bey'in yayınladığı bir rapora göre bu sınıf iktisadi ahlaktan yoksun olmasından dolayı ele geçen haksız kazanç beraberinde israf ve sefahati de getirmiştir.¹¹⁶

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'nin yönetim kadrosu daha çok liberal politika yanlısı olmuştur ki bu, II. Abdülhamid döneminde de Osmanlı aydınlarını etkisi altına alan bir düşüncedir. Klasik iktisat temelli olan “serbesti” bu dönemde kendini “teşebbüs-i şahsi” tabirinde göstermiştir. Buna göre; bir memlekette herkes şahsi menfaatini düşünürse, toplumsal bir kalkınma da beraberinde gelecektir.¹¹⁷ II. Meşrutiyet dönemi aydınları her ne kadar bu düşüncelerden etkilenmiş olsalar da savaş döneminde Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri de büyük bir dikkatle takip etmişlerdir. Özellikle savaşın getirdiği iktisadi koşullar ile birlikte birçok Avrupa devleti liberal politikayı bırakıp yerine daha korumacı ve himaye sağlayan bir iktisat politikası takip etmeye başlamışlardır.

Bu durumun etkisi ile Osmanlı aydınları da himayeci bir politikayı savunan milli iktisat düşüncesini benimsemeye başlamıştır. Milli iktisat, milliyetçilik fikrinin iktisadi alandaki yansıması olduğu için Osmanlı Devleti adına içinde birçok tehlikeyi de barındıran bir sistemdir. Almanya'da meydana gelen milli iktisat fikri Almanlar için uygundur, çünkü millet olarak Almanlar ülkelerinin kalkınması adına ortak bir düşünceye sahip olmuşlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nin kozmopolit bir toplumsal yapıya sahip olmasından dolayı bu düşünce, birçok ayrılığı da beraberinde getirme riski taşımıştır. Bunun için aydınlar milli iktisadın toplum tarafından anlaşılabilmesi adına öncelikle milletin ne demek olduğunu açıklamaya önem vermişlerdir.

Bu konuda İktisadiyat Mecmuası'nda bir makale kaleme alan Tekin Alp millet kavramını açıklarken Novakof'un şu cümlesini kullanmıştır: “*Menafi-i maddiye ve hezain-i maneviyeleri müşterek olan fertler*” yani maddi menfaatleri ve manevi vicdanları ortak olan kişiler. Bu tanımdan yola çıkarak Alp, Türklerin tam manasıyla bir millet haline gelmesi için

¹¹⁶ Bu konuda Cavid Bey'in yayınladığı raporun detayları için bkz. İlhan Tekeli & Selim İlkin, “1923 Yılında İstanbul'un İktisadi Durumu ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İktisat Komisyonu Raporu, **Tarih Boyunca İstanbul Semineri**, 29 Mayıs – 1 Haziran 1988 – Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1989, s. 261-307.

¹¹⁷ Toprak, **a.g.e.**, s. 87.

şunu önermektedir: “*Türklerde tam manasıyla millet haline gelmek, milli vahdetin teşekkül ettiği kuvvete mazhar olmak için evvel emirde menafi-i maddiye ve hezain-i maneviyelerini tamamıyla birleştirmeye çalışturmahıdır*lar”¹¹⁸ bu konuda Ziya Gökalp ise “*her kavim millet olmaya çalışan bir milliyettir*” demiş ve “*Türk milleti bir millet olmak için ne yapmalı?*” sorusuna da şu cevabı vermiştir: “*Türkiye Türkleri, bir taraftan hariçteki Türkleri kendi devletleri dahiline almaya, diğer taraftan İslamiyet’i milli lisana nakletmeye çalışmak ve aynı zamanda iş bölümü nokta-i nazarından da Avrupa milletleri gibi müstakil bir camia mahiyetini almak vazifesiyle mükelleftir. Ancak böyle beynelmilel medeniyetlerin tesirinden kurtularak milli bir harsa malik olabilir.*”¹¹⁹

Ortak menfaat ve ortak vicdana sahip olan bir ülkede iktisadi milliyetçiliğin benimsenmesi son derece olağanken, birçok milletten oluşan Osmanlı toplumunda aynı düşüncenin benimsenmesi ne derecede fayda sağlayacaktır? Bu sorulara cevaben de Ziya Gökalp; milli iktisadın ancak etnik bir türdeşlikle meydana gelebileceğini, farklı etnik unsurların bir devlet çatısı altında toplanmasıyla hakiki bir iş bölümünün gerçekleşemeyeceği tezini savunmuştur. Başka bir deyişle Osmanlı toplumunda Türk olanların sadece askerlik ve memurlukla, Türk olmayanların ise zanaat ve ticaretle uğraşması, o toplumu çağdaş bir devlete dönüştüremeyeceği gibi milli iktisatta tesis edilemezdi.¹²⁰

Bu konuda Yusuf Akçura da Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerin sermayesinden de faydalanarak kendisine ait bir sermayedar burjuva sınıfı oluşturmazsa, yani Türkler bankacılık, sanayi, ticaret vs. gibi alanlarla uğraşmayıp sadece askerlik ve memurluk mertebesinde kalırsa, çağdaş bir devlet olamaz demiştir.¹²¹

Dönemin dergilerinden birisi olan İslam Mecmuası’nda yazdığı “*Milli İktisat-Dahili İstismar*” yazısıyla bu konuya değinen Ahmed Muhiddin, uluslararası iş bölümü neticesinde Osmanlı Devleti’nin bir tarım memleketi olduğu ve gelişimini de sadece tarım alanında yapması gerektiği düşüncesinin ne kadar tehlikeli ve yanlış bir fikir olduğunu belirterek, Amerika’yı örnek göstermiş ve “*neden biz de bu memleket gibi hem sanayi hem de ziraat memleketi*

¹¹⁸ Tekin Alp, “Mecmuamızın Mesleği: Milli İktisada Doğru”, **İktisadiyat Mecmuası**, S.1, 8 Şubat 1331, 21 Şubat 1916, s.1.

¹¹⁹ Ziya Gökalp, “Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir?”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 1, 8 Şubat 1331, 21 Şubat 1916, s. 3.

¹²⁰ Zafer Toprak, “Milli İktisat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 744.

¹²¹ **a.g.m.**, 744.

olmayalım ki?” sorusunu sormuştur. Ayrıca kendi kendine yeten bir iktisada sahip olmanın, milli iktisadı benimseyen her memleketin gayesi olduğunu belirten Muhiddin, Osmanlı Devleti'nin de sahip olduğu coğrafi ve tabii özellikleri sayesinde bu gayeye rahatlıkla ulaşabileceğini ifade etmiştir.¹²²

2.2.3. Milli İktisat ve Ekonomik Uygulamalar

II. Meşrutiyet'in ilanının ülke içerisinde estirdiği hürriyet rüzgarları birçok alanda kendini hissettirse de en çok atılım basın alanında olmuştur. II. Abdülhamid döneminde sansüre, baskıya ve kısıtlamaya maruz kalan Osmanlı basını, II. Meşrutiyet ile birlikte pek çok yeniliğe ve girişime sahne olmuştur. Pozitif bilim, edebiyat ve psikoloji gibi alanlarda yayınlar yapıldığı gibi iktisatta bu dönemde basınında kendini göstermeye başlamıştır. O yayınlardan birisi olan *İktisadiyat Mecmuası*, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteği ile yarı resmi mahiyette ve milli iktisat fikrini benimseyen bir yayındır.¹²³

“*İlmi ve Ameli Her Türli İktisadi Meselelerden Bahseder*” sloganı ile yayın hayatına başlayan *İktisadiyat Mecmuası*'nın yayınlanma amacını Tekin Alp ilk sayıda şu sözlerle açıklamaktadır: “*Bu neşriyatımızla milli iktisat için alaka-i umumiye-yi uyandırmağa terakkiyat-ı iktisadiyemize hadim olmağa muvaffak olursak kendimizi bahtiyar addedeceğiz.*”¹²⁴ Bu makalede aynı zamanda toplumun ve aydınların iktisadi meselelere karşı ilgisiz kalışını da eleştiren Alp, Avrupa ülkelerinde yayımlanan dergilerin neredeyse tamamında iktisadi haberlerin olduğunu vurgulamış ve *İktisadiyat Mecmuası* sayesinde Osmanlı'daki bu eksikliği tamamlamayı amaçladıklarını dile getirmiştir. Mecmuanın misyonunu aktardıktan sonra, Osmanlı'da iktisadi bir ilerleme için öncelikle o andaki durumun ne olduğu ve teşhisten sonra yapılması gerekenin belirlenmesinin önemli olduğunu bildirmiştir.

Milli iktisadı Osmanlı Devleti'nde tesis etmek adına yapılan çalışmaların başında mecmua içerisinde “milli iktisat” tabirini tanıtmaya yönelik makalelerin yayınlanması gelmektedir. Bu konuda Ziya Gökalp ve Tekin Alp gibi Türkçülük ideolojisinin öncülerinin yazıları ana hatları oluşturmaktadır.

¹²² Ahmet Muhiddin, “Milli İktisat-Dahili İstismar”, *İslam Mecmuası*, S. 50, 12 Kanunusani 1332, 25 Ocak 1917, s. 1007.

¹²³ Murat Koraltürk, *a.g.m.*, s. 295-311.

¹²⁴ Alp, *a.g.m.*, s. 2

2.2.3.1. Ziya Gökalp'ta Milli İktisat Düşüncesi

Ziya Gökalp, İktisadiyat Mecmuası'nda yayımlanan “Millet Nedir? Milli İktisat Neden İbarettir?” isimli makalesinde milleti, “*Mücerret bir lisanla: ‘içtimai bir küll-i tamdır’*” diye tanımlamaktadır. Aynı makalede daha açık bir şekilde tanımını yapan Gökalp milleti, “*din, lisan, aile ma’şeri, fertlerin din ve lisana malik olan birbirleri ile kız alıp verebilen mütecanis bir kitledir*” şeklinde açıklamaktadır.¹²⁵

Milletin tanımını bu şekilde yaptıktan sonra iktisat kavramına geçen Gökalp, iktisadı hem bir ilim hem de bir sanat olarak tanımlamaktadır. İktisat ilmini, muhtelif kavimlerde gerçekleşen iktisadi hadiseleri objektif bir surette tetkik, tasnif ve modellerini belirledikten sonra bu modellerin tabii bulunduğu tabii kanunları meydana çıkarmak olarak açıklarken; iktisat sanatını, iktisat ilminin keşfettiği gerçeklere dayanarak kavimlerin iktisadi hayatını tanzim gayesini takip eder şeklinde tanımlamıştır.¹²⁶ Ayrıca her kavimde iktisadi hayatın; aile iktisadı, şehir iktisadı ve milli iktisat adında üç modelinin olduğunu söyleyen Gökalp, bu üç modelin her millette birbirini takip eder bir şekilde tezahür ettiğini; şehir iktisadı hakim olan kavimlerde aile iktisadının izleri görünürken, milli iktisadın kabul gördüğü yerlerde de aile ve şehir iktisatlarının izlerinin devam edebileceği, bu modelleri birbirinden ayıran özelliklerin bir malın üretimi ve tüketimi arasındaki bağlantıya dayandığını belirtmiştir.

Makalesinde bu üç modeli inceleyen Gökalp milli iktisat modelini açıklarken bunun iki aşaması olduğunu belirtmiştir. Birinci devrede milli üretim ve milli tüketim birbirini dengeleyerek milleti iktisaden kendi kendine yetecek bir hale getirirken, ikinci devrede sahip olunan servetin adilane bir şekilde dağılımı yapılarak bütün ferdin medeniyetin feyzlerinden faydalanmaya başlayacağını söylemiştir. Gökalp yine bir toplumda milli iktisadın tesis edilmesine engel olacak durumları “*Bazı kavimlerde idari bir merkeziyet teessüs ettiği (kurulduğu) halde siyasi ve içtimai bir merkeziyet mevcut olmaz. Bu enmuzece (modele) mensup olan bir kavim asri (modern) bir devlet mahiyetini alamayarak bir ‘cemaatler müttehidesi’ (birleşmesi) vaziyetini alır. Böyle bir memlekette her cemaat ayrı bir taife şeklini aldığından hakiki manasıyla ‘iş bölümü’ tesis edemez. Çünkü iş bölümü ancak müşterek duygulara malik bir zümre dahilince vücut bulur. Müşterek bir vicdana malik olmayan cemaatler arasındaki iş ayrılığı ancak bir tufeyliyet-i mütekaileden (karşılıklı birbirlerinin sırtından geçinen*

¹²⁵ Gökalp, a.g.m, s.3

¹²⁶ Ziya Gökalp, “Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir?”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 7, 28 Mart 1332, 10 Nisan 1916, s. 1.

parazitlerden) ibarettir. Böyle bir memlekette istihsal (üretim) heyetiyle istihlak (tüketim) heyeti birbirine tekabül etmiş bir vaziyette bulunamaz. Binaenaleyh bazı kavimler zahiren ‘millet’ haline geldikleri halde henüz ‘milli iktisat’ safhasına vasıl olamamış bulunurlar” şeklinde belirtmiştir.¹²⁷

Millet ve iktisat kavramlarını ayrı ayrı inceleyen Gökalp, milli iktisadı ve Türklere milli iktisadın nasıl tayin ve tesis edilmesi gerektiğini de yine İktisadiyat Mecmuası’ndaki birçok makalesinde tartışmıştır. Milli iktisadı “*bir cemiyette iktisadi müesseselerin umumi bir tesanüd (dayanışma) husule getirecek surette birbirine merbut (bağlı) bulunması demektir*”¹²⁸ şeklinde açıklayan Gökalp, bu konuda ilmin vazifesini; kurumları inceleme, birbirinden farklı düşünceleri gözlemlenme, var olan kurumları diğer ülkelerin kurumlarıyla karşılaştırma ve en sonunda uygun iktisadi modeli tayin etmek suretiyle her ülkenin kendisine has olan iktisadi gerçekliği ortaya çıkarıp, farklı ülkelerde kaç çeşit modellerin olduğu ve bu iktisadi modellerin hangi sosyolojik modellere karşılık geldiğini araştırma olarak belirtmiştir.

Bu bağlamda bir millette, milli iktisadı tayin ve tesis ederken mukayeseli iktisadın ne derece önemli olduğu vurgulanmış, özellikle milli iktisadın hangi sosyolojik modele ve iktisadi sisteme karşılık geldiği belirlendikten sonra, sistemdeki eksikliklerin ortaya çıkartılıp nasıl hareket edilmesi gerektiğini belirleme hususunda mukayeseli iktisat, milli iktisadın başlıca dayanağı olmuştur. Kısaca mukayeseli iktisat sayesinde milli iktisat, kendi eksikliklerini bulup tamamlar, yeniler ve gelişmeye giden yolu tayin eder.¹²⁹

Milli iktisadı tayin konusunda tarih biliminin son derece önemli bir yer tuttuğunu belirten Gökalp, Osmanlı Devleti’nin tarihini kastederek, önceden iktisadi teşkilatın çok daha iyi durumda olduğunu bir örnek ile açıklamıştır. Buna göre; önceden belirli bazı köylerden vergi alınmamış bunun yerine ordunun iaşesinin karşılanması adına erzak toplanmıştır. Bazı köyler ise ordunun geçeceği yolları tamir ve inşa etmişlerdir. Ancak Tanzimat sonrası bu sistemin kalkmasından dolayı ordu iaşesinin ve yolların bakımının sekteye uğradığını sitemkâr bir dille aktaran Gökalp, “*muasırlaşacağız diye kendi sistemimizden uzaklaştık, fakat tahayyül (hayal) ettiğimiz gayeye yaklaşamadık, halbuki şeniyet-i iktisadiyemizi (iktisadi gerçeklerimizi)*

¹²⁷ a.g.m, s.2.

¹²⁸ Ziya Gökalp, “Türklere Milli İktisat Devreleri”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 44-48, 8 Mart 1333, 8 Mart 1917, s.1.

¹²⁹ Ziya Gökalp, “Milli İktisat Nasıl Vücuda Gelir?”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 35, 24 Teşrin-i Sani, 7 Aralık 1916, s.1

*sistemimize göre islah etmiş olsaydık böyle olmazdı.” demiştir.*¹³⁰

Osmanlı Devleti’nde milli iktisadı tesis etmek için ‘ne olması lazım geldiği’ yerine ‘hali hazırda ne olduğunun belirlenmesi gerektiğini savunan Gökalp, bu fikrini Osmanlı memleketleri üzerinden şu örnek ile açıklamıştır: Osmanlı’nın bazı bölgelerinde halen aşiret ve bedevilik sistemi devam ederken, bazı noktalarında modern bir sistem tesis edilmiştir. Gökalp, birbirinden ayrı bu iki sistemi inceleyip karşılaştırarak aralarındaki mesafeyi tayin edip, modern sistemdeki gelişmelerin izlenmesiyle aşiret sisteminin ne gibi eksikleri olduğunu ortaya çıkartıp ona uygun bir yol belirlenmesi gerektiğini savunmuştur.

Ziya Gökalp’ın bu alanda önem verdiği bir diğer konu ise “*Milli İktisat Nezareti*” konusudur. Milli iktisat kavramından dolayı dönemine göre son derece etkileyici olan nezaret fikri, aydınlar tarafından çokça dile getirilmiştir. Özellikle Korkut Boratav’ın yukarıda belirtilen tabiriyle yarı sömürge bir toplum haline gelen Osmanlı İmparatorluğu’nun bu halden kurtulabilmesi için Milli İktisat Nezareti son derece önemli bir rol oynayacaktır. Ziya Gökalp’ın fikrine göre bu nezaret; demiryolları, gümrük tarifeleri ve limanların idaresi konusu ile uğraşmalı, Osmanlı Devleti yabancı malların kontrolünü bu nezaret üzerinden sağlamalı ve gerçekleşecek bütün iktisadi politikaları bu nezaret üzerinden uygulamaya geçirilmeliydi. Ayrıca bu nezaret ile bütün milli bankalar üzerinde bir denetim sağlanmalı; amelenin, kadın ve çocuk işçilerin sağlık ve gelecekleri temin altına almalıydı.¹³¹ Son olarak milli iktisadı devlet içerisinde tesis etme hususunu özetleyen Gökalp: “*Demek oluyor ki milli iktisadı vücuda getirmek için yapılacak iş ‘şey’ (objektif) testler yaparak mülk ve milletin teknik eşkal-i istihsalıyesini, hukuki nehçlerini (usul) cem, bunların aralarındaki ahenkleri taharri (araştırma), onları sistem haline irca etmek (çevirmek) ve ondan sonra diğer sistemlerle mukayeseler yaparak neticeler çıkarmaktan ibarettir*” demiştir.¹³²

Ziya Gökalp gibi milli iktisat alanında yazılar yazan ve bu konuda gerekli ehemmiyeti gösteren bir diğer aydın da Tekin Alp’tır. İktisadiyat Mecmuası’nın başyazarı olan Tekin Alp’ın milli iktisat hakkında yazdıkları konunun bütünselliği açısından önemli bir yer tutmaktadır.

¹³⁰ a.g.m, s. 2

¹³¹ Serdar Sağlam, “Ziya Gökalp’ta Solidarizm ve Milli İktisat”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 1, s. 67-84.

¹³² Gökalp, a.g.m, s.2

2.2.3.2. Tekin Alp'ta Milli İktisat Düşüncesi

Osmanlı Devleti'nde aydın genç nüfusun devlet yönetimine karşı eleştirileri sonucu ortaya çıkan Jön Türk hareketine sebebiyet veren durumlardan birisi de devletin ekonomik açıdan kötü yönetilmesidir. Uzun zamanlardan beri birçok Avrupa ülkesine tanınan ticari ayrıcalıklar yüzünden devlet, Avrupalı ülkeler için son derece ucuz bir ham madde kaynağı haline gelmişken, yaptıkları sınai üretimler için de açık bir pazara dönüşmesi Jön Türklerin varlığına iktisadi bir sebep sağlamıştır. Ayrıca Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın iktisadi durumu üzerinde bu derece kontrol sahibi olması, devlet içerisindeki gayr-i müslim tebaayı da Avrupa sermayesinin taşıyıcısı konumuna getirmiş, bir noktada “*komprador burjuva sınıfı*”nı oluşturmuşlardır. Özellikle Ermeniler ve Rumlar Osmanlı İktisadının neredeyse tamamına sahip olmalarına rağmen bu üstünlüklerini Osmanlı Devleti'nin aleyhine kullanmışlardır.¹³³

Ekonomi başta olmak üzere bu ve buna benzer pek çok sorunlardan dolayı ortaya çıkan İttihatçıların başlıca amacı, devleti yabancı devletlerin boyunduruğundan kurtararak bağımsızlaştırmak olduğu için milli iktisat fikrini bu yolda kurtuluş çaresi olarak görmüşlerdir. Ancak Osmanlı'da aydın sınıfın bu düşüncelere sahip olması bir anda gerçekleşmemiş, II. Meşrutiyet'in başlarında dahi uzun yıllar boyunca devlet içerisinde hala İngilizlere ait liberal iktisat etkili olmuş, okullarda “*birakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*” düsturu öğretilmiştir. Savaşın getirdiği koşullar ve yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı bu düşünceler değişmeye başlamış, aydınlar memleketin ilerlemesinde klasik iktisadın fayda sağlayamayacağını anlamışlardır. Bu süreçte Almanya'da ortaya çıkan iktisadi milliyetçilik fikri yayılmaya başlamış ve bu fikir yakın zamanda birçok ülke tarafından kendisine destekçi bulmuştur. Çünkü yarım asır gibi kısa bir sürede savaşa rağmen gözle görülür bir ilerleme ve gelişme kaydeden Almanya, milli iktisadın gerekliliği olan ortak vicdana sahip bir toplum ile birlikte çalışmalarını ilerletmiş ve bu gelişime mazhar olmuştur. Almanya'nın bu gelişimini büyük bir dikkat ve hayranlıkla takip eden Osmanlı aydınları da kendi devletlerinin Almanya'nın geçirmiş olduğu bu devrelerden ders çıkartarak, aynı gelişmeleri sağlayabileceğini düşünmüştür.¹³⁴

Bu düşünce doğrultusunda milli iktisat fikrini benimseyen ve devlet mekanizması içerisinde hâkim görüş olması için çalışan aydınların birisi de şüphesiz Tekin Alp'tır. Yukarıda da belirtildiği gibi İttihat ve Terakki'nin yarı resmi ve milli iktisat fikrini yaymaya çalışan yayın

¹³³ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996, s.29.

¹³⁴ Toprak, *a.g.e.*, s. 107.

organı İktisadiyat Mecmuası'nın başyazarı olan Tekin Alp, mecmuada bu konu ile alakalı pek çok makale yayımlamıştır. Hilmi Ziya Ülken bu özelliği ile Tekin Alp'i Parvus Efendi'ye benzetmiş, Parvus'un devlet için iktisadi alanda yapmış olduğu çalışmaları o dönemde Tekin Alp'in üstlendiğini söylemiştir.¹³⁵ İktisadiyat Mecmuası başta olmak üzere, İslam Mecmuası, Türk Yurdu, Yeni Mecmua gibi dönemin önemli birçok dergisinde makaleleri olan Tekin Alp iktisadi ilerleme konusunda, Türkiye'nin Almanya'yı örnek alması gerektiğini pek çok kez dile getirmiştir. Almanya'nın yaşamış olduğu ilerlemeyi, 50 yıl önce hayal bile edemeyeceğini söyleyen Alp, Türkiye'nin de bu aşamalardan geçerek milli iktisat sayesinde büyük bir gelişme sağlayacağını ifade etmiştir.

Almanların bu gelişimini, içtimai birlik, siyasi birlik ve iktisadi birliklerini sağlamalarına bağlayan Tekin Alp, siyasi birliklerini Bismarck, iktisadi birliklerini ise Friedrich List sayesinde kurduklarını dile getirmiştir. Kendilerinde siyasi alanda, savaşta gösterilen başarıları örnek vererek Bismarck'larının olduğunu ancak iktisadi alanda bir List'lerinin olmadığını üzümlere dile getirmiştir.¹³⁶

Milli iktisat tabirinin tanımı konusunda Ziya Gökalp ile aynı düşünceleri beslediğini söyleyen Tekin Alp, milli iktisadın her toplumda, her cemaatte ve her zümrede birebir aynı şekilde gerçekleşmeyeceğini, bunun için her toplumun içinde barındırdığı kurumların aralarında bir tesanüt (yardımlaşma) kurmaları sayesinde vücut bulacağını belirtmiştir. Bu bağlamda açıklamalarına devam eden Tekin Alp, dünyada o süreçte hâkim konumda olan İngilizlere ait liberal iktisadın, İngilizlerin kendi milli iktisadı olduğunu, liberalizm etkilerinin her memlekette aynı sonucu vermeyeceğini, bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin kendi koşullarına uygun bir milli iktisat belirlemesi gerektiğini, ancak bu şekilde iktisat alanında ilerleme kaydedebileceklerini vurgulamıştır.

İktisadiyat Mecmuası'nda yazdığı bir makalede bu konu ile alakalı fikirlerini şu şekilde aktarmıştır: *“Umumi bir mahiyeti haiz olan bir ilm-i iktisatla, fert, aile, cemaat iktisatları bir merkez-i vahdet etrafında toplanılamaz. Bunları toplamak için millet denilen rabıtaya ihtiyaç-ı kat'i vardır. Fert, aile ve cemaat iktisatları millet denilen amel sayesinde yekdiğeriyle tesanüt etmezse hiçbir vakit mühim bir kuvve-i iktisadiye vücuda gelmez, fertler aileler, cemaatler birbirinden ayrı olarak ve binaenaleyh takatsız, kuvvetsiz bir halde yaşamaya mahkum olurlar.*

¹³⁵ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul 1999, s.374.

¹³⁶ Toprak, **a.g.e.**, s. 110.

Halbuki millet denilen amil ve rabıtaıyla vücuda gelen tesanüt sayesinde servet ve istihsalatı arttırmaya, harice karşı mukavemeti teşdit etmeye medar olan toplu bir kuvvet peyda olur. Millet amil ve rabıtası her yerde bir değildir. Seciye-i milliyeye göre Fransızlarda başka, Almanlarda başka, İngilizlerde başka, Türklerde büsbütün başka tesirler vücuda getirir. Binaenaleyh iktisat her yerde bir değil, her milletin kendine mahsus bir milli iktisadı vardır ki toprağın, iklimini ahalinin ve sair avamil ve anasır-ı mahsusanın tesiratına tabidir.”¹³⁷

Bunun dışında İttihat ve Terakki hükümetinin serbesti usulünü benimseyen Maliye Nazırı Cavid Bey ile bu noktada ayrıma düşen Tekin Alp bir makalesinde Cavid Bey’in Meclis-i Mebusan’da yaptığı bir konuşmaya karşılık olarak milli iktisat ile liberalizmin hiçbir vakit uyum içerisinde olamayacağını bu iki usulün beraberce bir devlet yönetiminde barınamayacağını belirterek: “Bahusus asırlarca müddet esaret-i maliye ve iktisadiye altında yaşamış olan ve eylevm iktisaden kat kat kuvvetli milel ve akvam meyanında yaşamakta bulunan bir millette hürriyet ve serbesti mesleğini tatbik etmek onu ilelebet hal-i esarete kalmaya mahkum etmek demektir” demiştir.¹³⁸

İktisadiyat Mecmuası özelinde Ziya Gökalp’ın ve Tekin Alp’ın milli iktisat üzerine düşüncelerini aktardıktan sonra devlet nezdinde milli iktisat adına yürütülen faaliyetleri ve yapılan uygulamaları belirlemek, dönemin iktisadi fikir açısından durumunu açığa çıkartmak adına önemli olacaktır.

2.2.3.3. Milli İktisat Adına Düşünülen İktisadi Uygulamalar

Birinci Cihan Harbi birçok ülkeyi olduğu gibi, Osmanlı Devleti’ni de iktisadi açıdan darboğaza sokmuş; devletin, milletin ve ordunun iaşesi için dışarıdan yapılan alımların önü kesilmiş, devlet kendi kaynaklarıyla yetinmek zorunda kalmıştır. Bu durum bir noktada milli iktisat fikrinin yerleşmesi için zemin hazırladığı gibi pek çok tedbiri de beraberinde getirmiştir. Bu tedbirler, sanayi ve ziraat alanında olduğu gibi milli iktisat fikrini ihtisaslı bir şekilde kavrayıp devlete uygun olan milli iktisat politikasını bulmaya dayalı çalışmaları da içinde barındırmaktadır. Bu fikri çalışmalar da yönetim içerisinde yeni kurumların kurulmasını zaruri kılmış ve Osmanlı Devleti’nin iktisadi durumunu “usul-i himaye” sistemine elverişli bir hale getirmek için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların başında da hiç şüphesiz Ticaret ve Ziraat

¹³⁷ Tekin Alp, “İttihat ve Terakki Fırkası’nın İktisadi Faaliyetleri”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 30, 6 Teşrin-i Evvel 1332, 19 Ekim 1916, s. 1.

¹³⁸ Tekin Alp, “İstikbal-i İktisadimiz”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 42, 9 Şubat 1332, 14 Şubat 1917, s.2.

Nezareti içerisinde kurulması planlanan ve 1 Ocak 1917 tarihinde kurulan “İktisadiyat Meclisi” olmuştur.

Bu meclisin içeriği, üstlendiği görev ve kimlerden oluştuğu ile ilgili İktisadiyat Mecmuası’nda dönemin Ticaret ve Ziraat Nazırı Ahmed Nesimi Bey ile yapılan bir mülakatta açıklanmıştır. Bu mülakatta Nesimi Bey:

“En önce memleketimiz iktisadiyatının muntazam bir surette cereyanını temin için bir İktisadiyat Meclisi teşkil edeceğiz. Bu meclis nezaret erkânıyla gerek diğer dairelerde gerek hariçteki ihtisas sahibi maruf zatlardan mürekkep olacak ve memlekette vücuda getirilen ve getirilmesi matlup olan tesisat-ı iktisadiyenin tesis ve terakkisine sa’i ve devletçe yapılması müfit teşebbüsât hususunda hükümeti ikaz ve mahiyeti umumî olan mesail-i iktisadiyede mecalis-i teşriyeye tekalifte bulunmak üzere nezaretle istişare gibi vazifelerle mükellef bulunacaktır.” demiştir.¹³⁹

Ayrıca Osmanlı Devleti’nin diğer memleketlerle içinde bulunduğu iktisadi ilişkileri düzenlemek ve bu konuda atılması gereken adımları tespit etmek, yerli ve yabancı tüccarlarla iletişim sağlamak amacıyla bir de “İstihbarat Kalemi” kurulmasına karar veren Nazır, bu konudaki açıklamayı şu şekilde yapmıştır: “Yerli ve ecnebi tüccara muamelat-ı lazimeyi ita etmekle muvazzaf ve ticaret odalarıyla münasebettar olmak üzere bir de İstihbarat Kalemi teşkilini tasavvur ediyorum. Bu surette memleketimizin diğer memleketlerle olan münasebet-i iktisadiyesi teshil (kolaylık) ve tanzim edilmiş olacaktır. Bu kalemin memleket dahilinde yapacağı vazifeyi hariçte yapmak üzere sefaretler nezdinde ticari atışeler tayin edilecektir. Birbirinin mütemmimi olan bu üç teşkilat için yeni sene muvazenesine tesisat konulmuştur.” Bunların dışında meclisin ülke içerisinde yürüteceği faaliyetler konusunda da bilgi veren Nesimi Bey: “Bundan başka vilayetlere iktisadi memurlar göndereceğiz. Bunlar her vilayetin ticari ve sanayi kabiliyetini tetkik ve tettebbu ile raporlar tanzim edecekler ve bu raporlara ittihaz olunacak mukarreratın tatbikatına da nezarete bulunacaklardır. Bundan sonra istatistik hakkında malumatı bunlar tedarik ve temin edeceklerdir” demiştir.¹⁴⁰

İktisadiyat Meclisi’nin memleketin içinde ve dışında üstleneceği vazifeleri

¹³⁹ Celal Sahir, “Ticaret ve Ziraat Nazırıyla Mülakat”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 1, 8 Şubat 1331, 21 Şubat 1916, s.6

¹⁴⁰ **a.g.m.**, s. 7.

böylece dile getiren Nesimi Bey, bu konuda gerekli kararların alındığını da bildirmiştir. Meclisle alakalı görüşlerini İktisadiyat Mecmuası'nda yayınladığı bir makale ile dile getiren Tekin Alp, bu şekilde kurulan bir meclisin milli iktisat konusunda ihtisas sahibi olan kişiler tarafından oluşması gerektiğini dile getirmiş, meclisin milli iktisadi oluşturma ve belirleme konusunda ne derecede önemli olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nde özellikle modernleşme döneminden itibaren ağırlık kazanan Avrupa devletlerini örnek alma hususu iktisat alanında da kendini göstermiş ve Tekin Alp İktisadiyat Meclisi'nin Almanya'daki karşılığı olan kurumu örnek göstererek kendi meclislerinin neler yapması gerektiğini şu şekilde açıklamıştır: *“Bizim iktisadiyat meclisimiz de Anadolu'da ve Avrupa'da araştırmalar yaparak iktisadi durumumuzu belirlemeli ve mukayeseler yaparak raporlar hazırlayıp hükümete yardımcı olmalıdır. Meclis bu çalışmalarıyla milli iktisatçıların yetişmesine de yardımcı olacaktır.”*¹⁴¹

Bu meclis açıldıktan sonra kaleme aldığı bir makalesinde sevincini dile getiren Alp; sevincinin kaynağını meclisin açılması olarak değil, böyle bir meclisin kurulmasını düşünüp icra ettirecek bir zihniyetin olgunlaşmasına bağlamıştır. Alp meclisin açılmasını her ne kadar memnuniyet ile karşılamış olsa da bu noktada birtakım endişeleri de vardır. Bu da meclisin bir komisyon mahiyetinde olmasından kaynaklıdır. Çünkü komisyonlarda şahsi bir mesuliyet olmamasından dolayı, kimse meclise havale edilecek işleri kendi üzerine almayacaktır. Yine de bu meclisi gerek milli iktisat konusunda ihtisaslaşma gerek bu alanda insan yetiştirme ve gerekse de memleketin içinde ve dışında bu konuda araştırmalar yapması bakımından son derece önemli bir gelişme olarak görmüştür. Ayrıca meclisin kurulmasındaki amacın başarıya ulaşması için gereken noktaları açıklayan Alp: *“Biz suret-i katiye de buna kani olmalıyız ki iktisadi terakki ne idari ne de ameli bir meseledir. Yani iktisadi islahatımız ne hükümet adamlarının ne de iş erbabının semere-i mesaiyesi olacaktır. Bu ancak alimlerin, mütehassısların eser-i faaliyeti olabilir. Hükümet adamları ile iş erbabı alim ve mütehassısların icra-i vasıtaları hükmünde olmak şartıyla nail-i muvaffakiyet olabilir”* demiştir.¹⁴²

İktisadiyat Mecmuası'nda yayınladığı birçok makalesinde, milli iktisadın tesis edilmesi adına açılması gereken kurumları, bu kurumların işlevlerini inceleyen Alp, meclisin dışında bütün iktisadi faaliyetleri tek bir çatı altında yönetmek için “İktisadiyat

¹⁴¹ Tekin Alp, “Yeni İktisadi Müesseselerimiz”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 6, 12 Mart 1332, 25 Mart 1916, s.1.

¹⁴² **a.g.m.**, s.1

Nezareti” fikrini benimsemiştir. İktisadiyat Mecmuası’nın birinci sayısında Celal Sahir Bey’in, dönemin Ticaret ve Ziraat Nazırı Ahmed Nesimi Bey ile yaptığı mülakatta da sözü edilen “İktisadiyat Nezareti”nin açılması, Alp tarafından da önemle vurgulanmıştır. Ticaret ve Ziraat Nezareti’nin isminin İktisadiyat Nezareti olarak değiştirilmesiyle amacın, sadece isim değiştirmek olmadığını vurgulayan Alp, Ticaret ve Ziraat Nezareti’nin sadece birkaç müdürlükten oluştuğu ve bu müdürlüklerin birbirine bağlanarak ortak bir ruh ve aynı amaca doğru hareket eden bir siyaset kuramadıklarını belirtmiştir.

Ayrıca Birinci Dünya Savaşı’nın pek çok ülkede ve bilhassa Osmanlı Devleti’nde yaratmış olduğu neticeler sayesinde görülmüştür ki, ülkeler artık askeri ve silah noktasında değil, iktisat noktasında birbirine üstünlük sağlayabilmektedir. Bunun için de birçok ülkenin siyasetine, iktisadi gücün yön verdiğini söyleyen Tekin Alp, bu noktada ülkelerde yeni iktisadi teşkilatların kurulduğunu söyleyerek Almanya örneğini vermiştir. Buna göre; öncesinde Almanya İmparatorluğu’nun müttefik devletlerden ibaret olması ve her devlette ticaret ve ziraat nezaretlerinin ayrı ayrı şekillerde tesis edilmiş olmasından dolayı ayrıca bir iktisadiyat nezaretine gerek duyulmamış, imparatorluğun iktisadi bütün işleri içişleri bakanlığı tarafından yürütülmüştür. Fakat Dünya Savaşının kazandırmış olduğu tecrübeler göstermiştir ki iktisat, siyasetin genel durumunun ruhu konumunda olmasından dolayı başlı başına bir idare merkezi haline dönüşmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu noktada kesin kararını veren ve çalışmalara başlayan Almanya hükümeti ise “*Rayhtag Meclisi*”ne anayasanın bu konu bağlamında düzenlenmesi için bir rapor sunmuştur.¹⁴³

Almanya’daki bu gelişmeleri aktararak, Osmanlı’da da savaşın koşullarından kaynaklı bazı fikri değişikliklerin olduğunu ileri süren Tekin Alp, savaş öncesi kimsenin dikkate almadığı ve lakayt kaldığı iktisadi meselelerin, bu sayede az bir süre zarfında memleketin en önemli meselesi haline geldiğini ve milli iktisadın herkes tarafından tereddütsüz bir şekilde kabul edildiğini, bundan dolayı İktisadiyat Nezareti’nin kurulması hususunda gerekli ortamın oluştuğunu belirtmiştir.¹⁴⁴ Bu bağlamda savaş sonrasında iktisat ve üretim alanında ülke içinde meydana gelecek olan birçok erozyonu ve zayıyatı telafi etmek her ne kadar elzem ise, bu çalışmaları o gün için geçerli olan Ticaret ve Ziraat Nezareti’nin içeriğini ve mahiyetini değiştirerek “İktisadiyat Nezareti” haline getirerek

¹⁴³ Tekin Alp, “İktisadiyat Nezareti”, *İktisadiyat Mecmuası*, S.68, 22 Teşrin-i Sani 1333, 22 Kasım 1917, s.1

¹⁴⁴ *a.g.m.*, s.2

yapmanın aynı derecede önemli olduğu anlaşılmıştır.

Sözü geçen bakanlığın ve bakanın görevleri hakkında fikir beyan eden Tekin Alp: “Ticaret ve Ziraat Nezareti yerine teşkil edilmesi lazım gelen İktisadiyat Nezareti'nin vazifesi idari muamelat-ı kırtasiye ile uğraşmaktan ibaret olmayıp memlekette tatbiki lazım gelen ıslahat-ı iktisadiyeyi, dahili ve harici siyaset-i iktisadiyemizi tayin ve idare etmekten ibaret olmalıdır” demiştir. Ayrıca bakanın bu konuda önemsiz işlerle uğraşmaması gerektiğini vurgulayan Alp: “İktisadiyat Nazırının vazifesi, müşavirleri, muavinleri ve erkan-ı harbiyesi ile beraber teali-i iktisadiyemize (iktisadi yükselme) medar olabilecek tedabir ve esasatı kararlaştırmaya münhasır olmalıdır. Esasen nezarete nazırın vazifesi idari işlerle uğraşmak değil, nezarete müteallik siyasi ve umumi hususatı hal ve tesviye etmekten ibarettir” diyerek bakanlığın ve bakanın görevlerini ve sorumluluklarını belirtmiştir.¹⁴⁵

Amerika, Danimarka, Fransa ve İngiltere gibi pek çok ülkedeki iktisadi alanda var olan bakanlıkları ve bu ülkelerde ticaret, ziraat ve sanayi gibi iktisadın kolları olan alanlarda ayrı ayrı bakanlıkların olduğunu belirten Tekin Alp, bu çeşitliliğin kendi devletlerinde uygun olmayacağını, bundan dolayı bu sistemde adı geçen ülkeleri örnek almanın doğruluğunu tartışarak bunu bir sebebe bağlamıştır: “...bizim vaziyet-i hazıramız hiçbir memleketin muharebeden evvelki vaziyetine mukayese olamaz. Sair memleketler teali-i iktisadi için devletin muavenet (yardım) ve müzaheretine (arka çıkma), devletin müdahalesine bizim kadar arz-ı iktidar etmemişlerdir. Sair memleketler bizim kadar iktisat sahasında geri kalmamışlardır, sair memleketler bizim kadar telafi-i mâfâta muhtaç değildir, sair memleketlerde kapitülasyonlar ve daha doğrusu ecanibin tahakküm-i iktisadisi asırlarca müddet hükümran olmamıştır. Velhasıl bizim ahval-i iktisadimiz o derecede perişan ve karışık bir halde bulunuyor ki bunları taht-ı intizama almak için memalik-i sairenin hiçbirini numune-i emsal ittihaz edemez” diyerek Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi dönemde nasıl bir iktisadi koşula sahip olduğunu ve bunların sebeplerini açık bir şekilde belirtmiştir.

“Mecmuamızın Mesleği: Milli İktisada Doğru” isimli makalesinde, halkın, aydınların ve devlet yönetiminde bulunanların iktisat alanı ile alakalı içinde buldukları ilgisiz tavırdan şikayetini dile getiren Tekin Alp, yukarıda sözü geçen iki iktisadi

¹⁴⁵ a.g.m, s.2.

kurumun tesis edilmeleri halinde, burada yürütülen faaliyetleri ve alınan kararları öncesinde halka tanıtacak ve geniş kitleleri iktisadi faaliyetlere dahil edecek sivil bir kuruluşun ihtiyacını da dile getirmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak için Bulgaristan’da kurulan “İktisat Derneği” gibi bir kurumun Osmanlı Devleti’nde de tesis edilmesi gerektiğini savunan Tekin Alp, derneğin faaliyetlerini aktararak “*Bizim de iktisat derneğimiz nerededir?*” sorunu sormaktan kendini alamamıştır.¹⁴⁶

Yine bu konuda yazılan başka bir makalede “Tevhid-i Meskukat Kanunu”nu örnek gösterilerek, böylesine önemli bir kanun başka yerde çıkmış olsa altı ay öncesinden meselenin gazetelerde, mecmualarda ve cemiyetlerde enine boyuna tartışılacağı, konu ile ilgili bütün karşıt görüşlerin ortaya atılması ve destekleyenlerin düşüncelerini ifade etmesinden sonra kesin bir kararın alınacağı belirtilirken, Osmanlıda bu kanunun bir oldu bitti ile neticelendiğini ve üzerine kimsenin konuşmadığı dile getirilerek, iktisat derneğinin tam olarak böyle meselelerde gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Almanya’da aynı görevi ifa eden “Siyaset-i İçtimaiye” derneğini örnek veren Tekin Alp, Alman hükümetine en mühim iktisadi ıslahatları bu cemiyetin teklif ettiğini, iktisat ile uğraşsın ya da uğraşmasın memleketin bütün fertlerini bu konuda bir çatı altında topladığını belirterek Almanya’nın kalkınmasındaki önemli rolünü gözler önüne sermiştir. Böyle bir derneğin er ya da geç Osmanlıda da vücut bulacağına inanan Alp, bu konudaki ümidini şu şekilde dile getirmiştir: “*Fakat mesail-i iktisadiye ile ilmi ve ameli bir surette iştigal eden münevver gençlerimiz, hükümet adamlarımız, ehli ticaret ve sanat, darülfünun maliye ve iktisat muallim ve muavinleri, gazeteler ve mecmualar muharrirleri neden bir araya gelip teati-i efkar edemesinler? Milli hars için bir Türk Ocağı, milli bilgi için bir bilgi derneği vücuda gelebilirse, milli iktisat için neden dolayı bir ocak veya dernek vücuda gelmesin? Şimdiye kadar iktisat derneğinin vücuda gelmesine sebep olmak üzere mesail-i iktisadiyeye karşı gösterilen umumi kayıtsızlık gösterilebilirdi. Fakat şimdi artık kayıtsızlığın tamamıyla zail olduğu eda olunmasa bile, her halde intiba-i iktisadiyenin ehemmiyetini hiç olmazsa kısmen olsun takdir ettiğimizi kimse inkâr*

¹⁴⁶ Bulgaristan’da kurulan “İktisat Derneği” azaları ihtisas sahiplerinden oluşan bir heyet kurup, bu heyeti hem Bulgaristan’ın iktisadi durumunu anlatmak hem de Orta Avrupa Devletleri’nin iktisadi durumunu tetkik etmek amacıyla sözü geçen ülkelerin başkentlerine göndererek buralarda kongreler düzenlemişlerdir. Bu gibi faaliyetlerin Osmanlı Devleti’nde de olması gerektiğini savunan Alp, yazısında bu konu ile ilgili gereklilikleri aktarmıştır. Detaylar için bkz. Tekin Alp, “İktisat Derneği”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 23, 28 Temmuz 1332, 10 Ağustos 1916, s. 1.

edemez. ”¹⁴⁷

Devlet etkisi olmaksızın tamamen şahsi teşebbüslerle kurulacak olan bu cemiyetlerin ve derneklerin, iktisadi gelişme noktasında ne derecede önemli olduğu tartışılmaz bir gerçek iken, her alanda örnek alınan Almanya bu konuda birçok adım atarken,¹⁴⁸ Osmanlı Devleti’nde bu tür hamlelerin çok zayıf olmasını eleştiren Tekin Alp, bu durumu halk içerisinde bu tür teşebbüslerde bulunacak olan insanlarda ortak vicdan ve zihniyetin tam manasıyla oluşmamasına bağlamıştır. Bunu bir örnek ile açıklayan Tekin Alp; İktisat Derneğinin ilk toplantısından sonra azalardan birinin, derneğin görevlerini yerine getirebilmesi için her azaya bir maaş bağlanması gerektiği fikrini ortaya atmış ve bu fikir birçok aza tarafından kabul edilmiştir.¹⁴⁹ Bu durum göstermektedir ki memleketin menfaati için çalışacak olan bir derneğin azalarının, ülkenin menfaatinden çok şahsi menfaatlerini önde tutması, Osmanlı da iktisadi gelişmenin önüne konulan en büyük engellerden birisidir.

Bu konuda İktisadiyat Mecmuası’nda yazdığı makale ile fikrini beyan eden bir diğer yazar ise Doktor Yakir Behar’dır. Bu noktada memleket dahilinde ziraat, sanayi ve ticaretin gerektiği kadar ilerlemediği ve hastalıklı olduğunu ileri süren Doktor Behar, bu durumun düzeltilmesi için; “...memleketimizde nazariyatçılık fikrinde memleketimizin iktisadi anatomisi, azası, fizyolojisi ve patolojisini suret-i amelde tetkik etmekle beraber bazen daha âli ve daha müşkül bir hususu yani milletimizin iktisadi psikolojisini tetkik etmeyi nazar-ı dikkatten devr tutmamak icap eder” diyerek önce hastalığı ortaya koyup ona göre oluşturulacak tedaviyi halk ile paylaşarak, halk ile beraber yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu savın uygulanabilmesi için birtakım kurumların gerekliliğini savunan Behar, bu kurumları şu şekilde tasnif etmiştir:

1. İktisadi mecmuaların tesisi,
2. Bir rasathane-i iktisadinin vücuda getirilmesi,
3. Mevizeler tertibi,

¹⁴⁷ a.g.m, s. 2.

¹⁴⁸ Almanya’da iktisadi gelişmelere paralel olarak iktisadi cemiyetlerinde arttığı ve gerek liberal düşüncenin gerekse de himayeci düşüncenin bu cemiyetler çevresinde kendi düşünceleri lehine yaptığı çalışmalar ve gelişmelerin Osmanlı Devleti’ne örnek olması amacıyla Profesör Hoffman tarafından İktisadiyat Mecmuası’nda kaleme alınan makale dikkate değerdir. Friedrich Hoffman, “Almanya’da İktisat Cemiyetleri Teşkilatı”, **İktisadiyat Mecmuası**, S.27, 1 Eylül 1332, 14 Eylül 1916 s. 1-3.

¹⁴⁹ Tekin Alp, “İktisadi Teşkilat”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 52, 19 Nisan 1333, 19 Nisan 1917, s. 1-3.

4. Müessesat ve teşebbüsat-ı iktisadiyenin teftişi,
5. Yeniden tesis edilebilecek müessesat hakkında projeler ihzarı,
6. Mekatib-i ticariye ve buna mümasil müessesatın tesisi ve tamimi için propaganda,
7. Tetkikat ve tettebbuat-ı iktisadiyede bulunmak için burslar tertibi¹⁵⁰

Milli iktisadın ne olduğu, ülke içerisinde nasıl tesis edilmesi gerektiği ve uygulamada ne gibi faaliyetlerin yürütülmesini konu olan pek çok makale İktisadiyat Mecmuası'nın temel yapı taşını oluşturmaktadır. Mecmuada bu konular detaylıca işlenirken Osmanlı Devleti'nin başında bulunan İttihat ve Terakki yönetimi, ülke içerisinde devlet müdahalesini arttırmak amacıyla pek çok çalışma yapıp yeni kurumlar tesis etmiştir. Bu kurumların başında her ne kadar fikir düzeyinde kalsa da Umur-i İktisadiye Nezareti gelmektedir. Bahsedildiği üzere nezaret kurulamamış olsa da aynı işleri üstlenen İaş Nezareti kurulmuş ve gerektiği noktada devletin müdahil olabilmesi için gerekli ortam bu sayede sağlanmıştır. Bunun dışında çalışmada detayları bulunan İhracat Komisyonu ve Kambiyo Komisyonu gibi kurumlar ile de bu denetim sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁵¹

Yukarıda da bahsedildiği gibi Birinci Dünya Savaşı'nın koşulları Osmanlı Devleti'ni öncesinde dışarıdan aldığı mallardan mahrum bırakmış ve devlet sınırlı imkanlarıyla kendini geçindirmeye çalışmıştır. Bu durum her ne kadar olumsuz gibi gözükse de Osmanlı aydınlarının gözünü bir noktada "istihsalat-ı milliyeyi arttırma meselesi"ne yani yerli üretimi arttırma konusuna çevirmiştir.

2.2.4. Yerli Üretimi Arttırma Meselesi

Yerli üretimi arttırma meselesi İktisadiyat Mecmuası'nda ilk kez Tekin Alp tarafından ortaya atılmış ve sonrasında bu konu hakkında ciddi araştırmalar ve fikri mülahazalar cereyan etmiştir. İçerisinde pek çok paradigmayı barındıran bu konu dahilinde aydınlar arasında, Türkiye'nin yerli üretimini arttırması hususunda hangi alanı seçmesi ve ne şekilde ilerlemesi gerektiği genel itibarı ile tartışma konusu olmuştur. Ticaret, ziraat, hayvancılık ve sanayi gibi iktisadi alanlar bu tartışma konularından olduğu gibi, Türkiye'nin nüfusu, yabancı sermaye,

¹⁵⁰ Doktor Yakir Behar, "Memleketimizde Muhtaç Olduğumuz İktisadi Müesseseler", **İktisadiyat Mecmuası**, S.50, 29 Mart 1333, 29 Mart 1917, s. 4.

¹⁵¹ Mehmet Cebeci, Milli İktisat Düşüncesi ve İktisadiyat Mecmuası, Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi**, 1997, s.60.

ithalat ve ihracat da bu tartışmanın diğer başlıklarını oluşturmaktadır.

Şunu da aktarmak gerekir ki bu konu o dönemde Osmanlı aydınlarını her ne kadar meşgul etse de bu meşguliyet sadece Osmanlı aydınları ile kalmamış birçok Avrupa devleti kendi memleketleri için yerli üretimi arttırma meselesine bir cevap arama çabasına girmişlerdir. Bununla birlikte yerli üretimi arttırma meselesi tıpkı milli iktisadın tesisinde olduğu gibi her memlekette farklı çalışmaları ve farklı sonuçları doğurmuştur.¹⁵²

İktisadiyat Mecmuası'nda kaleme aldığı makalesinde Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki durumunu aktaran Tekin Alp, konuyu önce ticaret, ziraat ve sanayi noktasında ele almış sonrasında ise nüfusun bu noktada ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Osmanlı'nın her sene ticaret bilançosunu, önemli açıklarla kapattığını belirten Alp, üretim konusunda topraktan, doğal kaynaklardan, insan ve hayvan gücünden asgari düzeyde fayda sağlanabildiğini ve bu durum devam ettikçe iktisadi esaretten kurtulunamayacağını, ancak hem zirai üretimin hem de sanayi üretiminin arttırılması hususunda önemli çalışmaların olduğunu da memnuniyetle dile getirmiştir. Ancak bu çalışmaların neticesinde yerli üretimin hızlı bir şekilde arttırılabileceği, ziraatın, ticaretin ve sanayinin birlikte ilerletilebileceği noktasında bazı soru işaretleri de mevcuttur.

Bu hususta öncelikle ticaret konusunu ele alan Tekin Alp, halkta uyanan iktisadi farkındalık sayesinde pek çok kişinin kısa sürede zengin olmak amacıyla ticarete atıldığını, ancak ticaretin üretim gücüne dayalı bir faaliyet olmasından ve ziraat ile sanayinin gelişmişlik düzeyine göre ilerlemesinden dolayı tek başına ticaret ile meşgul olmanın yerli üretimi arttırmaya yeterli olamayacağını belirtmiştir. Sonrasında sanayi ile ilgili endişelerini dile getiren yazar, yerli üretimi arttırmak için tek başına sanayiye ağırlık vermenin milli iktisada zarar vereceğini belirtmiştir. Zira sanayinin şehir ve kasabalara daha yakın bölgelere kurulmasından dolayı bu alanda yaşanacak ciddi bir ilerlemenin köyde yaşayan çiftçi nüfusu şehir ve kasabalara çekeceğinden, bu durum gelirinin büyük bir kısmını ziraattan kazanan Osmanlı Devleti için büyük bir sorun teşkil edeceğini, yani sanayide ilerleme yaşanırken ziraatta gerileme yaşanacağını vurgulamıştır.¹⁵³

Memleketin iktisaden gelişmesindeki en büyük etkenin nüfus olduğunu söyleyen Tekin

¹⁵² Tekin Alp, "İstihsalat-ı Milliyeyi Arttırma Meselesi (1)", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 43, 1 Mart 1333, 1 Mart 1917, s. 1

¹⁵³ **a.g.m.**, s. 2

Alp, Osmanlı Devleti'nin tarım açısından verimli topraklara sahip olduğunu, sanayi noktasında yabancı sermayeyi memlekete çekip, gerekli yatırımı tedarik edebilecek meziyetlerin var olduğunu vurgulamış ancak bu imkanların, hakkıyla kullanabilecek ellerin ve kolların olmadığı takdirde bir ehemmiyetinin olmayacağını belirtmiştir. Yani Tekin Alp'a göre: "*Binaenaleyh istihsalat-ı milliyeyi arttırmak meselesi mevzubahis olunca yeni yeni fabrikalar tesisini düşünmeden evvel nüfusu arttırabilecek tedabiri nazar-ı dikkate almak zaruridir.*"¹⁵⁴

Yerli üretimi arttırma meselesi, Osmanlı aydınlarının düşüncesinde daha çok ziraat ve nüfusun gelişimi etrafında toplanmıştır. Bu düşünce çerçevesinde nüfus ve ziraat konusunda var olan hali aktaran Tekin Alp, şimdiye kadar mevcut nüfustan asgari düzeyde bile istifade edilemediğini üzüntü ile aktarmıştır. Bu düşüncesini H. 1329 (1913-1914) senesinde yayınlanan resmi ziraat istatistiklerinin verileriyle destekleyen Alp, Osmanlı Devleti'nin ziraattaki konumunu şu şekilde aktarmıştır:

Buna göre; bütün Osmanlı memleketlerinde H. 1329 senesinde toplam 77.225.689 dönüm arazi ekilmiştir. Dönemin nüfusunu 25 milyon olarak aldığımız takdirde kişi başına yalnızca 3 dönüm ekili arazi isabet etmektedir. Osmanlı'nın bir ziraat memleketi olduğu, o döneme kadar milli servetinin büyük bir bölümünü ziraattan kazandığını, ticaret ve sanayi ile uğraşanların sayısının, ziraat ile uğraşanlara nispetle çok daha az olduğu düşünüldüğünde bunun son derece yetersiz olduğu görülecektir. Ayrıca bu verileri daha iyi bir şekilde anlayabilmek adına diğer memleketlerin durumu ile karşılaştırılmış ve bu karşılaştırma tarım konusunda gelişmiş ülkeler ile değil gerek iktisat gerek ziraat alanında Osmanlı Devleti ile aynı seviyelerde bulunan Rusya ile yapılmıştır.

Yani bu mukayesede tarımda gelişmiş, küçük dönüm araziden fazla miktarda ürün hasat eden memleketler yerine, Rusya gibi büyük dönüm arazilerde hasat eden ve ziraatı gelişmemiş bir ülke seçilmiştir. Buna rağmen; Rusya'nın Avrupa kıtasındaki arazilerinde kişi başına düşen ekili arazi 23 dönüme denk gelmektedir. Yani Osmanlı'da kişi başına düzen ekili arazi miktarından neredeyse 7-8 misli fazla ekili arazi mevcuttur. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka detayda nüfusun miktarıdır. Zira toplamda Osmanlı nüfusu 25 milyon olarak addedilse de bu nüfusun tamamının ziraatla uğraşmadığını, aralarında çocuk, yaşlı, ticaret ve sanayi ile uğraşanları çıkartacak olursak, sadece ziraat ile uğraşanların sayısını toplam nüfusun yarısı

¹⁵⁴ Tekin Alp, "İstihsalat-ı Milliyeyi Arttırma Meselesi (2)", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 49, 15 Mart 1333, 15 Mart 1917, s. 2

kadar yani 12,5 milyon olarak tahmin etmek yanlış olmayacaktır. Bu sefer toplam ekili arazide kişi başına düşen miktar ortalama 6 dönümden ibaret olacaktır. Bu rakam dahi çok düşüktür. Zira bu rakam Almanya’da 35, Macaristan’da 34, İngiltere’de 84, Kuzey Amerika’da 160, İrlanda’da ise 65 dönüm ekili arazi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁵

Rakamların göstermiş olduğu vahamete karşın yine de ümitli olan Tekin Alp, Osmanlı ile kıyaslanması en uygun ülke olarak Macaristan’ı göstermiş ve kendilerinin de Macaristan’da olduğu gibi ziraatın gelişmesine sağlayacak şeylerin temin edilmesi halinde Osmanlıda da birkaç sene zarfında kişi başı 34 dönüm arazi ekebilecek seviyeye gelinecektir. Alp, bunun yolunun da ziraatta fenni usuller kabul edilip ve yeni zirai yöntemlerin tatbik edilmesinden geçtiğini, bu sayede tek başına ziraat ile yerli üretimin 5-10 sene zarfında 12-13 misli arttırılabileceğini savunmuştur.

Yerli üretimi arttırma meselesinde fikir öne sürenlerden birisi de Doktor Carl Schaefer’dır. Schaefer bu konuda Tekin Alp ile aynı görüşü paylaşarak, Türkiye’nin yerli üretimini arttırabilmesi için zirai üretilere önem vermesi gerektiğini savunmuş ve bu konuda Türkiye adına bazı önerilerde bulunmuştur. Türkiye’nin yerli üretimi konusunda yaşadığı sıkıntının nedenlerini 19. yüzyılın başlarına kadar götüren Schaefer’e göre, gerek köylerde nüfusun azalması gerek kapitülasyonların artması gerekse de İngiltere tarafından zorla kabul ettirilen serbest-i mübadele sonucunda yerli üretim son derece düşük bir seviyede kalmıştır.¹⁵⁶ Yerli üretimi arttırma hususunda ciddi adımların son zamanlarda atıldığını belirten Schaefer, halkın gelecek ile ilgili ümit beslemesi, gayr-i müslim ahalinin vergiye tabi tutulması, yeni gümrük tarifeleri gibi idari alanda yapılan yenilikler sayesinde üretimi arttırmaya uygun ortamın sağlanabileceğini aktarmıştır.

İç ve dış ticarete Almanya ile Osmanlı’yı kıyaslayan Schaefer, Almanya’nın elinde bulunan pek çok imkânın Osmanlı’nın elinde bulunmamasından dolayı, bu eksiği ziraat mahsulüne ağırlık vererek kapatması gerektiği önerisinde bulunmuştur: *“Türkiye’nin açsız bir ticaret bilançosuna ihtiyacı vardır. Çünkü Türkiye alacaklı değil, borçlu bir memleketidir. Memalik-i ecnebiyeye olan borcunu, komisyon, faizler, temettuat gibi şeylerle değil, yalnız mal ile daha doğrusu mahsulat-ı ziraiye ile tediye edebilir. Türkiye’nin son zamanlarda her vakit yeni yeni istikrazlar akdine mecbur olması ihracatın yükselmemesinden*

¹⁵⁵ a.g.m, s.3.

¹⁵⁶ Carl Schaefer, “İstihsalat-ı Milliyeyi Arttırmak Meselesi”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 60, 23 Temmuz 1333, 23 Temmuz 1917 s. 1.

ileri gelir.” diyerek Türkiye’nin “sermayeyi ithal, malı ihraç” etmesi suretiyle bu süreçten kurtulabileceğini aktarmıştır.¹⁵⁷

Böylece üretim ile birlikte artacak olan ihracat sayesinde ülke içindeki para miktarı da artacak ve bu sayede köylünün sermaye ve üretim gücündeki iyileşme sayesinde her türlü sanayi için esas teşkil eden dahili sürüm temin edilmiş olacaktır. Ayrıca Schaefer bu konuda Rusya’yı örnek göstererek Osmanlı Devleti’nin ders çıkarmasını önermiştir. Zira Rusya yerli sanayinin esasının mal ihracı sayesinde üretim gücü artan dahili sürümden ibaret olduğunu acı tecrübeler yaşayarak çok geç anlamıştır. Türkiye’nin de aynı hatalı yollardan ilerlediğini söyleyen Schaefer, Türk iktisatçılarına 19. yüzyıl Rus tarihinin okutulmasını önermiştir. Ayrıca Rusya da olduğu gibi Türkiye’de de olan geri kalmış bir ziraat, halkın sanayiye rağbet göstermemesi ve çiftçi halkın kanaatkarlığı sanayinin gelişmesindeki en büyük engel olarak görülmüştür. Kısacası Schaefer Türkiye’de yerli üretimi arttırmak için ziraatın gelişmesi, ihracatın artması ve bu noktada yeni bir düzenin kurulması gerektiğini vurgulamıştır.

Tekin Alp, yerli üretimi arttırmadan iktisadi esaretten kurtulmanın mümkün olmayacağı anlaşıldığını belirtmiştir. Yerli üretimi arttırmak için iktisadın hangi kolu seçilmeli? Ziraat mı, ticaret mi, yoksa sanayi mi? Öncelikle devlet ve halk nezdinde hiçbiri ihmal edilmeyecek şekilde hangisine ağırlık verilmelidir? Sorularını soran Alp, bu süreçte bu soruların kesin bir cevabının olmadığını, bunun zor bir süreç olduğunu belirtmiş ve bu durumun zaman içerisinde belirleneceğini söyleyerek; “*Bugün efrad-ı millette hasıl olan intibah-ı iktisadi sayesinde hayat-ı iktisadiyemizde inkişaf ilerledikçe mesele vuzuh peyda edeceki alakadaran meyanında mücadeleler başlayacak ve memleketin istidadına göre muhtelif cereyanların biri veya bazıları galebe çalacaktır.*” demiştir.¹⁵⁸

Söz konusu yerli üretimi arttırmak olduğunda sanayi ve ziraat arasında sürekli bir mücadelenin olduğunu belirten Tekin Alp, sanayinin devlet tarafından nispeten daha fazla desteklendiğini belirtmiştir. Çünkü bütün taleplere rağmen devlet ziraat mahsullerine karşı fazla vergi himayesi getirmemiştir. Devletin bu politikasını bir sebebe bağlayan Alp, bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “*Çünkü bu rüsum-ı himaye neticesinde meskukat, mevad-ı gıdaiye ve sanayi mevad-ı iptidaiyesinde büyük bir gala-i es’ar (hayat pahalılığı) husule gelecek ve bundan dolayı sanayi asla inkişaf edemeyecek, sanayi işçisi maişetini temin için yüksek ücret*

¹⁵⁷ a.g.m, s.1.

¹⁵⁸ Tekin Alp, “İstihsalat-ı Milliyeyi Arttırmak Meselesi Ziraat mı Sanayi mi?” *İktisadiyat Mecmuası*, S. 61, 2 Ağustos 1333, 2 Ağustos 1917, s.1

almak mecburiyetinde bulunacak ve binaenaleyh mahsulat ve masnuatın maliye fiyatı beynelmilel piyasasında rekabet edemeyecek kadar pahalı olacaktır.”¹⁵⁹

Yazarın ortaya koyduğu bu düşünceler göstermektedir ki, Osmanlı’da herhangi bir iktisadi teşkilat tesis edilmediği için ziraat, sanayi ve ticaret alanlarında tam olarak nasıl yol alınması gerektiği kesin olarak belirlenememiştir. Osmanlı’nın bu iktisaden belirsiz olan durumunu açıklayan ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey: “*kâh sağa kâh sola, kâh ileri kâh geriye doğru tevcih etmek mecburiyetinde bulunuyoruz*” demiştir. Ayrıca yeni gümrük tarifesinde ziraat ve sanayiye eşit oranda himaye verildiğini açıklayan Tekin Alp, bu iki kolun aynı anda gelişmesini sağlamanın mümkün olmadığını birinden vazgeçmenin mecbur olduğunu belirterek, üç sene sonra gümrük tarifesinin yenileneceğini ve bu süre zarfında hükümetin kesin bir yol belirleyeceğini dile getirmiştir. ¹⁶⁰

2.3. İKTİSADİYAT MECMUASI’NDA ŞEHİRLERDEN İKTİSADİ HABERLER

İktisadiyat Mecmuası’nda “İktisadi Haberler” bölümünde yayınlanan şehirlere özel olarak verilen iktisadi haberler, Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde genel durumun ne olduğunu ve dönemin değişen iktisadi görüşü çerçevesinde ne tür girişimlerin yapıldığını anlamak adına önemli haberlerdir.

Bu haberlerden birisinde Aydın ili konu edilmiştir. Bu habere göre; Aydın’da önceden beri adet olan başakçılık yani hasat zamanı tarlada, bağda döküntü olarak kalmış ürünü kendi kullanımı için toplama işçiliği son derece artmıştır. Çiftçiye en az çekirge sürüleri kadar zarar veren bu iş, tarlalarda amele noksanlığına yol açtığı gibi çiftçinin kârını da düşürmektedir. Bu sebepten Aydın vilayeti valisi tarafından başakçılık yasaklanmıştır.¹⁶¹ Yine haberde Aydın vilayeti ziraatında önemli bir mahsul olan zeytinin 1913-1914-1915 senelerindeki hasılatları verilmiştir. Buna göre: zeytin hasılatı 1913 senesinde 10.821.017 okka, 1914 senesinde 440.058 okka, 1915 senesinde ise 6.808.983 okkayı bulmuş, bu üç senenin ortalaması ise 5.472.565 okka olduğu belirlenmiştir. 1914 senesindeki bu belirgin düşüşün sebebi ise Birinci Dünya Savaşı’nda erkek nüfusunun silah altına alınması olarak tahmin edilmektedir.¹⁶²

Bu alanda önemli haberlerden bir tanesi de Antalya’dan gelmiştir. Birinci Dünya

¹⁵⁹ a.g.m, s.1

¹⁶⁰ a.g.m, s.2

¹⁶¹ “Aydın Vilayetinde Başakçılık”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 17, 9 Haziran 1332, 22 Haziran 1916, s. 5.

¹⁶² “Aydın Livası Zeytin Hasılatı”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 43, 1 Mart 1333, 1 Mart 1917, s. 8.

Savaşı'nın sonlarına doğru son derece ihtiyaç duyulan ve başka bir ülkeden getirilmesi zor olan kibritin, ülke içerisinde üretimi adına teşebbüste bulunan Antalya "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" tarafından yapılan girişimler sonucu bir kibrit fabrikası kurulduğu ve çevre illerin dahi kibrit ihtiyacının karşılandığı bildirilmiştir.¹⁶³

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'da da buna benzer faaliyetler yürütülmüştür. Örneğin Beykoz'da kurulu olan debbağhanenin, İstanbul Vilayeti Meclis-i İdaresi tarafından alınan bir kararla genişletilmesi uygun görülmüştür. Bu karar uyarınca civarda bulunan bazı bina ve arsaların kamulaştırılmasına karar verilmiştir.¹⁶⁴ İstanbul için verilen bir diğer haberde Türk-Alman Cemiyeti'nde yapılan toplantıda İstanbul'da pansuman, iplikhane ve çamaşırhane fabrikaları kurmaya karar verilmesi ile ilgilidir. Ayrıca haberde, kurulacak olan fabrikaların sermayesinin 2-3 milyon frank düzeyinde olacağı ve bunun finansmanının Osmanlı, Almanya ve Avusturyalılar tarafından sağlanacağı belirtilmiştir.¹⁶⁵

Elazığ'da, önceden kurulmuş ancak sonra da terk edilmiş ve makineleri çürümeye başlamış olan bir iplik fabrikası tekrardan kurulmuş, temizlenmiş ve faaliyetine başlamıştır. İlk olarak günde üç kilo iplik imal eden fabrika, bir müddet sonra üretimini önce günde 13, daha sonra 25 kiloya çıkarmıştır ki yapılan çalışmalar neticesinde bu miktarın yakın zamanda günde 80 kiloya çıkarılması hedeflenmiştir. Ayrıca fabrikada dokumacılıkta yapılmakta olup günde 250 arşın bez, 50 arşın kumaş üretilmektedir. Bu rakamın da yakın zamanda iki katına çıkacağı bildirilmiştir. Yine, bu makinelerde kullanılan kömürün de, Elazığ'ın Hacı Mekke köyündeki bir madenden elde edildiği bilgisi, bu haber içeriğinde verilmiştir.¹⁶⁶

Bu tür kapalı olan bir fabrikanın açılması İzmir'de de gerçekleşmiş ve kapalı olan kağıt fabrikası tekrardan açılarak hizmet vermeye başlamıştır.¹⁶⁷ Yine İzmir'de Vali Rahmi Bey İzmir'e tahıl getirerek fırıncılara dağıtmış ve ekmeğin fiyatının önce 3.5 ve daha sonra ise 2 kuruşa düşmesini sağlamıştır.¹⁶⁸ Ayrıca, belediye tarafından 1 kuruşluk kâğıt para basılmış ve gişelerden halka dağıtılmıştır. Bu para ile halkın istediği fırından ekmek alması ve fırıncıların da bu para ile belediyeden un almaları sağlanarak bu fiyat düşüşleri belediyenin sağladığı bu

¹⁶³ "Antalya' Kibrit İmali", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 52, 19 Nisan 1333, 19 Nisan 1917, s. 8.

¹⁶⁴ "Beykoz Debbağhanesinin Tevsii", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 67, 8 Teşrin-i Sani 1333, 8 Kasım 1917, S. 7.

¹⁶⁵ "Dersaadet'te Fabrikalar Tesisi", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 50, 26 Mart 1333, 26 Mart 1917, s. 5.

¹⁶⁶ "Elazığ'da İplik Fabrikası", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 53, 26 Nisan 1333, 26 Nisan 1917, s. 7.

¹⁶⁷ "İzmir'de Kâğıt Fabrikası", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 55, 10 Mayıs 1333, 10 Mayıs 1917, s. 7.

¹⁶⁸ "İzmir'de Ekmek Fiyatı", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 32, 20 Aralık 1332, 3 Aralık 1916, S. 7.

destekle gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁹

İzmir'den bir diğer haberde ise et fiyatlarına fahiş fiyat uygulayan ve okkasını 45 kuruştan satan kasaplara karşı belediye, koyun etine 30, keçi etine 25, sığır etine ise 23 kuruş narh belirlediği bilgisi verilmiştir.¹⁷⁰

Şam'dan verilen bir habere göre ise Cemal Paşa tarafından verilen emir neticesinde hububat ticareti serbest bırakılmış, ancak karaborsa ve spekülasyon ticaretine engel olunması için de birtakım tedbirler alınmıştır.¹⁷¹

2.4. İKTİSADİ GELİŞİMİN ANAHTARI: ŞİRKETLER

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda şirketlerin tesisi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren olmuştur. Bu tarihten önceki dönemlerde Osmanlı Devleti'nde kabul edilen bir ticaret hukuku ve ticari mevzuatlar olmadığı gibi diğer pek çok alanda olduğu gibi ticaretle de şer'i hukuk geçerli olmuş ve yaşanan herhangi olumsuz bir durumda başvuru mercii şer'i mahkemeler olmuştur. Özellikle 1700'lü yıllara kadar sistem bu şekilde devam etmiş ve kadılar bu tarihlerden itibaren kendilerine havale olunan birçok davayı, o alanın temsilcileri olan kişilere sevk etmişlerdir. Bu durumda anlaşılabilir bir şekilde göstermektedir ki; Osmanlı Devleti'nde ticari yargılar birtakım kişilerin inisiyatifi doğrultusunda sonuçlanmış ve bu da adalet noktasında devlete olan güvenin zedelenmesine sebebiyet vermiştir.

19. yüzyıla gelindiğinde ise birçok yenileşme hareketinin görüldüğü Osmanlı Devleti'nde ticari alanda da yenilikler yaşanmıştır. Özellikle bütün dünya ülkelerinin birbirleri arasındaki bağlantılarının arttığı bu yüzyılda Osmanlı Devleti, eskiye ait olan sistemin dönemin koşullarına ayak uyduramadığını görerek, kapitülasyonların oluşturduğu elverişsiz ortama rağmen ticaret hukukunu, ticari bağlantıların olduğu ülkelere uygun olacak bir şekilde yeniden düzenleme yoluna girmiştir. Bu girişimlerin bir sonucu olarak Tanzimat Döneminde Ticaret Nezareti ve bu nezarete bağlı olarak ticaret mahkemeleri kurulmuş ve böylece ticari davalar bu mahkemelerde görülmüştür.¹⁷²

¹⁶⁹ “İzmir’de Ufak Para”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 23, 28 Temmuz 1332, 10 Ağustos 1916, s. 5.

¹⁷⁰ “İzmir’de Et Meselesi”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 65, 27 Eylül 1333, 27 Eylül 1917, s. 8.

¹⁷¹ “Şam’da Hububat Ticareti”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 30, 6 Teşrin-i Evvel 1332, 19 Ekim 1916, s. 5.

¹⁷² Bu kurumsallaşma çabaları doğrultusunda, 1850 yılında Fransız Ticaret Kanunu'nun bir kısmı tercüme ettirilerek “Kanunname-i Ticaret-i Berriye” ismiyle yürürlüğe girmiştir. Ayrıca Ticaret Nezareti'nin kontrolü altında ülke içindeki tüm tüccarların davalarına bakan bir mahkemelerini kuran ve zarar ve ziyanı tespit etmek maksadıyla Kanunname-i Ticaret'e “Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyl” maddesi eklenmiştir. Yine 1864

Osmanlı'da ilk şirketleşme örnekleri yine bu dönemde görülmüş ve bunlardan birisi 1849 yılında anonim nitelikte kurulan ve Boğaz'da taşımacılık işi yapan ve 60 bin lira sermaye ile kurulan “Şirket-i Hayriyye” olmuştur. Mustafa Reşid Paşa'nın girişimleri sonucu kurulan bu şirket İngiltere'den sipariş ettiği gemiler ile taşımacılık işi yapsa da gösterilen bütün çabalara rağmen sermaye yetersizliğinden dolayı tutunamamış ve kapanmıştır. Yine 1856 tarihinde İngiltere ve Fransa ortak yatırımı olarak kurulan “Bank-ı Osmani” ve “Aydın-İzmir Demiryolu Şirket-i Osmaniyye” yabancı sermaye ile kurulan ilk anonim şirketler olmuştur. II. Meşrutiyet'e kadar Şirket-i Hayriyye ve Ziraat Bankası hariç Osmanlı Devleti'nde kurulan bütün anonim şirketler İngiltere ve Fransa başta olmak üzere yabancı sermaye ile kurulmuştur. Bankacılık, ulaşım, maden ve elektrik, su gibi belediyecilik hizmetlerine dair pek çok sektörde kurulan şirketler Osmanlı ticaret yaşamına hâkim konumda olmuşlardır.¹⁷³

Yine ağırlıklı olarak II. Meşrutiyet aydınlarının kendilerinden önceki dönemde ticari faaliyetlerin ve şirketleşmenin gelişmesi önündeki en büyük engel olarak gördükleri nokta II. Abdülhamid döneminin istibdat rejimi olmuştur. Bu dönemin halk üzerinde girişimcilik ruhunu kaybettirdiği, sermayesi ile yatırım yapacak olan kişinin gerekli güvenli ortamın mevcut olmamasından dolayı yatırım yapmaktan çekindiği, devletin ise bu kişilere karşı herhangi bir güvence vermekten aciz olduğu, dönemin pek çok yaygın organı tarafından sıkça dile getirilmiştir.¹⁷⁴ Yine bu dönemde bir ülkenin iktisaden ve ticaret açısından gelişebilmesi için son derece önemli bir etken olan anonim şirketlerin kurulmasına elverişli bir ortamın olmadığı belirtilmiş ve yatırımcıların bu alanda ürkek davranarak sermayelerini ülke içi yatırımlar için kullanmak istemedikleri, bu alanda yabancı sermayenin çok daha etkili olduğunu ve kapitülasyonlar sayesinde birçok iktisadi faaliyette bulunabildikleri belirtilmiştir.¹⁷⁵

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, devlet yöneticilerinin neredeyse tamamının, iktisadi gelişimin sağlanabilmesi için bu tür teşebbüslerin ne derecede önemli olduğunun farkında olmaları, şirketler kurulması açısından II. Meşrutiyet Dönemi'ni ön plana çıkarmıştır. Bunu rakamsal olarak ifade etmek gerekirse; Osmanlı toprakları içerisinde yabancı sermaye ile

yılında “Kanunname-i Hümayun-ı Ticaret-i Berriye” yürürlüğe girmiş ve 1876 tarihinde Adalet Nezareti bünyesine dahil oldu. Detaylar için bkz. Zafer Toprak. **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Doğan Kitabevi, İstanbul 2012, s. 127-130.

¹⁷³ a.g.e, s. 135

¹⁷⁴ Konu ile alakalı dönemin önemli yaygın organları olan; “İttihat ve Terakki Gazetesi”, “Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi” ve “Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye” gibi pek çok dergide yayınlar yapılmıştır. Örnek olarak bkz. “Meşrutiyet İdaresinin Terakkiyat-ı İktisadiyyemize Tesiri”, **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, 24. sene, no:1230, 19 Temmuz 1324, s. 245-246.

¹⁷⁵ a.g.m, s. 246

kurulan şirketlerde dahil, 1876-1908 dönemi arasında kurulan şirket sayısı sadece 75 iken, 1908-1920 tarihleri arasında kurulan şirket sayısı 275'e ulaşmıştır.¹⁷⁶

2.4.1. Kooperatif Şirketleri

Aynı meslek grubuna ait olan esnafların kurmuş olduğu şirketlere kooperatif şirketleri denmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bu tür şirketlerin Osmanlı Devleti'nde de kurulabilmesi için yapılan pek çok çalışma dönemin önemli yayın organlarından olan İktisadiyat Mecmuasında da pek çok kez işlenmiştir. Bu konuda çıkan makalelerde genel itibarı ile denilebilir ki; ülkenin iktisaden gelişebilmesi adına kooperatiflerin pek mühim bir vazife üstlendikleri fazlasıyla idrak edilmiştir. Bu önemin farkına varan hükümet ise Romanya, Macaristan, Bulgaristan gibi ülkelere buradaki kooperatif şirketlerini incelemesi amacıyla bir heyet göndermiştir. Bu heyetin incelemeleri sonucu ise Ziraat Bankası Müdür-i Umumi Rıfki Bey ve Ticaret Kalem-i Mahsus Müdürü Cemal Bey tarafından bir rapor hazırlanmış ve bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde de bir kooperatif şirketinin kurulması için gerekli olan çalışmalar başlamıştır.¹⁷⁷

Makalesinde kooperatif şirketlerini inceleyen Elbarez, birçok Avrupa ülkesinde kurulmuş olan kooperatif şirketlerinin sanayi alanında kurulabileceği gibi ziraat alanında da kurulacağını bildirerek, bu tür şirketlerin köylüye pek çok fayda sağlayacağını da ifade etmiştir. Kooperatif şirketlerinin kurulmasındaki gayeyi de açıklayan yazar; *"Fakat ale'l-umûm kooperatif şirketlerinin gâye-i asliyesi ticâret mutavassıtlarının pek bahâliya mâl olan hizmetlerinden müstağnî bulunabilmekten ibâretidir. İşte bu maksad, bu gâye inde't-tahlîl kooperatif şirketlerinin en büyük fevâidini ve bir kısım mehâzîrini irâe eder."* diyerek bir noktada ülke içinde baş gösterebilecek olan karaborsacılığa bir teminat sağlaması bağlamında önem addetmiştir.¹⁷⁸

Kooperatif şirketlerinin kurulmasında başarıya ulaşılabilmesi ve bu şirketlerin Osmanlı iktisadında yer edinebilmesi için bu tür şirketlerin mutlaka o noktada duyulan ihtiyaca göre kurulmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, yerleşmiş bir zirai teşkilatın olmamasından dolayı son derece zor şartlar altında yaşayan çiftçiler için kurulacak olan bir

¹⁷⁶ Toprak, **a.g.e.**, s. 175

¹⁷⁷ "Kooperatif Şirketleri Kanun Layihası", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 16, 2 Haziran 1332, 15 Haziran 1916, s. 6-7

¹⁷⁸ Elbarez, "Kooperatif Şirketleri" **İktisadiyat Mecmuası**, S. 4, 7 Mart 1332, 20 Mart 1916, s. 1

kooperatif şirketinin de çiftçiler açısından büyük bir nimet olacağı açıkça belirtilmiştir. Diğer Avrupa devletlerine oranla küçük bir ülke olan Danimarka bu konuda örnek olarak gösterilmiş ve ziraat kooperatifleri sayesinde ciddi bir kalkınma gösteren Danimarka'nın yaptığı toplam ihracatın %57'sini bu kooperatif şirketlerinin ürünleri oluşturduğu aktarılmıştır. Bu başarıyı şu şekilde açıklayan Elbarez: *“Usûl ve teşkilât-ı mükemmelesi, fikr-i teşebbüsü, umûr-ı ticâriyenin mâhiyet-i hakîkiyesine vukûf-ı tâmmi sâyesinde bu küçük fakat zengin memleket bazı emvâl ve emti'a için İngiliz piyasasını adeta istilâ eylemiştir. Danimarka mahsûlâtı bugün ecnebî emti'a-i mümâsilesini ve hatta Fransa'nın İngiltere'ye mücâvir bir mıntıkası olan Normandiya'dan mevrûd mahsûlâtı İngiliz piyasasından adeta tard eylemiştir”* şeklinde Danimarka'nı kurduğu mükemmel teşkilat sayesinde bütün Avrupa coğrafyasına hakim olduğunu aktarmıştır.¹⁷⁹

Avrupa'ya, oradaki kooperatif şirketlerini incelemek maksadıyla gönderilen heyetin, hazırlamış olduğu raporlar dahilinde Osmanlı'da da kooperatif şirketi kurmak için yasaları uygun hale getirmek adına çalışmalar başlatılmıştır. Bir ülkedeki kooperatif sayısı ile o ülkenin gelişmişlik düzeyinin doğru orantılı olduğunu belirten rapora göre; Almanya'da 32 bin, İtalya'da 2180, Macaristan'da 3400, Romanya'da ise 3700 adet kooperatif şirketinin hizmet verdiği belirlenmiştir. Bu surette adı geçen heyetin hazırladığı raporun nezaretçe incelendikten sonra bir an evvel tatbik başlanması ülkenin geleceği açısından en önemli gereksinimlerinden birisi olduğu dergide sıklıkla işlenmiştir: *“Bu kanunun mevki-i tatbik vazî memleketimizin ahval-i iktisadiyesi üzerine mühim bir tesir icra edecektir. Muattal kalmış birçok sermayeler ve kollar işleyecek ve bu suretle muhtekir mutavassıtlar tarafından gasp edilen menfaatler, karlar zerra ve erbab-ı sanayinin keselerine girerek hem onların kesb-i refah hem ziraat ve sanayinin daha büyük bir suhuletle inkişaf ve terakki eylesine hizmet eyleyecektir. Bundan başka büyük küçük herkesin az çok muamelat-ı ticariye ve iktisadiye ile iştigali de teşvik edecektir Türk anasırı için bunun ne kadar lazım ve faydabahş olduğu muhtaç-ı tafsil değildir.”*¹⁸⁰

Sonuçta İktisadiyat Mecmuasındaki habere göre, heyet tarafından nezarete sunulan kanun layihasının görüşüldükten sonra geçici kanunun yakında yayımlanacağı¹⁸¹ yazılmış ve bu haberden sonra da Suriye'deki Lazkiye bölgesinde memur ve ahaliden oluşan bir grup tarafından 1000 lira sermaye ile bir kooperatif şirketi kurulduğu, aynı şekilde Beyrut'ta da buna

¹⁷⁹ a.g.m, s. 3

¹⁸⁰ “Kooperatif Şirketleri Kanun Layihası”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 16, 2 Haziran 1332, 15 Haziran 1916, s. 6.

¹⁸¹ “Kooperatif Şirketlere Dair”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 31, 13 Teşrin-i Evvel 1332, 26 Ekim 1916, s. 7

benzer bir kooperatif şirketinin kurulması için çalışıldığı memnuniyetle ifade edilmiştir.¹⁸²

2.4.2. Anonim Şirketler

İktisadiyat Mecmuası'nda “*Ufak ufak sermayelerin bir araya toplanması sayesinde büyük makyaslı teşebbüslerin icrasına meydan veren anonim şirketlerin teksiri her yerde inkişaf-ı ticari ve iktisadiye delalet eder. Bizde ise yalnız inkişaf-ı ticariye değil milletin halet-i ruhiyesinde büyük bir inkılabın vukuunu gösterir.*”¹⁸³ şeklinde açıklanan anonim şirketi, aynı zamanda iktisadi açıdan memleketi kalkındıracağına inanılan diğer bir şirket modelidir. Yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk anonim şirket “Şirket-i Hayriye”dir. Sonrasında ise yabancı sermaye ile kurulan “Bank-ı Osmani” ve “Aydın-İzmir Demiryolu Şirket-i Osmaniye” şirketleri de Osmanlı'da kurulan bu anonim şirketlerin diğer örnekleridir.

İngilizlerin 1856 yılında Osmanlı Devleti'nde kurdukları banka, 1863 yılında Fransız ortaklığı ile birlikte yeni bir döneme başlamış ve ismi “*Bank-ı Osman-ı Şahane*” olarak değiştirilmiştir. Kuruluş tarihinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı-Rusya arasında geçen Kırım Savaşı sürecinde açılan banka Osmanlı'nın ilk borçlandığı zamana denk gelmektedir. Banka açılışına 25 bin hisseyi her adedi 20 sterlin olmak şartıyla toplamda 500 bin sterlin sermaye ile kurulmuştur.¹⁸⁴

Aydın-İzmir Demiryolu Şirket-i Osmaniye de yine İngiliz sermayesi ile kurulmuştur. Osmanlı'nın ticaret açısından en zengin ve hareketli şehirlerinden birisi olan İzmir'in, Anadolu'nun içleri ile bağlantısını arttırmak amacıyla 1857 yılında kurulan şirketin sermayesi toplamda 1.200.000 sterlin ve 60 bin hisseden oluşmaktadır. Bu şirkete Osmanlı Devleti tarafından verilen imtiyazlar oldukça dikkat çekicidir. Şirketin inşa sürecinde dışarıdan gelecek olan mallar, gümrük vergisinden muaf bir şekilde ülke için sokulduğu gibi Şirket, demiryolunun geçtiği bölgelerdeki maden ve ormanları da karşılıksız olarak kullanma hakkına da sahip olmuştur. Ayrıca şirket ile Osmanlı Hükümeti arasında geçen anlaşmaya göre; Osmanlı Hükümeti şirketin iç işlerine karışamayacağı gibi bölgede şirkete rekabet olacak herhangi bir demiryolu şirketinin açılmasına da müsaade etmeyecektir.¹⁸⁵

¹⁸² “Kooperatif Şirketi”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 41, 26 Kanun-ı Sani 1332, 8 Şubat 1917, s. 6

¹⁸³ “Anonim Şirketler”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 2, 22 Şubat 1331, 6 Mart 1916, s. 5

¹⁸⁴ Koray R. Yılmaz, “Geç Kapitalist Gelişme Bağlamında Osmanlı'da Şirketler”, **Politik Ekonomik Kuram Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2, Sayı: 2 s. 35.

¹⁸⁵ **a.g.m.**, s. 37

II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar kurulan şirketler genel itibarı ile bu şekilde varlıklarını devam ettirmiş ve bu dönemden itibaren bu şirketlerin yanı sıra Osmanlı'da milli sermaye ile pek çok şirket kurulmuştur. İktisadiyat Mecmuası'nda bu şirketlere önem verilerek, açılan her milli sermayeli şirketin küçük çaplı olsa dahi tanıtımı yapılmıştır. Bu şirketlerin başında milli sermaye ile kurulan ilk büyük çaplı anonim şirketi olan “*Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi*”dir. Sermayesi 200 bin liradan ibaret olan şirketin kuruluş amacı ise ülke içerisinde yetiştirilen ürünleri alıp satmak olmuştur. Anadolu'daki birçok zirai üretici şirketin üyesi olmuştur.¹⁸⁶

Merkezi Ankara'da olan ve her türlü ticari işlemleri ve komisyonculuk işlerini yapan “Ankara-Erzurum Milli Ticaret Şirketi” kurulmuştur. Bu şirketin idare heyetini, reis Ahmedzade Necib, azaları ise Mühürdarzade Hafız Edhem ve Asım Bey olmak üzere oluşturmuşlardır.¹⁸⁷ Aydın'da ise “Aydın İncir Müstahsilleri Şirketi” kurulmuş ve çiftçiyi koruması altına almıştır. Bu şirket: “*Bundan başka Aydın'da bir şube açılarak meclis-i idâre a'zâlarından birinin idâresi altına verilecek ve şimdilik Karapınar, Germencik, Balatcık'da birer depo açarak İzmir piyasası her gün İzmir'den Aydın'a, Aydın'dan da bu depolara bildirilerek kapıda bir cedvel halinde asılarak isteyen rençber malını İzmir fiyatı üzerinden şirkete verecektir ki rençber yüzde yüz parasını aldıktan başka ileride edilecek kâra da ortak olacak. Şimdiye kadar yakasını ellerinden bir türlü kurtaramadığı deveci, simsar, komisyoncuların yüzlerini bile görmeyecek ve bunlara vereceği para da kendi kesesinde kalacaktır*”¹⁸⁸ şeklinde bir politika izleyerek çiftçinin yaşadığı zorlukları minimum düzeye indirmeyi amaçlamıştır.

İktisadiyat Mecmuası, bu dönemde milli sermaye ile kurulan anonim şirketleri şu şekilde listelemiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁶ “Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 1, 8 Şubat 1331, 14 Şubat 1916, s. 10.

¹⁸⁷ “Ankara-Erzurum Milli Ticaret Şirketi”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 35, 24 Teşrin-i Sani 1332, 7 Aralık 1916, s. 8.

¹⁸⁸ “Aydın İncir Müstahsilleri Şirketi”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 25, 18 Ağustos 1332, 31 Ağustos 1916, s. 6.

¹⁸⁹ **a.g.m.**, S. 2, s.6

Şirketin İsmi	Sermayesi (Osmanlı lirası)	Kuruluş Amacı
Şark İplik ve Mensuhat Sanat Şirketi	10,000	Her türlü iplik ve mensuhat imal ve ticareti ile iştigal etmek
Aydın Kooperatif İncir Müstahsellersi Osmanlı Anonim Şirketi	10,000	İncir ticaretiyle iştigal etmek
Ekonomik Kooperatif Osmanlı Anonim Şirketi	8,800	Bakkaliye muamelatıyla iştigal etmek
Nakliyat-ı Umumiye Osmanlı Anonim Şirketi	22,000	Vesait-i nakliye işletmek

Bu şirketler sadece Anadolu topraklarında değil Osmanlı'ya bağlı diğer topraklarda da kurulmuştur. Örneğin; Beyrut'ta kulüp, gazino, bahçe ve koşu mahalleleri tesis ve idare etmek suretiyle "*Beyrut Kulüp ve Gazino Osmanlı Anonim Şirketi*" 10 bin lira sermaye ve 40 sene müddetle Ahmed Muhtar Efendi ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. Şirketin ruhsatı, Şurayı Devlet ve Meclis-i Vükela tarafından onaylanmıştır.¹⁹⁰ Ayrıca Lübnan'da bütün zenginlerin dahil olduğu, amacının ise şehir ve civarına hububatı ve ekmeği uygun fiyata satmak olan yeni bir anonim şirket de kurulmuştur.¹⁹¹

Bu dönemde kurulan şirketlerin özelliklerinden birisi de "*milli*" tabirini kullanarak kurulmalarıdır. Örneğin Kayseri'de çiftçi ve tüccarın elindeki hububat, yük gibi her türlü ürünü alıp satmak veya nakliyesini yapmak, kâr amacıyla her türlü sanayi ve zirai girişimlerde bulunmak, ayrıca arazi bakımı ve bataklık kurutma işleri ile birlikte, maden araştırması yapmak, ziraat makineleri getirmek ve buna benzer daha bir çok sanayi ve zirai işleri yapmak maksadıyla

¹⁹⁰ "Beyrut Kulüp ve Gazino Osmanlı Anonim Şirketi", *İktisadiyat Mecmuası*, S. 18, 16 Haziran 1332, 29 Haziran 1916, s. 8

¹⁹¹ "Lübnan'da Yeni Anonim Şirketi", *İktisadiyat Mecmuası*, S. 16, 2 Haziran 1332, 15 Haziran 1916, s. 7

Kürküzade Ömer Efendi ve arkadaşlarının kurduğu “*Kayseri Milli İktisat Anonim Şirketi*” 46 bin lira sermaye ve 50 sene müddet ile çalışmalarını başlatmıştır.¹⁹² Bunun gibi merkezi İstanbul’da olmak üzere un ve unlu mamullerin satışı için 100 bin lira sermaye ve 20 sene müddetle “*Milli Ekmekçi Anonim Şirketi*” de kurulmuştur.¹⁹³

Dönemin en önemli sektörlerinden birisini oluşturan tekstil alanında İstanbul’da ve birçok vilayette toptan veya perakende kumaş satışı yapan ayrıca üretim için de İstanbul’da bir imalathane açmak niyetinde olan 10 bin lira sermayeli “Kazmirciler Melbusat Osmanlı Anonim Şirketi” kurulmuştur.¹⁹⁴ Yine Karahisar Mutasarrıfı Şevket, İttihat Terakki Doktoru Katib-i Mesulü Besim ve Karahisar mebusları Salim ve Ağaoğlu Ahmed Beylerin girişimiyle Karahisarda 500 bin liralık sermaye ile ve Karahisar’da her türlü sanayi girişimde bulunmak maksadıyla “Osmanlı Anonim Şirketi” kurulmuştur.¹⁹⁵

Bu dönemde milli sermaye ile kurulan diğer bir önemli anonim şirket ise, emekli askerlerin oluşturduğu, “Mütekaidin-i Askeriye Ticaret Anonim Şirketi”dir. Bu şirkete mensup olup çalışan bütün kişiler emekli askerlerden seçilmiştir. Şirketin kuruluş maksadı her türlü ticari münasebetlerde bulunmaktan ibarettir. Bununla birlikte şirket, sadece ticaret işiyle uğraşmakla kalmamış, aynı zamanda bir yardımlaşma cemiyeti de kurarak ihtiyaç sahiplerine şirketin kâr miktarından maaş bağlamıştır. Ayrıca bir zahire kooperatif şirketi kurmanın hazırlığında olan bu kişiler, şirket namına borsaya da girmişlerdir.¹⁹⁶

Diğer şirketlerden farklı olarak ortaklıklarla kurulan bazı şirketlerde vardır. Örneğin “Orient Türk-Bulgar Anonim Şirketi” her biri 1000 Bulgar frangı kıymetinde toplamda 2000 hisse senedi dağıtılmış ve 2 milyon altın leva sermaye ile Türk-Bulgar ortaklığı ile bu anonim ticaret şirketi kurulmuştur. Şirketin merkezi Sofya’da iken, İstanbul şubesinin başında Fuad ve İsmail Hakkı Beyler bulunmuşlardır.¹⁹⁷

¹⁹² “Kayseri Milli İktisat Anonim Şirketi”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 18, 16 Haziran 1332, 29 Haziran 1916, s. 8.

¹⁹³ “Milli Ekmekçi Anonim Şirketi”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 41, 26 Kanun-ı Sani, 8 Şubat 1917, s. 7

¹⁹⁴ “Kazmirciler Melbusat Osmanlı Anonim Şirketi” **İktisadiyat Mecmuası**, S. 29, 12 Eylül 1332, 25 Eylül 1916, s. 7

¹⁹⁵ “Karahisar’da Osmanlı Anonim Sanayi Şirketi”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 67, 8 Teşrin-i Sani 1333, 8 Kasım 1917, s. 8

¹⁹⁶ “Mütekaidin-i Askeriye Ticaret Anonim Şirketi”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 23, 28 Temmuz 1332, 10 Ağustos 1916, s. 4

¹⁹⁷ “Orient Türk-Bulgar Anonim Şirketi”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 67, 8 Teşrin-i Sani 1333, 8 Kasım 1917, s. 8

2.5. OSMANLI'DA BANKERLERDEN BANKAYA

Osmanlı'da bugünkü anlamında bankaların kurulması Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasına denk gelmektedir.¹⁹⁸ Ancak Tanzimat Dönemi'nden önce bankacılık işlevi gören bazı kişiler ve gruplar olmuştur. Bunlar; ekseri olarak İstanbul'daki sarraflar, poliçeciler ve daha ilerleyen zamanlarda Galata Bankerleridir.¹⁹⁹

Böylece modern anlamda bankaların kurulana kadar bankacılığa ve kredilere ait bütün işlemler bu sınıfın elinde toplanmıştır. Devletin iktisadi sistemi ve yapısı bozulmaya başladıktan sonra, hazine tahvillerini iskonto etmek, para bozdurma sırasında ortaya çıkan farklardan faydalanmak, iltizam usulünde mültezim yani vergi toplamak işlerini yürüten bu sınıf zamanla devlete borç para verecek kadar büyük servetlere sahip olmuş ve Osmanlı Devleti'nin mali işlerini ellerinde tutar hale gelmişlerdir.²⁰⁰ Bu durum Tanzimat'a kadar bu şekilde devam etmiş, bu dönemden sonra devlet, kontrolsüz bir şekilde artan giderleri karşılayabilmek adına kaime yani kağıt para basmak zorunda kalmıştır.

Ancak tahmin edileceği üzere son derece düzensiz bir şekilde basılan bu kâğıt paralar zamanla Osmanlı lirasındaki değer düşüşünü tetiklemiş ve kambiyo sorununa sebep olmuştur. Bunun üzerine yönetim 1844 tarihinde "*tashih-i ayar*" adı ile tanınan bir para ıslahatına girişmiş ve bu ıslahat neticesinde Osmanlı Devleti özellikle kambiyoda bir tutarlılık sağlayabilmek için bu görevi J. Alle'on ve Th. Baltazzi adında iki galata bankerine yılda 20 milyon kuruş ödeme karşılığında vermiştir. Adı geçen bankerler iki sene boyunca bu görevi yerine getirdikten sonra yaptıkları faaliyetleri daha resmi bir kimlik ile yapabilmek adına 1846 yılında İstanbul Bankası ismi ile bir banka açmışlardır. Ancak kambiyo belirliliği tutmak ve paranın değer kaybetmesini önlemek için açılan bu banka sermaye yetersizliğinden dolayı 5 sene boyunca faaliyetini sürdürdükten sonra 1851 tarihinde kapanmış ve Osmanlı Devleti'ne 600 bin lira borç yüklemiştir.²⁰¹

Bankanın kapanma tarihinden kısa bir süre sonra patlak veren Kırım Savaşı'nın giderlerini karşılayabilmek adına dışarıdan sürekli kaime basılsa da savaşın olağanüstü

¹⁹⁸ Hasan Ferid, "Bankalar" **İktisadiyat Mecmuası**, S. 44-48, 8 Mart 1333, 8 Mart 1917, s. 23

¹⁹⁹ **a.g.m.**, s. 23

²⁰⁰ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 159

²⁰¹ Suat Oktar, Arzu Varlı, "İttihat ve Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibarı Milli Bankası", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C. 27, S. 2, s. 6.

koşullarından dolayı paranın değeri sürekli düşmüş ve bu durum hükümeti başka yollar aramaya sevk etmiştir. Bu yolların başında ise yabancı sermayenin yardımına daha çok başvurmak amacıyla bu sermaye ile kurulacak bir banka olmuştur. Böyle Londra destekli 500 bin İngiliz sterlini ile ileride Osmanlı'nın devlet bankası mahiyetinde olacak olan "Osmanlı Bankası" kurulmuştur.²⁰²

Kuruluşunda son derece mütevazı bir görünümü olan Osmanlı Bankası zaman içerisinde kazandığı imtiyazlar ve ayrıcalıklar sayesinde öyle güçlü bir hale gelmiştir ki tabiri caizse devletin iktisadi alanında başka rakibi olmayan bir kurum olmuştur. II. Meşrutiyet dönemine kadar bu gücünü devam ettiren bankanın, bu dönemde yükselen milliyetçilik fikirleri ile birlikte varlığı tartışılır hale gelmiştir. Özellikle Düyun-ı Umumiye'nin kuruluşundan sonra bu iki kurumun ortaklaşa Osmanlı iktisadına yön vermesi, devlet yöneticilerinin iktisat alanında atacakları en küçük adımı dahi bu kurumlara sormadan atamaması, ayrıca bu kurumların İngiltere ve Fransa merkezinden yönetilmesi, bankanın varlığı konusundaki tartışmaları daha da güçlü bir hale getirmiştir.

Son olarak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Osmanlı Hükümeti'nin savaşa girme kararı, hükümet ile bankanın arasında soğuk rüzgarların esmesine sebep olmuştur. Ayrıca ülke içerisinde yayılan milliyetçi görüşün iktisat alanında da güç kazanması, milli sermaye ile kurulacak bir banka düşüncesini de ön plana çıkarmıştır.²⁰³

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile Meşrutiyet arasındaki bankacılık faaliyetleri sadece Osmanlı Bankası ile sınırlı kalmamıştır. 1888 yılında 2 milyon frank sermaye ile "*Selanik Bankası*" kurulmuştur. Bu banka her ne kadar bir Türk anonim şirketi olarak kurulmuş olsa da sermayedarları ağırlıklı olarak Museviler, Belçikalılar ve Fransızlar olmuşlardır. Merkezi İstanbul'da olan bankanın ise Rumeli ve Anadolu'da toplamda 14 şubesi açılmıştır.²⁰⁴ Ayrıca bu tarihten itibaren pek çok banka kurulmuş olsa da bunlar zaman içerisinde genellikle sermaye yetersizliğinden dolayı kapanmak zorunda kalmıştır. Yine o dönemde dünya ekonomisine yön veren Deutsche Orientbank, Crédit Lyonnais, Dresdener Bank, Deutsche Bank ve Winer Bank gibi pek çok büyük bankanın şubeleri de İstanbul'da açılmıştır. Özellikle bunların içerisinde Deutsche Bank, Anadolu- Bağdat Demiryolu inşaatında ve Osmanlı'nın birçok

²⁰² Toprak, **a.g.e**, s. 251.

²⁰³ Oktar-Varlı, **a.g.m**, s. 8

²⁰⁴ Eldem, **a.g.e**, s. 160

iktisadi faaliyetinde önemli roller oynamıştır.²⁰⁵

2.5.1. Osmanlı'da Milli Banka Kurma Düşüncesi

II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti'nde milli sermayeyle kurulacak olan bir bankanın yokluğunu her açıdan hissettiren bir dönem olmuştur. Tanzimat'tan sonra iktisadi sistemin bozulması ve özellikle de Kırım Savaşı ile başlayan borçlanma serüveni, her açıdan Osmanlı'yı zor durumda bırakmıştır. Ardından kurulan Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye ile birlikte Osmanlı'nın iktisadi faaliyetleri tamamıyla yabancı devletlerin kontrolü altına girmiş ve bu şekilde II. Meşrutiyet dönemine kadar gelinmiştir. Balkan Savaşları'ndan sonra ülke içerisinde baş gösteren milliyetçi düşünce, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte tamamen hakim olmuş ve iktisat alanı da bu cereyandan etkilenmiştir. Böylece Osmanlı'nın artık iktisaden bağımlı bir halden kurtulabilmesi için milli bir bankaya sahip olması gerektiği fikri gerek devlet yöneticileri gerekse de aydınlar tarafından benimsenmeye başlamıştır. Birçok konuda olduğu gibi, milli bir banka açma fikri de önce Osmanlı basınında tartışılmıştır. Pek çok yayın Avrupa devletlerinin iktisadi güdümünden kurtulmak için yerli sermaye ile kurulacak bir bankanın varlığını desteklemiş, ancak bunun zannedildiği kadar kolay bir durum olmadığı da belirtilmiştir. Zira Osmanlı Devleti milli sermaye ile bir banka kuracak olsa bile, her şeyden Avrupalı devletlerin desteğinin kaybolmasıyla beraber birçok boykotu da beraberinde getireceği açıkça vurgulanmıştır.²⁰⁶

Bu tür söylemler Birinci Dünya Savaşı'nın başına kadar böylece devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı ülkelere, her ne kadar askeri gelişmişliğin önemini gösterse de bundan daha önemli bir noktaya hizmet etmiştir. O da ülkelerin artık askeri güç ile değil, iktisadi güç ile fethedildiği gerçeğidir. Bu hakikati anlayan Osmanlı aydınları ve devlet yönetimi, o zamana kadar özellikle Londra ve Paris'in güdümünde hareket eden Osmanlı Bankası'nın yerine, milli sermaye ile kurulacak olan bağımsız bir bankanın, ülkenin iktisadi çıkarları doğrultusunda ne derece önemli olduğunu fark etmişlerdir.²⁰⁷ Ancak bu konuda temkinli bir şekilde ilerleme sağlanmıştır. Zira Osmanlı Bankası'nın devlet içerisindeki son derece güçlü yapısını bir anda yok sayıp yeni bir milli banka kurmanın, Avrupalı devletlerin kapitülasyonların kaldırılmasındaki tepkisini daha da güçlendirecek bir karar olduğu bilindiği için, devlet yöneticileri bu alanda tedbiri elden bırakmamış ve tesis edilecek bir milli bankanın zamanla

²⁰⁵ Tekin Alp, "Türkiye'de Bankalar", *İktisadiyat Mecmuası*, S. 34, 10 Teşrin-i Sani 1332, 23 Kasım 1916, s. 1

²⁰⁶ Toprak, *a.g.e.*, s. 256.

²⁰⁷ Alp, *a.g.m.*, S. 2.

devlet bankası mahiyeti alması düşünülmüştür.²⁰⁸

İşte Osmanlı Devleti'nin “*memlekette, ticaret ve sanayi işleri sahasında faaliyette bulunmak üzere hakiki Türk sermayesiyle kurulan ilk milli mali müessese*”²⁰⁹ olarak nitelendirilen İtibar-ı Milli Bankası'nın bu şekilde, 1917 senesinde temelleri atılmıştır. 4 milyon lira sermaye ile kurulan bankanın başında ise eski Maliye Nazırı Cavid Bey, İstanbul Mebusu Hüseyin Cahid Bey ve Selanikli tüccar Tevfik Bey getirilmiştir.

2.5.2. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası ve Anadolu'da Diğer Bankacılık Girişimleri

İtibar-ı Milli Bankası bir anonim şirket olarak merkezi İstanbul olmak üzere kurulmuştur. Bankanın yapabileceği işlemler ve sağlayacağı fayda İktisadiyat Mecmuası'nda şu şekilde anlatılmıştır: “*Bankanın muamelatına gelince, bunlar iskonto, sur-u muhtelif de ikrazat, tevdiat kabulü, emanet olarak eşya ve emtia kabulü, verantlar ihdası, nakl-i nukud, hesap cari küşadı, hisse senedatı bey' ve iştirası, demiryolları, turuk ve maabir, kanallar, tebyis ve irva-i arazi gibi umur-u naftanın ve ziraat ve ticaret ve sanayin inkişafına hadim milli şirketler ve teşebbüsata -sermayelerine iştirak suretiyle veyahut sur-u saire ile icra-i muavenet etmek, velhasıl gerek kendi ve gerekse aherin hesabına olarak Memalik-i Osmaniye ve ecnebiyede banka muamelatı mahiyetinde kaffe-i umuru ifa eylemektedir.*” Kısacası milli sermaye ile tesisi sağlanmış bu bankanın, bir kredi kurumu olarak ülke içinde girişilecek birçok teşebbüse kaynak sağlaması düşünülmüştür.²¹⁰

Bu doğrultuda 400 bin hisseye bölünmüş olan senetlerin isme özel olarak çıkması sağlanmış, böylece bankanın yabancı sermayenin güdümüne girmesi engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu senetlerin ihracını da yapan banka, her türlü işlem sırasında Türkçenin kullanılmasına özen göstermiştir. Yine bunun dışında bankacılık alanında ihtisaslı kişi sayısının az olmasından dolayı, yönetim kurulunda yabancı uyruklu kişilerin çalışmasına müsaade edilmiş olsa da diğer tüm personelin Osmanlı uyruklu kişilerden seçilmesine dikkat edilmiştir. Yine bununla birlikte yönetim alanında da çalışabilmesi amacıyla, Maliye Nezareti tarafından Avusturya'ya öğrenci gönderilmiştir.²¹¹ O zamana kadar bankanın nizamnamesinde belirlendiğine göre genel müdürlüğe Osmanlı tebaasından bir kişi atanana kadar ilk 10 sene

²⁰⁸ Tekin Alp, “İtibar-ı Milli Bankası”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 40, 19 Kanun-ı Sani 1332, 1 Şubat 1917, s. 1

²⁰⁹ Raufi Manyas, “İtibarı-ı Milli Bankası” *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 6, Duygu Matbaası, İstanbul 1951, s. 127.

²¹⁰ “Milli Banka Teşkilatı”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 35, 24 Teşrin-i Sani 1332, 7 Aralık 1916, s. 7

²¹¹ “Viyana'ya Banka Talebesi İ'zamı”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 51, 5 Nisan 1333, 5 Nisan 1917, s.8

zarfında bir yabancınn bankanın genel müdürü olarak istihdam edilmesine karar verilmiştir. Bu kişi, Belçika’da birçok bankanın kuruluşunda bulunan Avusturyalı Banker Weil olmuştur.²¹²

Bankanın hisse senetleri o dönem için düşük sayılabilecek 10 lira olarak belirlenmiştir. Buradaki ana sebep ise halk arasında hisse senetlerine olan rağbetin arttırılması ve yakın zamanda bankaya hatırı sayılır bir sermaye toplamak olmuştur. Buna binaen hisse senetlerinin satışında artış sağlayabilmek adına pek çok yola başvurulmuştur. Bunlardan birisi de senetlerin satışı başlamadan önce vilayetlere, sancaklara ve kazalara bir ihbarda bulunulmuş ve böylece bu bölgelerde bankanın hissesinden satın almak isteyenler, beldelerindeki yönetim birimlerine gidip isimlerini yazdırmışlardır.²¹³ Ayrıca senedin satışı için belirlenen tarihler uzatılarak daha fazla kişiye ulaştırılması amaçlanmıştır. Yine son gün tarihine kadar hisse senedi alamayanlar için bankada bir kayıt defteri oluşturulmuş ve isteyenler deftere ismini yazdırarak hisse senetlerinden pay alabilmişlerdir. O dönemde bankanın yönetim kurulunda yer alan Cavid Bey anılarında bu konuyu şu şekilde açıklamıştır: “*Her tarafa murahhaslar izam ederek İstanbul’da birçok heyetler çalışacak. Merkez-i Umumiye bu iş ile meşgul olacak ve devairle iştigal edilecek, büyük mikyasta propaganda yapılacaktır*”²¹⁴

İtibar-ı Milli Bankası’nın kurulmasına büyük çoğunlukla destek gelse de bazı kesimlerden muhalefet de görmüştür. Özellikle Jön Türk hareketinin kurucularından sayılan Ahmed Rıza Bey, halkın ekmek parası dahi bulamadığı ve milli servetin son derece kısıtlı olduğu, böylesi zorlu bir dönemde banka tesisi için çaba göstermenin ahlaki açıdan sıkıntılı olduğunu, ayrıca gereğinden fazla imtiyazla ve zorla kurulan bir bankaya güvenilir bir gözle bakılamayacağı düşüncesini savunmuştur.²¹⁵

Devlet ve banka yönetiminin sarf ettiği bütün çabalara rağmen, toplam 400 bin adet basılan hisse senetlerinin 13 Şubat’a kadar sadece 253 bini satılmış, son gün olan 15 Şubat’ta 30 ile 40 bin civarında senedin satılması tahmini ile toplamda 100 bin senedin elde kaldığı anlaşılmıştır. Gerek ülke içinde gerekse de ülke dışında iktisadi açıdan son derece hayal kırıklığı yaşatan bu durum, bankanın itibarını da tehlikeye sokmuştur. Şekildeu konuda tedbirli davranan Cavid Bey bankanın itibarını kurtarmak maksadıyla geride kalan 100 bin senedin devlet

²¹² “Milli İtibar Bankası”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 43, 1 Mart 1333, 1 Mart 1917, s. 8

²¹³ “Milli İtibar Bankası”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 38, 29 Kanun-ı Evvel 1332, 11 Ocak 1917, s. 8

²¹⁴ Cavid Bey, “Cavid Bey’in Notları” **Tanin**, 4 Nisan 1945, s.2

²¹⁵ Toprak, **a.g.e.**, s. 263

tarafından satın alınmasını onaylayan bir kanun teklifi ile bu sancılı süreci doğru bir şekilde yönetmiştir.²¹⁶

İlerleyen süreçte bir devlet bankası olması için çaba gösterilen İtibar-ı Milli Bankası'na devlet tarafından birtakım imtiyazlar tanınmıştır. Buna göre; bankanın sermayesi, dağıtacağı temettü, kullanacağı bina ve depo gibi taşınmaz pek çok mal varlığı ayrıca senetler ve her türlü resmi yazışmalar ve ilanlar için yapacağı bütün işlemler, vergiden muaf tutulmuştur.²¹⁷ İktisadiyat Mecmuası'nda ise bu konu şu şekilde işlenmiştir: “*Bankanın hisse senedatı duyunat-ı emiriyeden gayrı bir deyn için hacz olunamayacaktır. Bankanın senedat-ı mezkuresi, bilumum devair-i resmiyece kefalet akçesi olarak ve bedellerinin tesviye edilmiş olan miktarının tamamı üzerinden kabul edilecektir. Mezkur banka, Memalik-i Osmaniye’de vaki olacak nukud irsalatından dolayı posta icratından dahi muaftır.*”²¹⁸

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın başarıya ulaşabilmesi için her şeyden önce halk nazarında güçlü bir tanıtımı ve halkın güvenin kazanılmasına çalışılmıştır. Bu bağlamda dönemin önde gelen pek çok mecmuası konu ile alakalı birçok makale yayınlamıştır. Bu mecmuaların başında ise İttihat ve Terakki'nin iki yarı resmi yayın organı olan İktisadiyat Mecmuası ve Tanin gelmektedir. Tanin gazetesinin başyazarı olan Hüseyin Cahid Bey tarafından yazılan bir makalede: “*Sırf memleketin menafı nokta-i nazarından bir banka mevcut olmadıkça hiçbir teşebbüsat-ı iktisadiyi himaye ve teşvik etmek, halkı birtakım teşebbüsat-ı ticariye ve sınıyeye alıştırmak kabil olmayacaktır.*” diyerek kurulmuş olan milli bankanın önemine vurgu yaparak halkı bu noktada bankaya güvenmeye davet etmiştir. Ayrıca memleketin kalkınması, yeni fabrikaların kurulması, ticari, zirai ve sınai her alanda gelişim sağlamak için lazım olan sermayenin bu banka sayesinde toplanacağı vurgulanmıştır.²¹⁹

Konu ile alakalı makale yayınlayan Tekin Alp: “*Millet bir uzviyete benzetilince bu uzviyetin kanı itibar dediğimiz şeydir ve millette bir kalb gibi bütün itibarları toplayıp sonra dağıtan müessese ise bankadır. Bu teşbihin telkin ettiği silsile-i mülahazatı takip edersek itiraf etmeliyiz ki şimdiye kadar memalığımızda milli bir bankanın mefkudiyeti neticesinde milletimizin iktisadi kalbi, cvelan demek merkezi memleketin haricinde bulunuyordu. Binaenaleyh kan marifetiyle memleketimizde toplanılan kuvvet memleketimizin haricine*

²¹⁶ “İtibar-ı Milli Bankası Hisse Senedatı”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 64, 14 Eylül 1333, 14 Eylül 1917, s. 8

²¹⁷ “Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası İmtiyazatı Hakkında Kanun”, **Düştur**, 2. Tertip, C. 9, 8 Şubat 1332, 21 Şubat 1917, s. 184

²¹⁸ “Bankanın İmtiyazatı”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 35, 24 Teşrin-i Sani 1332, 7 Aralık 1916, s. 7

²¹⁹ Toprak, **a.g.e.**, s. 258

gidiyor. Servet-i milliye bu cevelan demeden doğrudan doğruya istifade edemiyordu. Filvaki bugün milli bankayı vücuda getirmekle henüz cevelan demek merkezi olan kalbi dahil memlekete celb etmiş olmayız” diyerek kurulan milli bankanın devlet için öneminin azımsanamayacak kadar büyük olduğunu vurgulamıştır.²²⁰

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası hem kuruluş amacı hem de gördüğü hizmetler ile adım adım bir devlet bankası mahiyetini kazanmıştır. O döneme kadar devletin iktisadi meşruiyetini elinde tutup aynı zamanda birçok ayrıcalığa sahip olan Osmanlı Bankası, 1925 yılından itibaren bu ayrıcalığını kaybetmiş ve hükümet banka ile olan anlaşmasını feshederek, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nı bir devlet bankası olarak tanımıştır. 1918 senesinin bütçe görüşmeleri esnasında, Meclisteki konuşmalarda söz alan Maliye Nazırı Cavid Bey, bu konudaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: “*Ümidimizin fevkinde bir mevkiye mazhar olan İtibar-ı Milli Bankası, pek kaviyyen ümit ediyorum ki altı, yedi sene sonra hakiki manasıyla bir devlet bankası, bir millet bankası olabilecektir.*”²²¹

Osmanlı Devleti'ndeki milli sermaye ile banka veya anonim şirket kurma girişimleri sadece İtibar-ı Milli Bankası ile sınırlı kalmamış hem İstanbul'da hem de Anadolu'nun birçok kentinde yerli sermaye ile banka kurma teşebbüsleri görülmüştür. Bu durumun şüphesiz ki gözler önüne serdiği bazı gerçekler vardır. II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti için düzenli ve ihtisarla belirlenmiş para politikalarının benimsendiği bir dönem olmuştur. O zamana kadar böyle bir politikadan yoksun olan devlet, sadece aldığı borçlar ile ayakta durmaya çalışırken, bu zamandan sonra yerli üretime, memleketin kaynaklarını doğru bir şekilde kullanmaya ve ahaliyi ticarete özendirmeye gayret etmiş ve onlara destek olacak kredi kurumlarının tesisine son derece önem vermiştir.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası ve Ziraat Bankası'nın dışında pek çok banka kurma girişimleri de olmuştur. Bunların başında ise 1916 yılında gerçekleştirilen İttihat ve Terakki Kongresi'nde, İstanbul Murahhası Kemal Bey'in, kongreye sunduğu teklif doğrultusunda, Evkaf Nazırının mütevelliliğinde heyetin elde ettiği gelirlerle vakıf mahiyetinde bir milli banka kurulmasına karar verilmiştir. Karar alınmış olsa da Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın açılışına öncelik verilmesinden dolayı bu bankanın açılışı 1918 yılının Nisan ayında gerçekleşmiştir. İsmi “Milli İktisat Bankası” olarak belirlenen bu kurum, Milli Mahsulat Şirketi Müdürü Said

²²⁰ Alp, **a.g.m.**, s.1

²²¹ Toprak, **a.g.e.**, s. 266

Bey, Milli Ekmekçiler Şirketi Müdürü İzzet Bey ve Milli Kantariye Şirketi Müdürü Bekir Bey'in yapmış olduğu girişimler neticesinde 1,5 milyon lira sermaye ile kurulmuştur. Bununla birlikte İstanbul dahilinde Ticaret ve İtibar-ı Umumi Milli Bankası, Emlak ve İkrazat Bankası Osmanlı Anonim Şirketi, Asya Bankası Anonim Şirket-i Osmaniyye ve İktisat Anonim Şirketi gibi pek çok banka ve şirket kurulmuştur.²²²

İstanbul'da yeni kurulan şirketler ile birlikte bankacılık sektörü de yavaş yavaş Türk ahalinin hakimiyeti altına girerken, aynı hareketlenme Anadolu'da baş göstermiştir. II. Meşrutiyet ile birlikte artan milliyetçi düşünce, Anadolu'ya da sirayet etmiş ve İttihat ve Terakki'nin Türk burjuva sınıfı oluşturmaya yönelik çabaları sayesinde Anadolu tüccarları da yavaş yavaş zenginleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda Anadolu'nun en önemli şehirlerinden ve Osmanlı Devleti'nin buğday ambarı mahiyetinde olan Konya'da yeni ve milli bir banka oluşturma girişimleri başlamıştır. Aslında ilk temelleri 1909 senesinde atılmış olsa da asıl Birinci Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği sıralarda kuruluşunu tamamlayan banka, "Konya Milli İktisat Bankası" adıyla kurulmuştur. Mali, ticari, sınai ve madeni her türlü iş ile ilgilenen banka, menkul ve gayr-i menkul işlerle de uğraşmaktadır.²²³

Anadolu'da Türk sermayesiyle kurulan ilk büyük şirket olma özelliğini taşıyan Konya Milli İktisat Bankası, 76.500 lira olan sermayesi ile o dönem için önemli sayılabilecek bir iktisadi servete sahip olmuştur. Aynı zamanda borsa işlemlerine de giren banka, tıpkı Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası gibi hisselerini isme özel bastırmış ve sadece Osmanlı uyruklu vatandaşların satışına sunmuştur. Bunun dışında veraset ile senet satın alan yabancı uyruklu kişiler ise 3 ay içerisinde hisselerini Osmanlı uyruklu bir kişiye devretmekle yükümlü tutulmuştur. Ayrıca İktisadiyat Mecmuasında yayımlanan bir makaleye göre, bu tür şirketlerin kuruluş amaçları şahsi menfaatlerini gözeterek kendi kârlarına bakacağı vurgulanırken, Konya Milli İktisat Bankası'nın bunun tersi olarak önce hisse sahiplerinin çıkarlarını düşünerek, yaptığı kâr sonucunda dağıttığı temettünün oranını %40 gibi yüksek bir rakamda tutması, bankanın milli iktisada ne denli büyük bir hizmet verdiği gurur verici bir dille anlatılmıştır.²²⁴

Konya Milli İktisat Bankası'nın bu sektörde göstermiş olduğu büyüme, Anadolu ahalisini para ve sarraflık işine daha da yakınlaştırmış, böylece insanların bu tür girişimleri

²²² "İttihat ve Terakki Umumi Kongresi", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 30, 6 Teşrin-i Evvel 1332, 19 Ekim 1916, s. 5

²²³ Tekin Alp, "Konya Milli İktisat Bankası", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 24, 28 Temmuz 1332, 10 Ağustos 1916, s. 5

²²⁴ **a.g.m.**, s. 5

artmıştır. Buna örnek olarak yine Konya civarında olan Karaman'da da "Karaman Milli İktisat Bankası" kurulmuştur. 20 bin lira sermaye ile 1915 senesinde kurulan bu banka 1918 senesine gelindiğinde sermayesini iki misline kadar çıkarmayı başarmıştır.²²⁵ Bu kapsamda ayrıca köylülerin buğday ekiminden kazandıkları paralarla kurulan "Köy Bankaları" da o dönemde kurulan diğer bankalardandır.²²⁶

Benzer bir kurumda Kayseri'de "Köy İktisat Bankası" adıyla kurulmuştur. Çiftçinin buğday, arpa ve çavdar vererek senet satın alabildiği banka, Kayseri'nin tüccar eşrafları tarafından anonim mahiyette kurulmuştur. Yine Ege bölgesinde 1917 yılında kurulan "Manisa Bağcılar Bankası", üzüm yetiştiriciliği ile uğraşan çiftçiyi gerek karaborsacılık yapan tüccarlardan korumak gerekse de çiftçilerin mamullerini iç ve dış pazarda satışa sunarak üreticiye katkıda bulunmak amacıyla faaliyet göstermiştir.²²⁷

2.5.3. Memleket Sandıkları'ndan Ziraat Bankası'na

Ziraat sektörü, Osmanlı Devleti'nde iktisadi gelişmeyi gerçekleştirebilmek adına ticaret ve sanayi kadar hatta bu alanlardan daha fazla önem taşımıştır. Zira Osmanlı Devleti kuruluşundan, en güçlü olduğu dönemlere ve yıkılışına kadar geçen süreçte, kazandığı gelirlerin büyük bir kısmını ziraattan temin etmiştir. 19. yüzyıla kadar bu alanda devam ettirilen bu sistem bu dönemden itibaren dünyadaki gelişmelere paralel olarak değişiklik göstermiştir. Bu değişikliğin başlıca sebeplerinden birisi de dünya genelinde özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra Batılı ülkelerin sanayi sayesinde ciddi kalkınma sağlamaları, tarımsal faaliyetlerin hüküm sürdüğü ülkeleri iktisadi açıdan geride bırakmıştır.

Sanayi Devrimi'nin etkisiyle ziraatta makineleşme sürecinin başlaması, bu sektörün de sanayi gibi ciddi yatırımlar yaparak kalkınabileceği dönemleri başlamıştır. İşte bu ciddi yatırımların yapılabilmesi için 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan bankacılık ve kredi sektörü yönünü bir noktada ziraat alanına çevirmiştir. Bu noktada Osmanlı Devleti'nde bu şekilde bir yapılanma ilk defa Mithat Paşa'nın Tuna valiliği sırasında gerçekleştirilmiştir. Buradaki valiliği sırasında çiftçilerin para konusunda yaşadığı sıkıntılara şahitlik eden Mithat Paşa çiftçinin yaşadığı sıkıntıları şu şekilde aktarmış: "*Çiftçilerin muhtaç oldukları borçlanmalar için mecburen tefecilere başvurmakta olduklarından dolayı ağır ve fahiş faizlerle*

²²⁵ Toprak, **a.g.e.**, s. 273

²²⁶ "Konya'da Köy Bankası", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 40, 19 Kanun-ı Sani 1332, 1 Şubat 1917 s. 7

²²⁷ "Bağcılar Bankası", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 40, 19 Kanun-ı Sani 1332, 1 Şubat 1917, s. 3

ziraat sahipleri borçlu olarak ürünlerinin karşılığını göremediklerinden ve memlekette Avrupa gibi hafif ve orta düzeyde faiz ile akçe ödünç vermek için bankalar kurulmasını sağlayacak derecede henüz yetenek oluşmadığından buna bir çare bulunması” ²²⁸ gerektiğini söyleyerek, çiftçiyi bu sıkıntısından kurtarmak adına 1863 yılında Pirot kasabasında “Memleket Sandıkları”nın temelini atmıştır.

Köy bankalarının ve Memleket Sandıklarının kurulmasındaki amaç ise çiftçinin düşük faizlerle kredi çekerek ziraat alanındaki ihtiyaçlarını daha kolay karşılayabilmesi ve çiftçilerin tefecilerin elinden kurtarılmasıdır. Sandıkların tahmin edilenin aksine ahali tarafından çokça rağbet görmesi, 1866 tarihinden itibaren bu sandıkların önce Rumeli bölgesinde, sonra da Anadolu’da yayılmasını hızlandırmıştır.²²⁹ Böylece o dönem, çiftçilikle uğraşan herkesin kredi bulabileceği bir kurum olarak ülke geneline yayılmıştır. Sandıkların sermayesi ile önce bölgede yaşayan çiftçilerin devlete ait olan topraklarda tarım yapmasına müsaade edilmiş, buradan kazanılan gelir sandıklara devredilmiştir.

Köylülerin sandıktan kredi çekebilmesi için bazı şartlar belirlenmiştir. Bu şartların başında çiftçinin öncelikle bu krediye gerçek manada ihtiyacı olduğunu, çiftçi olduğunu ve çekeceği krediyi zirai faaliyetlerde kullanacağını ispat etmesi beklenmiştir. Bu şartları yerine getiren çiftçilere aylık %1, yıllık ise %12 faiz karşılığında 2000 liraya kadar kredi verilmiştir. İlerleyen tarihlerde (1883) sandıkların var olan sermayesini daha güçlü bir hale getirebilmek adına aşar vergisine %10 zam getirilmiş ve buradan elde edilen gelirlerin %1’lik kısmı sandıklara aktarılmıştır.²³⁰

Başlangıçta Memleket Sandıkları olarak kurulan sonrasında Menafi Sandıklarına çevrilen bu sistem, 20 sene boyunca memleket genelinde zirai faaliyetlerin artması ve çiftçiyi her yönüyle korumasıyla, varlığını devam ettirmiştir. Ancak bu 20 senenin sonunda sandıkların ihtiyacı karşılayamaması, bunun dışında Osmanlı Hükümeti’nin devlet anlayışında artan merkeziyet olgusu, bu tür kredi kurumlarının tek bir çatı altında toplanması fikrini güçlendirmiş ve böylece 1888 yılında yayınlanan bir nizamname ile “Ziraat Bankası” resmi olarak kurulmuştur. O zamana kadar Menafi Sandıklarında biriken bütün sermaye de yeni kurulan

²²⁸ Emine Kaya-Esra Kadanalı, “Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası” **Muhasebe ve Finansman Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 19, Temmuz 2020, 131-152.

²²⁹ Eldem, **a.g.e.**, s. 161

²³⁰ Asım Süreyya İloğlu, **Türkiye’de Zirai ve Kredi ve T.C. Ziraat Bankası**, Sosyal Siyaset Konferansları 15. Kitap, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1964, s. 94.

Ziraat Bankası'na devredilmiştir.²³¹

1888 yılında yayınlanan nizamname ile yönetilen bankacılık faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı'na kadar böylece devam etmiştir. Sonrasında 1916 yılında 444 sayılı “Ziraat Bankası Kanunu” onaylanmış ve bankanın işleyişi yeniden düzenlenmiştir. Bu kanunun ilanı Osmanlı basınında kendisinden beklenen hizmetleri yerine getiremediği düşünülen Ziraat Bankası'nın tekrardan çiftçiye ve ülkeye faydalı bir hale gelmesi adına önemli bir adım olarak görülmüştür. Bu konuda özellikle İktisadiyat Mecmuası'nda 6 serilik bir makale yayınlayan Tekin Alp bankanın işlevini kaybettiğiyle alakalı birçok görüş ortaya atmıştır.

Her şeyden önce Ziraat Bankası'nın Osmanlı memleketine özgü bir kurum olduğu belirtilmelidir. Zira diğer ülkelerde buna benzer pek çok kurum tesis edilmiş olsa da bunların ya kooperatif şirketi ya zirai, arazi ve emlak bankaları ya da doğrudan hususi ziraat bankaları olması hasebiyle, aralarında bir devlet bankası olma mahiyetini sadece Ziraat Bankası taşımaktadır. Ancak buna rağmen ülke içerisinde çiftçiyi koruyarak Murahabacılığı ya da tefeciliği yok edememiştir. Zira Menafi Sandıklarının sermayesi, kuruluşundan sonra bankaya devredilmiş olsa da banka bu parayı ziraatın gelişmesi adına çiftçi için kullanmadığı gibi çiftçiye verilen kredi de hiçbir vakit ihtiyaç görebilecek rakamlara ulaşmamıştır. Bu ifadeyi rakamlara dökmek gerekirse; bankanın 1900 yılında çiftçiye verdiği toplam kredi 507,547 liradan ibaretken, 1910 senesinde bu rakam ortalama iki katı olarak 1,143.511 lira olmuştur. Ancak 1900 senesinde bankaya kredi için başvuru yapan kişi sayısı 78,674 iken, 1910 senesinde bu rakam üç katından fazla olarak 287,667 kişiyi bulmuştur. Bu on senelik zaman diliminde bankaya talep üç misli artarken, bankanın bu talebe verdiği miktar sadece iki misli artmıştır.²³² Bu şekilde Osmanlı Devleti'nde tarımın gelişmesi için yeterli faaliyetlerde bulunamayan bankanın, yeni kanun sayesinde bünyesindeki birçok eksikliğin giderilmesi ile daha pek çok alanda gelişim sağlaması amaçlanmıştır.

Yeni kanunun ne noktada fayda sağlayacağı Tekin Alp tarafından şu şekilde aktarılmıştır: “*Binaenaleyh denilebilir ki Ziraat Bankası ancak yeni kanun sayesinde itibar-ı zirai bankası hale gelmiştir. Şimdiye kadar yalnız zirai ikrazat yapmakla beraber arazi ve emlak*

²³¹ Bumin Küçük, Ziraat Bankası Tarihi 1863-1938, Doktora Tezi, **Ordu Üniversitesi**, 2022, S. 107.

²³² Tekin Alp, “Ziraat Bankası-1”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 9, 14 Nisan 1332, 27 Nisan 1916, s. 1.

bankasının daire-i faaliyeti haricine çıkmamıştır”²³³ diyerek ülkenin iktisadi gelişimi sağlayabilmesi için şartlara uygun gelişmesi gerektiğini vurgulamıştır. Zira o zamana kadar Osmanlı Devleti’nde ziraat, çiftçinin elindeki eski alet ve eski usullerle sene boyunca çaba gösterdiği, sene sonunda ise toprağın yeteneği doğrultusunda ürün elde ettiği şekilde yapılmıştır. Halbuki yeni zirai yöntemlerde, bilimsel veriler ışığında topraktan en iyi şekilde istifade edildiği gibi önceden on kişinin yaptığı bir işi makineleşme sayesinde bir iki kişi yapabilir hale gelmiştir. Osmanlı aydınlarının da kendi memleketleri için istedikleri zirai sistem tam olarak bu olmuştur.

Ziraat Bankası’nın üstlenmesi lazım gelen vazifeyi şu şekilde açıklayan Tekin Alp: “*Bir teşebbüs-i sanayi için en evvel lazım olan şey sermaye olduğu gibi şerait-i hazırada da ziraat için en ziyade sermayeye iftikar olunur. Sermaye ile suni fişkılar alınır, yeni yeni makinalar celp olunur, lüzumu derecesinde amele istihdam edilir, arazide fen dairesinde tesisat vücuda getirilir. Zamanımızda arazi bir teşebbüs-i sanayi gibi sermaye kuvvetiyle vesait-i fenniye ve ahkam-ı fenniye dairesinde işletilemezse topraktan hasıl olan fayda hiç mesabesinde kalır. Çünkü rekabet vardır.*”²³⁴

Tarım açısından gelişmiş olan ülkelerde sistem yukarıda aktarıldığı gibi işlerken, Osmanlı Devleti’nde zirai gelişmelerden uzak bir şekilde ilerlemiştir. Zira o dönemde yetersiz sermayeden dolayı birçok verimli arazi işletilememiş, bu araziye işleyecek olan insan gücü ise yine yetersiz sermayeden dolayı ya başka ülkelere gitmiş ya da büyük şehirlere göç ederek burada farklı meslekler icra etmişlerdir. Bundan dolayı ülkenin servetini arttıracak pek çok arazi boş kaldığı gibi köylerde bu surette boşalmıştır. Köylerde yaşamaya devam eden ahali ise tarımı sadece kendi ihtiyacını karşılamak maksadıyla yaptığından dolayı yol, mektep ve tarımsal ilerleme gibi medeni unsurların hiçbirine ihtiyaç duymamıştır.²³⁵

Ziraat Bankası’nın o zamana kadar çiftçiye verdiği borç tarımın gelişmesi adına herhangi bir fayda sağlamamıştır. Zira bankanın kurulduğu tarih olan 1888’den Meşrutiyet’in ilanından sonraki döneme kadar çiftçiye verdiği borç ve kişi sayısının ortalaması alındığında, ilk kurulduğu dönem çiftçi başına 10 lira borç verirken, 1910’lu yıllarda kişi başına verdiği borç 7 liraya düşmüştür.²³⁶ Bu şekilde Ziraat Bankası’na yöneltilen olumsuz yorumların sonunda

²³³ Tekin Alp, “Ziraat Bankası-2”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 10, 21 Nisan 1332, 4 Mayıs 1916, s. 1.

²³⁴ **a.g.m.**, s. 2

²³⁵ Tekin Alp, “Ziraat Bankası-3”, **İktisadiyat Mecmuası**, 28 Nisan 1332, 11 Mayıs 1916, s.1

²³⁶ Tekin Alp, “Ziraat Bankası-4” **İktisadiyat Mecmuası**, 5 Mayıs 1332, 18 Mayıs 1916, s.1

yürürlüğe giren yeni kanun sayesinde Ziraat Bankası'nın çiftçiye daha yüksek miktarda kredi vermesinin önü açılmış ve böylece zirai faaliyetlerin hız kazanması amaçlanmıştır.

2.6. KALKINMAYA ULAŞTIRACAK VASITA: OSMANLI'DA SANAYİ

Sanayi, bir ülkenin gelişmesi, kalkınması ve güçlenmesi için hiç şüphesiz var olması gereken en büyük olguların başında gelmektedir. Bu tespitin en güzel örneği ise Avrupa devletlerinde görülmüştür. 19. yüzyılın başından itibaren Avrupa'da hız kazanan sanayileşme hamleleri sayesinde üretimde hatırı sayılır bir ilerleme kaydedilmiştir. Bir yüzyıl öncesine kadar sadece el emeği ile tezgahlarda zaman olarak uzun, miktar olarak az üretilen ürünler, bu sanayileşme sayesinde az miktarda insan ile kısa sürede çok sayıda üretilme imkanı bulmuştur. Böylece o zamana kadar sadece var olan ihtiyacın miktarı kadar yapılan üretim, bu tarihten itibaren ihtiyaç fazlası olarak üretilmiş ve bu sayede Avrupa ülkelerinin kapitalist sistem sayesinde diğer ülkelerin ekonomisini kontrol altına aldığı dönem başlamıştır.

Avrupa üretimin artması ile birlikte bu durumdan en çok etkilenen ülkelerden birisi de Osmanlı Devleti olmuştur. Çünkü o zamana kadar geniş ölçüde el emeğine dayalı olan Osmanlı sanayisi, Avrupa'dan gelen ucuz ve kaliteli ürünlerle rekabette uzun süre dayanamayarak iflasın eşiğine gelmiştir. İşte bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nde de Avrupa sanayisine yetişmek için birtakım girişimlerde bulunulmuş, ülkede büyük sanayinin tesis edilmesi için yollar aranmış ve ihtisas sahibi elamanlar yetiştirmek için ülkenin farklı yerlerinde sanayi mektepleri kurulmuştur.

Osmanlı'da yerli ve güçlü bir sanayi oluşturabilmek adına yapılan çalışmaların başında, Osmanlı devlet adamlarının ve aydınların karşısına cevaplanmayı bekleyen iki soru, seçilmesi gereken iki yol çıkmıştır. Bunlar ilki; kadim ve geleneksel usullerle devam etmesine rağmen ihtiyaçlara cevap veremeyen Osmanlı sanayisini ıslaha mı uğraşmak, yoksa sil baştan yeni ve büyük bir sanayinin gelişimine mi çalışmak daha doğru olacaktır? Diğeri ise, o zamana kadar geçimini büyük ölçüde tarım ile sağlayan bir ülkenin, ziraat dururken sanayisini geliştirmek için harcama yapması doğru bir karar mıdır? İşte bu sorular Osmanlı seçkin sınıfının cevaplaması gerektiği sorular olarak karşılına çıkmıştır.

Yapılan bu çalışmalar neticesinde 1866 yılında Büyük Reşit Paşa'nın himayesinde kurulan "İslah-ı Sanayi Encümeni" ilk sorunun cevabına yönelik bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor doğrultusunda ortaya çıkan fikir, genel itibarıyla şu yönde olmuştur; Avrupa devletlerinin

sanayi inkılabı ile birlikte büyük fabrikalar tesis etmesine karşın, Osmanlı'nın el gücüne bağlı olan sanayisinin bu mücadeleye devam edebilmesinin imkânı olmadığı görülmüş ve ülke içerisinde güçlü bir sanayinin kurulması için gerekli çalışmaların yapılmasının ülke adına mecburi olduğu belirtilmiştir. Gerekli olan bu çalışmalar da raporda bir teklif olarak sunulmuştur. Bu teklifte şunlar bulunmaktadır:

- Esnaf ahalinin aralarında bir ortaklık kurarak anonim şirketler oluşturması,
- Üretilen ürünlerin özellik ve fiyatlandırması bakımından birtakım standartların belirlenmesi,
- İç piyasada üretici ve esnafı korumak adına gümrük vergilerinin arttırılması,
- Bu alanda ihtisas sahibi kişiler yetiştirmek için sanayi mekteplerinin açılması,
- Yerli üretim olan ürünlerin halka layıkıyla tanıtılması için sergilerin kurulması

Bu gibi tavsiyelerin ve girişimlerin uygulanmasıyla Osmanlı Devleti'nde sanayinin geliştirilmesinin mümkün olacağı belirtilmiş olmakla birlikte 1866 tarihinden sonra yukarıda belirtilen tavsiyeler kısmen uygulanmış ve istenilen gelişme sağlanamamıştır.²³⁷

Yapılan çalışmaların bir tanesi de İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nca yürütülmüş ve bu oda tarafından 1898 tarihinde Ticaret Nezareti için hazırlanan bir raporda, Osmanlı'da sanayinin gelişmemesindeki başlıca sebebinin haksız bir rekabet olduğu, Avrupa'dan gelen mallara karşı yerli esnafın mücadele edemediği bunun için de dışarıdan gelecek olan ürünler üzerinde gümrük vergisinin arttırılması, yerli esnafın üretim için alacağı hammaddenin vergiden muaf tutulması ve girişimde bulunmak isteyenlere karşı kredi kolaylıklarının sağlanmasına yönelik birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Ancak şu noktayı belirtmek gerekir ki, bu tavsiyeler ve teşebbüslerin neticesinde II. Meşrutiyet'e kadar sanayi alanında hatırı sayılır bir başarı elde edilememiştir. Zira devlet ve aydınlar tarafından sanayinin gelişmesindeki en büyük engel olarak Avrupa'dan gelen ürünler gösterilmişse de o tarihte yürürlükte olan kapitülasyonlar yüzünden devlet bu ürünlere gümrük vergisini istediği ölçüde uygulayamamış, böylece Osmanlı pazarı sürekli Avrupa ürünlerinin tahakkümü altında kalmıştır.

Rakamlarla bu durumu ifade etmek gerekirse, 1883 ve 1913 arasındaki 20 sene zarfında Osmanlı topraklarında yerli sermaye ile kurulan sanayi müesseselerinin sayısı 46, sermayesi 110 milyon kuruş iken; Avrupa devletlerinin Osmanlı'da açtığı fabrika sayısı 39, sermayeleri

²³⁷ Eldem, a.g.e, s. 59.

ise 1 milyar kuruştan ibarettir. Aktarılan bu rakamlar yabancı sermayenin ve yabancı ürünlerin Osmanlı piyasasındaki hakimiyetini göstermesi açısından son derecede önemlidir.²³⁸

Osmanlı seçkinlerinin önüne çıkan sorulardan ikincisini ise o dönemin basını cevaplandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bir tarım memleketi olduğu kabul edilmiş bir gerçek iken sanayi alanında yatırım yapmak ne derecede doğrudur? Sorusuna “*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*” tarafından cevap gelmiştir. Buna göre; Osmanlı her ne kadar tarım ülkesi olsa da sanayi alanında yaşanacak bir gelişmenin hem ziraatı hem de ticareti hissedilir şekilde yükselteceği ifade edilerek, bunun için güçlü sermayeler ile fabrikaların, büyük şirketlerin ve işletmelerin kurulması gerektiğini vurgulanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde bol miktarda var olan hammadde sayesinde kurulacak olan debbağhaneler, sabunhaneler, yağhaneler ve feshaneler gibi sanayi şubeleri açıldığı takdirde, halkında çalışacağı birçok alanın olacağı ve bu sayede toplumda genel bir kalkınmanın vücuda geleceği ifade edilmiştir.²³⁹

Bu şekilde II. Meşrutiyet'e kadar gelen sanayi tartışmaları, bu dönemde farklı bir boyut kazanmıştır. Zira bu dönemden sonra gösterilen çabalar milli sanayiye tesis etmek adına gösterilmiş ve II. Meşrutiyet Dönemi'nde ağırlık kazanan milli iktisat fikri aynı şekilde sanayi alanında da kendini göstermiştir. Bu fikir dönemin basınında şu cümlelerle yer bulmuştur: “*Hayat-ı iktisadiyemizde son zamanlarda husule gelen intibah milli sanayimiz üzerine nazar-ı dikkati celp etmeye başlamıştır. Halıcılık, ipekçilik, yağcılık gibi bir takım sanayi vardır ki en ziyade memleketimizde inkişafa müsait olmak itibarıyla tamamıyla milli bir mahiyeti haizdir. Milli iktisadımız için en evvel yapılacak bir şey varsa bu milli sanayinin ihya ve tanziminden ibarettir.*”²⁴⁰

Bu fikri gelişmelerin aksine II. Meşrutiyet Dönemi'nde sanayinin genel görüntüsü şu şekildedir; o döneme kadar el ile üretimin de devam etmekle beraber, Selanik ve Adana yöresinde pamuk yetiştiriciliğinden dolayı var olan birkaç iplik fabrikası, İstanbul'da büyük sanayi olarak nitelenebilecek bira ve şişe fabrikaları, halı örme tezgahları ve buharlı makine ile üretim yapan birkaç fabrikadan başka Osmanlı Devleti'nde sanayi işletmesi olarak görülebilecek başka işletmenin varlığından söz edilememektedir.²⁴¹

²³⁸ a.g.e, s. 59.

²³⁹ Salih Zeki, “Ticaret ve Sanayimize Bir Nazar”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, No:20, 2 Eylül 1323, 15 Eylül 1907, s. 264-267.

²⁴⁰ “Milli Sanayi”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 33, 3 Teşrin-i Sani 1332, 16 Kasım 1916 s. 7

²⁴¹ Zeki, a.g.m, s. 264-267.

Birçok aydın bu duruma neden olarak istibdat devrinin, ülkenin kalkınması adına yapılan çoğu girişimi engellediği gibi halkın içindeki “fıkr-i teşebbüs”ü de çürüttüğü fikrini benimsemiştir. Buna örnek olarak İktisadiyat Mecmuası’nda çıkan bir yazıda: “*Devr-i meş’ûm-ı (uğursuz) istibdâdın, her ehl-i teşebbüsü mahv etmeye, her ehl-i ticâreti kökünden kaldırmaya, nâm ve nişanlarını silmeye çalışan hâin ellerle tedvîr olunan (yönettirilen) o uğursuz günlerin, bu gibi memleketi yükseltecek, efrâd-ı ahaliyi mes’ûd kılacak ictimâ’iyyâta sû-i te’sîri olacağı inkisâr edilemezse de, esbâb-ı inhitâtiyenin asıl rağbet-i âmmenin ve teveccüh-i umûmînin tebeddülüinden (değişmek) olduğu, bir nazar-ı dûrbîn ile tedkîk ve ta’mîk (derinlemesine inceleme) edilirse, pek vâzih bir sûretde fark ve temyiz (ayirt etme) olunur*”²⁴² diyerek devletin içinde bulunduğu bu sıkıntılı durumun tek sebebinin bu dönem olduğunu vurgulanmıştır.

Uzun süre halkın üzerinde baskın olan gaflet havası ahaliyi fazlasıyla rahata alıştırdığı gibi sanayi alanında yatırım yapmaktan da uzaklaştırmıştır. Ziraat varken tarıma yatırım yapılır mı? sorusunun ortaya çıkma sebebi de budur. Çünkü tarımda elverişli bir ortam olmasa dahi topraktan mahsul alınabilir. Ancak sanayi alanına yapılacak olan bir yatırım, müteşebbisin özel ilgisine muhtaç olduğu gibi başarı oranı da yüzde yüz değildir. İşte bu noktada halkın rahata alışması, üretim için herhangi bir girişimde bulunmaması ülke genelinde ihracatı düşürdüğü gibi ithalatı da arttırmaktadır. Meşrutiyet dönemi aydınlarının sanayi konusunda önüne en çok çıkan engelde bu düşüncedir: “*İhracatın tedennî, servet-i umûmiyeyi azaltdıkça âlât ve edevat-ı harbiyeye de târî olacağından efkâr-ı umûmiyenin bunu nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alarak izhâr-ı fedâkârî bahsinde gayretten geri durmaması, ve mütefekkirlerimizin millî sanâyi’imize rağbet ve teveccüh gösterilmesi için ahaliyi teşvîk ve tergîb eylemesi icâb eyler.*”²⁴³

Ülke genelinde oluşan bu ortamı ortadan kaldırmak ve halkı sanayi alanına teşvik etmek için birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların başında 1 Aralık 1913 tarihinde kabul edilen “*Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkat*”dır. Bu kanun, öncesinde kurulmuş ve kanunun çıkış tarihinden sonra kurulacak olan sanayi kuruluşlarına birçok muafiyet sağladığından, o dönem için yatırım isteğini arttırmıştır. İlk kanun tasarısında yabancı şirketlerin bu muafiyetlerden yararlanması kabul edilmemişse de 1913 yılında son şekli ile yayınlanan kanunda yabancı müesseselerin de bu ayrıcalıklardan yararlanmasına müsaade edilmiştir. Genel itibarı ile kanundan yararlanacak olan fabrikalar; yarı mamul maddelerin şeklini değiştiren, en az 5 beygir

²⁴² Münir Süleyman, “Açık Sütunlar: Milli Sanayimize Adem-i Rağbet”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 7, 28 Mart 1332, 10 Nisan 1916, s. 7.

²⁴³ *a.g.m.*, s. 8

gücünde makinelerin kullanıldığı, en az 1000 liralık tesisata sahip ve senede asgari 750 yevmiye miktarında işçi çalıştıran fabrikalar şeklinde tanımlanmıştır.

Kanun gereğince bu şartları sağlayan fabrikaların sahip olacağı imtiyazlar ise şunlardır:

- Fabrikanın tesisi için 5 dönüm arazi ücretsiz bir şekilde verilecek
- Fabrikaların kurulduğu arazi ve fabrika tesisatı, arazi ve bina ve temettü vergileri ile belediye rüsum ve harçlarından muaf tutulacak,
- Fabrikanın inşası için gerekli malzeme -bu malzemeler ülke içinde yeteri miktarda üretilinceye kadar- ithalat gümrük vergisinden muaf tutulacak,
- Fabrikanın imalatta kullanacağı hammaddeler, yerlisi bulunmadığı takdirde, ithalat gümrük vergisinden muaf tutulacak,
- Yukarıda sayılı imtiyazlar, kanunun ilanından itibaren 15 sene boyunca geçerli olacak,
- Hükümet kendi ihtiyacı için mümkün olduğu derecede yerli ürünleri tercih edecek,
- Fabrikanın ülke dışına yapacağı satışlardan ihracat gümrük vergisi alınmayacaktır.

Kanunun içeriğinden anlaşılmaktadır ki sanayi sektörüne yatırım yapacak pek çok kişiye ciddi imtiyazlar tanınmış ancak kredi kolaylıkları kanunda yer almamıştır. Buna rağmen kanunun yayınlanmasından sonraki iki sene zarfında bu imtiyazlardan yararlanmak için başvuran ve kabul edilen kurum sayısı 117 olmuştur.²⁴⁴

II. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte yeni açılan kurumları, mektepleri ve sanayi alanında yapılan çalışmaları açıklamak, zihniyetin ne denli değiştiğini gözler önüne serecektir. Bu dönemde açılan kurumların en önemlilerinden bir tanesi, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın İzmit'te açılışını bizzat kendisinin yaptığı ahşap ve demir imalathanesi gelmektedir. Tamamen yerli sermaye ile açılan ve Harbiye Nezareti'nin kontrolünde çalışan bu imalathane, savaş zamanında Osmanlı ordusu için son derece büyük hizmetlerde bulunmuştur.²⁴⁵

Dönemin Beyrut Valisi tarafından bölgede çuha, şeker, kibrit ve halı fabrikaları tesis edilmiştir. Kuruluşundan bu yana üretim makinaları noktasında bazı sorunların yaşanmasına rağmen kurulan bu fabrikalar halkın desteği ile yakın zaman içerisinde kâr etmeye başlamışlardır.²⁴⁶ Ayrıca bu dönemde iplik fabrikaları ve el tezgahlarının gelişimine de oldukça

²⁴⁴ Eldem, **a.g.e.**, s. 62.

²⁴⁵ Tekin Alp, "Memleketimizde Büyük Sanayi", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 33, 3 Teşrin-i Sani 1332, 16 Kasım 1916, s.1.

²⁴⁶ "Beyrut'ta Sanayi" **İktisadiyat Mecmuası**, S. 23, 28 Temmuz 1332, 10 Ağustos 1916, S. 5.

önem verilmiştir. Anadolu’da ve Lübnan’ın da dahil edilmesiyle ülke genelinde 277 adet iplik fabrikası mevcuttur. Anadolu’da iplik açısından en iyi seviyede olan şehir ise Bursa’dır. Ülke genelinde var olan bu 277 iplik fabrikasında toplam kadın erkek olmak kaydıyla 20 bin kişi istihdam edilmiştir. Yine el tezgahlarına bakacak olursak ülke genelinde 1000 adet tezgâh mevcut olup, bu tezgahlarda genel itibarı ile kadınlar çalışmaktadır. Tezgahlarda mendil, çarşaf, hırka, gecelik gibi birçok ürün üretilmektedir. O dönemde tezgahların merkezi sayılacak yerler ise Suriye ve Bursa vilayetleri olmuştur.²⁴⁷

Osmanlı Devleti’nde sanayi alanında gerçekleştirilen atılımlar sadece yeni fabrikaların tesisi ile olmamış bununla beraber birçok yerde var olan sanayi okulları genişletilmiş, birçok yere de yeni sanayi okulları açılmış ve yabancı ülkelere hocalar getirtilmiştir. Örneğin o dönemde Sanayi Müdüriyet-i Umumi de Tedrisat Müfettişliği görevine Macaristan’da hükümetin sanayi uzmanı olan “Mösyö Tördai” getirtilmiş ve çalışmalar hızlandırılmıştır.²⁴⁸ Yine Ziraat ve Ticaret Nezareti’nin yaptığı çalışmalardan bir tanesi o döneme kadar hiç yapılmamış olan sanayi ile ilgili istatistiki verilerin çıkartılmasıdır. Bu iş için Nezaret, sanayi müfettişi Mösyö Doran ve mühendis Fuat Efendi’yi görevlendirmiş ve başta İstanbul olmak üzere tüm sanayi kuruluşları gezilerek istatistiki veriler çıkartılmıştır. Bu çalışma sonrasında, tüm Osmanlı memleketlerine yayılmıştır.²⁴⁹

2.7. OSMANLI’DA TİCARET

II. Meşrutiyet Döneminde ticari alanda gerçekleştirilen çalışmalar, Adliye Nezareti tarafından işleme alınan Ticaret Kanununun ıslahı ve tadili sonrasında daha sistematik olarak yapılmıştır. Bu ıslah ve tadil çalışmaları için alanında uzman kişiler tarafından bir heyet kurulmuş ve detaylı bir çalışma yapılmıştır. Devletin böyle bir tadil işine girişmesinin birtakım sebepleri vardır. İktisadiyat Mecmuası’nda yazdığı bir makalede bu sebepleri açıklayan Tekin Alp: “*Bugün meri ve muteber olan kanun ticaretimizin noksanlarını birer birer tadada kalkışmak abestir. Kanunun ne kadar eskimiş köhneleşmiş olduğunu irae etmek için yarım asır evvel yani kanunun tanzim ve ilan olunduğu zaman alem-i ticaret ve iktisadda en büyük amil, esnaflık madrabazlık el işleri gibi hallerden ibaretti. Halbuki bugün bütün Avrupa’da alem-i iktisadda hakim olan esas büyük sermaye, itibar, mukavelat gibi amillerdir. Esnaflık devresinde vaz’ olunan ahkâmın sermaye ve itibar devresinde büsbütün tesirsiz olacağı şüphesizdir.*”

²⁴⁷ “Memleketimizde Sanayi-i Haririye”, **İktisadiyat Mecmuası**, 21 Mart 1332, 3 Nisan 1916, s. 8.

²⁴⁸ “Sanayi Mütchassısı”, **İktisadiyat Mecmuası**, 9 Haziran 1332, 22 Haziran 1916, s. 7.

²⁴⁹ “Sanayi İhsaiyyatı”, **İktisadiyat Mecmuası**, 18 Ağustos 1332, 31 Ağustos 1916, s. 6-7.

diyerek dönemin şartlarının değişmesiyle, kanunun da tadil edilmesi mecburi bir hale geldiğini belirtmiştir.²⁵⁰

Sözü geçen heyetin birinci toplantısından sonra, komisyon başkanı eski Nafia Nazırı Hallaçyan Efendi ile yapılan bir mülakatta, komisyonun tadil ve ıslahı için izlenen yollar şu şekilde belirtilmiştir:

1. *Piyasamızda mevcut bilcümle müessesat-ı maliye ile büyük ticarethanelere şimendifer, tramvay, elektrik gibi umur-ı nafia şirketlerine birer sirküler tebliğ ederek kanun-u ticarete tadili lazım gelen cihet ve noktaların bildirilmesi ve bu hususta mütalaat dermiyan olunması lüzum beyan olunmuştur.*
2. *Tahriren vuku bulan suallerden başka her bir madde hakkında alakadarlarla ayrı ayrı hususi surette temas ve münasebete girişilecektir. Komisyon azasından her zat kanun-u ticaretin birer faslını deruhte etmiştir. O fasılda mevzubahis olan hususatta kimler daha ziyade alakadar ve malumattar bulunuyorsa onlara müracaat ederek tahkik ve tetkiki lazım gelen her bir cihet hakkında malumat ve mütalaa talep ve kendileriyle teati efsar edecektir. Komisyon azası tetkikat ve tahkikat-ı lazımevi ikmal ettikten sonra mevad-ı kanuniye ile esbab-ı mucibesini kaleme alacaktır.*
3. *Faslın mazbata muharriri tarafından kaleme alınan layiha-i kanuniye ile esbab-ı mucibe yeniden alakadarlara gönderilerek bir diyecekleri varsa bir an evvel bildirmesi rica olunacaktır.²⁵¹*

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nde ticaretin yeniden yapılanması ve güçlü bir hale gelebilmesi için gerekli çalışmalar kanun seviyesinde başlatılmıştır. Bu dönemde devlet, bir yandan savaşın yarattığı sorunlarla ilgilenirken bir yandan da ülke içinde iktisadi düzenlemelerde bulunmuştur. Bu durum göstermektedir ki; Osmanlı yöneticileri savaşın sadece askeri güç ile değil, iktisadi güç ile de kazanıldığı hakikatini kavramışlardır. Bu noktada ülke içinde karaborsa faaliyetlerini de en aza indirmek için çalışmalar yapıldığı gibi basında da bu minvalde haberler çıkmış ve halkı savaşın ve iktisadi şartların altında güdülemeye çalışmışlardır.²⁵²

²⁵⁰ Tekin Alp, "Ticaret Kanununun Tadil ve Islahı", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 37, 15 Kanun-ı Evvel 1332, 28 Aralık 1916, s. 1; Ayrıca bkz. EK-3

²⁵¹ "Kanun-ı Ticaretin Tadil ve Islahı", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 39, 21 Kanun-ı Sani 1332, 3 Şubat 1917, s. 6-7

²⁵² "Ticaretimizi Koruyalım", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 23, 28 Temmuz 1332, 10 Ağustos 1916, s. 8

Bu çalışmalar sadece basın üzerinden yürütülmemiş aynı zamanda ticaret ve iktisat alanında birçok konferanslar verilmiştir. Halka açık olan bu konferanslar ile amaçlanan; halkı iktisadi noktada özellikle de milli iktisat konusunda bilinçlendirerek devletin iktisadi alanda aktif ve kontrol sahibi olmasını halka benimsetmek ve bu bağlamda birlik oluşturmak olmuştur.²⁵³ Yine bu doğrultuda yapılan girişimlerden birisi de özellikle İstanbul'da olmak üzere birçok çırak okulunda ticaret ile ilgili gece dersleri vermeye başlanmasıdır.²⁵⁴

2.7.1. Kapitülasyonlar ve Yabancı Sermaye

Osmanlı Devleti'nin yabancı sermaye güdümüne girme sürecini iki döneme ayıran Şevket Pamuk; birinci devreyi 1854 yılında başlayan borçlanma ile Osmanlı pazarının kapitalist sisteme açılması, ikinci devreyi ise Avrupalı sermayedarlarının girişimleri ile demiryolları, limanlar, bankalar, maden işletmeleri, su, gaz ve elektrik şirketleri gibi kurumlara yapılan yatırımlar ve bunun için verilen borçlardan oluşturmaktadır.²⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumu pek çok açıdan kendi kendine yetebilecek bir durumda bulunmuştur. Bu iktisadi halde 19. yüzyılın başlarına kadar bu şekilde devam etmiştir. Ne var ki 18. yüzyılın ortalarında Batı Avrupa ve özellikle de İngiltere'de baş gösteren sanayi alanındaki gelişmeler bu durumu değiştirmiştir. Zira Avrupa'daki bu gelişmeler sayesinde o döneme kadar genel itibariyle ülkenin tüketimine göre yapılan ürün üretimi, o tarihten sonra sadece ülkenin ihtiyacına göre değil, diğer ülke pazarlarına girmek için de yapılmıştır. Bu değişim Avrupa'yı yeni hammadde ve pazar arayışlarına sevk etmiştir. Sürecin bu şekilde ilerlemesi, Avrupalı üreticilerin gözlerini gerek nüfus gerekse de kaynak bakımından zengin bir ülke olan Osmanlıya çevirmelerini kaçınılmaz bir hale getirmiştir. O dönemde Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile başı dertte olan Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den yardım istemesi ile 1838 tarihinde imzalanan Balta Limanı Anlaşması sonucu Osmanlı pazarının kapıları başta İngiltere ve Fransa olmak üzere pek çok Avrupa devletine sonuna kadar açılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu konumun hiç şüphesiz belli başlı bazı sonuçları olmuştur. Avrupa malları kısa sürede ucuz fiyatlarla Osmanlı pazarına hâkim olmuş ve hala el gücüyle üretim yapan yerli sanayicilerin bu ürünler karşısında rekabet edebilecek gücü

²⁵³ "Ticaret Mekteb-i Âlisi'nde Konferanslar", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 42, 9 Şubat 1332, 22 Şubat 1917, s. 8

²⁵⁴ "Ticaret Gece Dersleri", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 65, 27 Eylül 1333, 27 Eylül 1917, s. 8

²⁵⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 55.

kalmamıştır. Ayrıca bu durum sadece sanayi ile uğraşan kesimi etkilememiş, pazar hakimiyeti kaybedildiği gibi, Osmanlı'nın önemli hammaddeleri de son derece ucuz bir şekilde dışarıya aktarılmıştır. Ancak bu durum Osmanlı'da bazı fikri değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Çünkü o zamana kadar Avrupa karşısındaki geri kalmışlığın nedenini genel olarak askeri alandaki yetersizliğine bağlayan Osmanlı Devleti, özellikle de Tanzimat dönemi itibariyle eksikliğin sadece askeri alanda değil, ticaret ve üretim alanında da olduğunu görmüştür. Bu sıkıntıyı ortadan kaldırmak adına devlet desteğiyle fabrikalar kurulmuş olsa da bunlar, istenilen sonuca vakıf olamadıkları için kapatılmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı piyasasında yabancı sermayenin hissedilir bir şekilde hakim olması da ilk kez bu dönemde olmuştur. İngiltere, Fransa ve İsveç gibi pek çok ülkedeki yatırımcıların, Adana, Bursa, Beykoz, İzmir ve Tarsus gibi bölgelerde kurduğu fabrikalar, varlığını sürdürmekte zorlanan yerli sanayiye yaşayamaz bir hale getirmiştir. Bu fabrikaların tesisi göstermektedir ki; Balta Limanı Anlaşması'nda hız kazanan ve ilerleyen dönemlerde etkinliğini hızla arttıran yabancı sermayenin baskısı, yerli sanayiye ağır bir darbe vurmuştur. Tanzimat Dönemi ise her ne kadar yeniliklerin uygulandığı bir dönem olsa da bu noktada yabancı sermayenin baskısını kıramadığı gibi yeni bir yerli sanayi oluşumunda da önyak olamamıştır.²⁵⁶

Yabancı sermayenin tahakkümü Osmanlı Devleti'nde anlaşılabilir bir şekilde büyük şehirlerde ve ticaretin yaygın olarak yapıldığı bölgelerde hissedilmiştir. Çünkü Anadolu'nun iç kısımlarında ulaşımın yeteri düzeyde olmamasından dolayı bu bölgelerde halen yerli sermayenin etkisi kırılmamıştır. Bu durum ise Avrupalı sermayedarların 19. yüzyılın sonlarına doğru yatırımlarının büyük bir kısmını ulaşım alanına özellikle de demiryollarına yapmış olmasını anlamlandırmaktadır. Böylece yakın zamanda Anadolu'yu çevreleyen demiryolları sayesinde yabancı malların etkisi buralarda da görülmeye başlanmış ve Osmanlı 20. yüzyılda kapitalizmin ve Avrupalı yabancı sermayedarların etkisi altına girmiştir.

Tahmin edileceği üzere Osmanlı Devleti'ne yabancı sermaye sadece ülkelerle imzalanan ticaret sözleşmeleri ve yabancı sermayedarların girişimi sonucu girmemiştir. 1856 yılında meydana gelen Kırım Savaşı ile birlikte başlayan dış borçlanma süreci, borç veren ülkelere ayrı ayrı tanınan ticari imtiyazları da beraberinde getirmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Avrupa borsalarında tahvil satarak borçlanması ve bu borcu hızlı bir şekilde yüksek

²⁵⁶ Bige Sükan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayış 1", **Atatürk Yolu Dergisi** C. 14, S. 55, 2014. s. 197.

faizlerle ödeme mecburiyetinde bulunması, devleti borcunu ödeyemeyecek bir hale getirmiş ve alacaklı devletlerin 1881 yılında kurduğu Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin iktisadi kontrolü altına girmek zorunda kalmıştır.

Borçlanma ve imtiyazlar neticesinde yabancı devletlerin bankacılık sisteminin de Osmanlı Devleti'ne girmesinin doğal sonucu olarak bankacılık sektörüne de yatırımları peş peşe getirmiştir. Avrupa Devletlerinin kendi sermayesiyle Osmanlı Devleti'nin ekonomisini kontrol altına alması ağırlıklı olarak ulaşım ve bankacılık sektörleri üzerinden olsa da sadece bu sektörlerle de sınırlı kalmamıştır. Ayrıca elektrik, gaz ve su gibi belediye faaliyetleriyle beraber madencilik sektöründe de son derece önemli sermaye girişleri olmuştur.

II. Meşrutiyet dönemine kadar bu şekilde ilerleyen Osmanlı ekonomisinde, bu dönemde meydana gelen pek çok değişiklik sayesinde yabancı sermayeye olan bakış açısı da değişmeye başlamıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sırasında devletin iktisat politikasında ağırlık kazanan “milli iktisat” düşüncesi ile birlikte himayeci bir politika izlenmiş ve yabancı sermaye karşısında ticaret, sanayi ve tarım alanlarında Türk-Müslüman unsurun istihdam edilmesi düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Ancak bunu yapabilmenin karşısındaki en büyük engel, İttihat ve Terakki yönetiminin hedeflediği hızlı kalkınmaya yetecek sermayenin devletin elinde bulunmaması olmuştur. İttihat ve Terakki'nin amaçladığı, madenleri işletmek, tramvay ve demiryolları inşa etmek, kentlere elektrik ve su ulaşımını sağlamak ve yeni şirketler tesis etmek gibi kalkınma faaliyetlerinin, Osmanlı'nın elinde bulunan kısıtlı sermaye ile gerçekleştirilemeyeceği anlaşıldığından, yabancı sermayenin gerekliliği herkes tarafından kabul edilmiştir.

Bu düşünce Osmanlı basınında pek çok yayında ve aydın tarafından kendine destek bulduğu gibi bazı aydınlar tarafından da bu düşünceye karşı çıkılmış ya da tedbirli davranılması gerektiği belirtilmiştir. Özellikle İttihat ve Terakki Gazetesi memleketin içinde bulunduğu iktisadi sıkıntılarla beraber yapılması gereken pek çok yatırımın olduğunu ve bu yatırımların sermaye olmadan yapılmasının imkân dahilinde olmadığını belirtmiştir. II. Abdülhamid döneminde baskı altında geçen 30 senenin hazineye kaynak bırakmadığını ve halkta da girişim için herhangi bir ruh olmadığını belirten gazete “*kapılarımızı ecnebi sermayeye sonuna kadar açmalıyız*” fikrini benimsemiştir.²⁵⁷

²⁵⁷ Toprak, a.g.e, s. 202.

Fikrini bu maksatla beyan eden İttihat ve Terakki üyelerinden Selanik Mebusu Mehmed Cavid Bey, Sabah gazetesinde yazdığı “*Ecnebi Sermayeleri*” isimli makalesinde; İttihat ve Terakki’nin emeli olan atılımları ve yatırımları yapmak için yabancı sermayeye başvurmanın kaçınılmaz bir son olduğunu belirtmiş ve bunun içinde devlet yönetiminin yabancı sermayeyi çekecek her türlü düzenlemeyi yapmasını, yabancı şirketlerin kurulmasını serbest bırakması gerektiğini ifade etmiştir.²⁵⁸

Yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı aydınları arasında milli iktisadın kabul görmesine kadar, yabancı sermaye konusunda hatırı sayılır bir karşıtlık görülmemiştir. Nitekim Osmanlı Mebusan Meclisi’nde sosyalist tarafında fikri bu yönde olmuştur. Sosyalist tarafın sözcüsü olan Selanik Mebusu Vlahof Efendi, Teşvik-i Sanayi Kanunu teklifi görüşmeleri sırasında mecliste yaptığı konuşmada düşüncesini açıkça belirtmiştir: “*Bilirsiniz ki, efendiler, bütün memleketlerde sanatlar hep yabancı sermayeleriyle istihsal olunmuştur. İngiltere’de endüstri Hollanda sermayesiyle kurulmuştur. Amerika’da İngiliz sermayesiyle hazırlanmıştır. Almanya’da, Avusturya’da Fransız kapitaliyle teessüs etmiştir. Rusya sanatları yabancı sermaye ile hazırlandı. Belçika, Bulgaristan, Romanya, ve Sırbije’de hatta memleketimizde mali müesseseler ve en büyük endüstri kurumları yabancı sermayesiyle kurulmuşlardır. Bundan hiç zarar gelmez*” diyerek yabancı sermayeye olan ihtiyacı belirtmiştir.²⁵⁹

Bu şekilde yabancı sermayenin ülke içerisine girmesini koşulsuz şartsız kabul eden, aydın, yazar ve mebus olduğu gibi bu konuda son derece temkinli yaklaşılması gerektiğini düşünen kişiler de olmuştur. Bunların başında da İttihat ve Terakki’nin Bolşevik teorisyeni olarak anılan İstanbul Mebusu Kirkor Zohrap Efendi gelmektedir. Kirkor Zohrap Efendi, Osmanlı’nın içinde bulunduğu sermaye yetersizliği yüzünden yabancı sermayeye duyulan mecburiyetin sonunda mutlak teslimiyete dönüşmesi halinde, memleketin önü alınmaz bir tehlikeye düşeceğini söylemiştir. Ayrıca Vlahof Efendi’ye cevaben Osmanlı Devleti’nin durumunun diğer devletlerden farklı olduğunu, dış borçlar karşılığında ödenecek olan faiz miktarının geri dönüşünün olmayacağını belirterek, bu durumun Osmanlı için büyük bir kan kaybı olacağını ifade etmiştir.²⁶⁰

Kirkor Zohrap Efendi gibi Osmanlı’nın yabancı sermaye tahakkümüne girmesine karşı

²⁵⁸ Mehmed Cavid, “*Ecnebi Sermayeleri-2*”, **Sabah**, S. 1, 15 Teşrin-i Evvel 1324, 28 Ekim 1908, s.1.

²⁵⁹ A. Cerrahoğlu (Kerim Sadi), **Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı**, May Yayınları, İstanbul 1975, s. 313

²⁶⁰ a.g.e, s.227

çıkan bir diğer aydın ise Galip Haldun olmuştur. İctihad Dergisi'nde²⁶¹ yazdığı bir makalede bu durumu işleyen Haldun, yabancı sermayenin ülkede gereğinden fazla hâkimiyet kurmaya başladığını ve bunun pek çok problemi beraberinde getirdiğini, bunun yerine yapılacak pek çok işin yerli kaynakları kullanarak yapılması gerektiğini savunmuştur. Buna karşın yabancı sermayenin desteğini olduğu gibi inkâr etmenin akıllıca bir hareket olmayacağını da ifade eden Haldun, “*hayalperest bir vatanperver*” olmadığını dile getirerek “*ekmeğin büyüğü hamurun fazlasından yapılır*” deyip önemli olanın yabancı sermayenin sınırlarını iyi bir şekilde belirlemek olduğunu söylemiştir. Ancak Osmanlı'nın yetersiz kaynaklarına karşı kendi deyimiyle “*yorganımıza göre ayağımızı uzatacağız*” diyerek, her şeyin yavaş yavaş ve vakti geldiğinde yapılması gerektiğini savunmuştur.²⁶²

İktisadiyat Mecmuası'nda da konu ile ilgili Tekin Alp tarafından bir makale kaleme alınmıştır. Öncelikle durum değerlendirmesi yapan Tekin Alp, kapitülasyonların kaldırılmasından sonra böyle bir konunun gündeme geldiğini belirtmiş, kapitülasyonlar mevcut iken memlekette herhangi bir iktisadi siyasetin mevcut olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca iktisadi siyasetin amacının halka yüksek refahla bir hayat yaşatmak olduğunu, ancak o dönemde kapitülasyonların baskısıyla yabancılara yerli halkın zararına olacak pek çok imtiyaz verildiğini, bundan dolayı memleketin servetinin başka ülkelerin eline geçtiğini belirtmiştir.²⁶³

Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar boyunca devam eden kapitülasyonların bir anda kaldırılmasıyla yabancılar tarafından devlette yabancı yatırıma ve sermayeye karşı düşmanca bir tavrın olduğu düşüncesinin yaygınlaştığını söyleyen Tekin Alp, kapitülasyonların ciddi baskısına rağmen kimsede böyle bir halin olmadığını, ancak savaşın getirdiği bazı koşullar nedeniyle her alanda olduğu gibi iktisat alanında da bir milliyetçilik rüzgarının estiğini söylemiştir. Alp, bazı yerli ve yabancı basında Osmanlı Devleti'nin yabancı sermayeye karşı olumsuz tavır takındığına dair çıkan haberlerden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve bu haberlere karşı kayıtsız kalamayacaklarını, ayrıca dünyanın yeni konjonktürüne göre bilhassa

²⁶¹Abdullah Cevdet tarafından Eylül 1904-Aralık 1932 tarihleri arasında toplam olarak 358 sayı çıkartılan İctihad Dergisi otuz yıl kadar süren yayın hayatında genel çizgisiyle Batılılaşma'yı, bunun için de Türk toplumunun buna uymayan inanç, düşünce, davranış ve örflerini mutlaka terketmesi gerektiğini savunan *İctihad* basında hemen hiç eksilmeyen, bazan oldukça sert polemiklere sebep olmuştur. Bunda fikirleri kadar şahsiyeti ve mizacıyla da hırçın, geçimsiz ve muhteris bir insan olan Abdullah Cevdet'in rolü büyüktür. İleri sürdüğü fikirler bir gerçeği ifade arzusundan çok hemen daima aykırılık intibai vermiştir. Bu yüzden İctihad İslâmcılar'la olduğu kadar Türkçüler'le de tartışmalara girmiş, bu tartışmalar değişik yayınlara aksetmiştir.

²⁶² Galip Haldun, “Ecnebi Sermayesi ve Bizim Teşebbüsümüz”, *İctihad*, S. 48, 1 Haziran 1328, 14 Haziran 1912, s. 1111-1113.

²⁶³ Tekin Alp, “Ecnebi Sermayesine Karşı Siyaset-i İktisadiyemiz”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 53, 26 Nisan 1333, 26 Nisan 1917, s. 1.

iktisat alanında bütün ülkelerin birbiriyle karıştığı ve münasebetlerinin arttığı, buna karşılık Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da yüzyıllardır meydana gelen medeni gelişmelere muhtaç olduğunu belirterek devlet hakkında yapılan yanlış ve olumsuz yorumlara tepki göstermiştir.

Talat Paşa da yazılan bu hakikatlere hak vererek hükümet programında yabancı sermayeye karşı engelleri ortadan kaldırmayı kendine görev addettiğini bildirmiştir. Yine Maliye Nazırı Cavid Bey bu konu ile alakalı yapmış olduğu bir beyanda, Osmanlı halkının milliyetperver olduğunu ancak hiçbir zaman yabancı düşmanı olmadığını, bunu yabancılardan şikâyet etmeye hakları olduğu zamanda dahi yapmadıklarını söylemiş ve siyaset-i iktisadiyenin yabancı sermaye ile idare edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca kendi sermayelerinin bundan sonra yapacakları liman, demiryolu, fabrika ve ticarethane yatırımlarına yetmeyeceğini, bundan dolayı yabancı sermayeye akl-ı selim olan kimsenin karşı çıkmayacağını da sözlerine eklemiştir.²⁶⁴

2.7.2. Osmanlı'da Demiryolu Siyaseti

Osmanlı Devleti ulaşım politikaları çerçevesinde demiryolu yapımına erken bir tarihte başlamıştır. Bu bağlamda 19. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan projelendirme sürecinin sonucunda 1850'li yıllarda ilk kez demiryolu yapımı başlanmıştır. 1914 yılına gelindiğinde ise devletin Avrupa kıtasındaki yerleri, Anadolu ve Mısır'da dahil olmak üzere p kullanılan demiryolu uzunluğu 12 bin km'yi geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklarda demiryolu ağının bu şekilde artması, devlete avantaj sağladığı gibi dezavantajları da olmuştur. Zira hükümet ulaşılması zor ve mesafe olarak uzak kalan bölgelere gerek siyasi gerekse de askeri noktada bir kontrol sağlarken, yine demiryolları sayesinde Osmanlı Devleti, Avrupa'nın bir pazarı haline dönüşmüştür.²⁶⁵

Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye ile yapılan yatırımlardan en büyük paya sahip olan demiryolu toplam yatırımın %46,9'u Fransızlar tarafından yapılmıştır.²⁶⁶ Avrupa Devletleri'nin yatırımlarının büyük kısmını ulaşım sektörüne yapması, belli bazı amaçlarını göz önüne sermektedir. Zira bu yatırımlar neticesinde Anadolu'da yayılan demiryolları sayesinde hızlı üretilmiş ve ucuz olan Avrupa mallarının Anadolu'nun her tarafına yayılmasının yanında, sanayileşmesini tamamlayan Avrupa Devletleri'ne de hammadde taşıma noktasında son derece

²⁶⁴ a.g.m, s.2

²⁶⁵ Soyalp Tamçelik, "Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasi ve İktisadi Sosyal Etkileri", **Erdem**, C. 12, S. 35, 2000, s. 487.

²⁶⁶ Sükan, a.g.m, s. 200.

kolaylık sağlamıştır. Bu bağlamda demiryollarını yapmaya başlayan Avrupa sermayedarları, bu girişimlerinden büyük kârlar elde etmişlerdir. Zira günümüzde de uygulanan “*Kilometre Garantili Sistem*” sayesinde hedeflenen kâr elde edilemeyince geri kalan miktar devletten tahsil edilmiştir. Ayrıca demiryollarının yapıldığı mevkinin 20 km’lik alanında maden arama çalışması ve bulunduğu takdirde işletilmesi hakkının da verilmesi, Avrupa devletlerine hammadde açısından pek çok fayda sağlamışken Osmanlı Devleti’nin iktisadi durumunu daha baskı altına sokmuştur.²⁶⁷

Osmanlı Devleti’nden bu gibi imtiyazları kazanmak için birbirleriyle mücadeleye giren Avrupa Devletleri, kendi iktisadi emelleri doğrultusunda birçok bölgede demiryolu çalışmalarını hızlandırmışlardır. Bu doğrultuda İskenderiye-Kahire Demiryolu, İzmir-Aydın Demiryolu İngilizler tarafından inşa edilirken; İzmir-Kasaba Demiryolu, Köstence-Çernavoda Demiryolu ve Varna-Ruşuk Demiryolu ise İngilizler tarafından yapıldıktan sonra Fransızlara satılmıştır. Rumeli Demiryolları Avusturyalılar tarafından yapılırken; Anadolu-Bağdat Demiryolu ise Almanlar tarafından inşa edilmiştir. Bu dönemde inşa edilen demiryollarından sadece Hicaz Demiryolu yerli sermaye ile inşa edilmiştir. Bu mücadeleyi ise II. Abdülhamid döneminde yapılması planlanan İstanbul-Bağdat arasında demiryolu yapımındaki imtiyazı almasıyla Almanya kazanmıştır.²⁶⁸

Bu imtiyazlar sayesinde Anadolu’nun çeşitli yerlerinde demiryolu inşaları artmış olsa da hükümeti zor durumda bırakan bazı durumları da beraberinde getirmiştir. Özellikle imtiyaz sahibi olan şirketlerin, hükümetten bitmek bilmez istekleri, devleti ekonomik açıdan bir darboğaza sokmuştur. Örnek vermek gerekirse Bağdat demiryolu inşasının imtiyazını alan Doyçe Bank, 1903 yılında verilen imtiyazların dönemin koşullarına yeterli gelmediği, bundan dolayı imtiyazların arttırılması gerektiği kararını alarak bunu Osmanlı Hükümeti’ne bildirmiştir.²⁶⁹

1914 yılına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa, Anadolu ve Mısır dahil olmak üzere Arap topraklarında inşa edilen ve faaliyete geçirilen demiryolu ağlarının uzunluğu 12 bin kilometreyi aşmıştır. Bu demiryolu ağları, Osmanlı Devleti’nin hem Avrupa’nın etkisinin ağır bastığı küresel ekonomi ile daha yakın bir ilişki kurmasını sağlamakta ve hem de geçmişte

²⁶⁷ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Yordam Kitap, İstanbul 2008, s. 34.

²⁶⁸ İlker Öztürk, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi**, 2009, s. 50

²⁶⁹ “Bağdat Demiryolu İmtiyazı”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 55, 10 Mayıs 1333, 10 Mayıs 1917, s. 7

uzak ve sorunlu bölgeler olarak görülen vilayetler üzerinde devletin idari ve askeri kontrolünü sağlamasında önemli rol oynamıştır.²⁷⁰

2.7.3. Yeni Gümrük Tarifesi

19. yüzyıla gelene kadar genel itibarı ile korumacı bir ticaret politikası benimseyen Osmanlı Devleti 1838 Balta Limanı Sözleşmesi'nden itibaren zorunlu olarak serbest ticaret uygulamalarını benimsemek durumunda kalmıştır. Böylece Osmanlı esnafını, üretimini, tüccarını koruyan gümrük duvarları yıkılmış sözü geçen ahali tabiri caizse yabancı malların saldırısı altında can çekişir bir hale gelmiştir. Bu durum ise bir domino etkisi oluşturarak Osmanlı Devleti'ni siyasi, askeri ve iktisadi alanlarda Avrupalı devletlerin boyunduruğu altında bir yaşam sürmeye mahkûm bırakmış, hatta Korkut Boratav bu durumu “yarı sömürgeleşmiş bir toplum” olarak tanımlamıştır.²⁷¹

Ancak bu durum II. Meşrutiyet'in milliyetçi fikirleri ile birlikte değişmeye başlamıştır. Bu sayede yerli üretime önem verildiği gibi ithal edilecek ürünler ile ihraç edilecek ürünlerin kontrolü devlet elinde toplanmaya başlamıştır. Bu ise kapitülasyonların kaldırıldığıın ilan edilmesi ile gerçekleşebilmiştir. Sonrasında ise gümrük vergilerinde ve gümrük tarifelerinde yapılan birtakım düzenlemeler sayesinde ticaret bir noktada koruma altına alınmıştır. Gümrük tarifesinde yapılan bu ıslahat çalışmaları dönemin birçok dergisine de konu olmuştur. Bu dergilerden birisi de iktisadiyat Mecmuası olmuştur.

Aynizade Hasan Tahsin Bey, mecmuada yazdığı bir makalesinde hükümetin Osmanlı Devleti'ne ithal edilecek olan mallardan alınacak gümrük resminin düzenlenmesi adına Meclis-i Mebusan'a bir layiha takdim ettiğini yazarak, burada asıl önemli olan konunun korumacı bir politika mı yoksa serbesti sisteminin mi benimsenmesi gerektiği sorusu değil, hükümetin yeni gümrük tarifesini ne gibi esaslarla düzenleyeceği ve bu konuda hükümetin maksadının ne olduğu meselesinin önemli olduğunu belirtmiştir.²⁷²

Bu arada, yeni oluşturulacak olan gümrük tarifesinin Meclis-i Mebusanda layihası tartışılmış ve şu kararların alınması uygun bulunmuştur.

²⁷⁰ Celal Burhanettin, “Vesait-i Nakliyeden Demiryollarının İktisat Nokta-i Nazarından Tetkik”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 28, 15 Eylül 1332, 28 Eylül 1916, s. 7

²⁷¹ Boratav, **a.g.e.**, s. 19.

²⁷² Aynizade Hasan Tahsin, “Gümrük Tarifeleri” **İktisadiyat Mecmuası**, S. 1, 21 Şubat 1916, 8 Mart 1331, s. 3.

1. “Mevad-ı ibtidaiyesi dahilde vücuda gelen ve kolaylıkla imali mümkün olan mevad himaye edilerek bunların haricden ithal olunacak mümasillerine ağır resim ve vaz’ olunmuştur.
2. Müstaid terakki ve inbisad olan sanayi ve mevad dahi teşvik-i maksud ile rekabet-i ecnebiyeye mukavemet edebilmelerini te’min edecek bir resme tabi’ tutulmuştur.
3. İhtiyacat-ı zaruriyyeden olan eşyadan halkı fazla tercim etmemek için mutedil bir resim ahzi gösterilmiştir.
4. İhtiyaç derecesinde yetişmesi zamana muhtaç olan mevad için dahi âtide lüzum-u derecede tezyid edilmek üzere şimdilik hafif bir resim vaz’ olunmuştur.
5. Bilcümle ziraat himaye edilmiştir.
6. Memalik-i Osmaniye’de yetişen mahsulat-ı ziraiye bilhassa mazhar-ı himaye olmuştur.
7. Mağşuş mevadın ithalini men’ için bunlara ağır resim vaz’ edilmiştir.
8. Kaçakçılığı kolay olan mücevherat gibi mevad için pek ceza-i resim konulmuştur.”²⁷³

Alınan bu yeni kararlar göstermektedir ki hükümet, sıkı ve sorunlu bir usul-i himayeyi benimsemekten ne kadar sakınıyorsa, yerli üretimi, yabancı mallarla olan rekabet mücadelesinde perişan bir hale getirecek olan serbest-i mübadeleye de aynı sakıncalı gözlerle bakmıştır. Yeni gümrük tarifesinin belirlenmesindeki zamana kadar Osmanlı gümrüklerinde, bir malın değeri yine gümrük tarafından belirlenir ve ithalat vergisi bu şekilde alınır. Ancak bu sistem her ne kadar sade bir sistem olarak gözükse de aslında pek çok sakıncası da olmuştur. O da bu konuda suistimalin önüne geçme ihtimalinin imkânsız hale gelmesidir. Kabul edilen yeni tarife ile gümrükteki bu sistemden vazgeçilmiştir.

Ayrıca hükümet bu tarifeyi uygulamakla, üretimi ülke içerisinde mümkün olan malların himayesini sağlamaya ve böyle ürünlerin ithalatını engellemeye çalışmıştır. Bununla birlikte sanayi ürünleri gibi ülke içerisinde üretimi olmayan mallar üzerinden gümrük vergisinin alınıp alınmaması çokça tartışılmış, ancak hükümetin böyle mallar üzerinden de para kazandığı söylenerek bu vergi kabul edilmiştir. Hükümetin politikası doğrultusunda görüş belirten Hasan Tahsin Bey: “*Mesela bizde sebze mebzulen istihsal edildiği ve konserve imalide kolay bir iş olduğu için, sebze konservelerini himaye etmek ve hariçten ithal olunacak konserveler üzerine ağır resim koymak pek münasiptir. Zaten tarife layihasınının 82. Maddesinde sebze konservelerininin 100 kilosundan 400 kuruş resim alınacağı münderiç olmasına ve konservenin*

²⁷³ a.g.m, s. 4; Ayrıca bkz: EK-7

100 kilosu da hesap vesatıyla 400 kuruş tutmasına nazaran hemen %100'dür" demiş ve ağır resimlerin hangi ürünlerde uygulanmasının daha önemli olduğunu vurgulamıştır.²⁷⁴

Bu siyasette hedeflenen amacın ikincisi ise ülke içerisinde üretimi ve geliştirilmesi mümkün olan sanayi ürünlerine teşvik sağlamaktır. *"Hükümet mevad-ı iptidaiyesi dahilde vücuda gelen ve kolaylıkla imalı mümkün olan mevadı (himaye) ettiği halde inkişaf ve terkiyye müsteid olan sanayi ve mevadı (teşvik) eder."* Yani mecliste onaylanan bu gümrük tarifesi ile hükümet, ülke içinde üretilen ve belli bir kalite seviyesine gelen ürünleri himaye ederken, üretilmesi ve geliştirilmesi mümkün olan ürünleri de teşvik eder. Bu durum yerli üretimi arttıracığı gibi sanayi alanında da ciddi bir ilerleme kaydetmeyi mümkün hale getirmiştir. Bir diğer maksat ise yetişmesi ve üretilmesi zamana muhtaç olan ürünler için ileride lüzum görüleceği derecede arttırma yapılması şartıyla o an düşük miktarda bir gümrük vergisi konulmasıdır. Örneğin şeker, yetiştirilmesi açısından uzun bir zaman alması sebebiyle ileride arttırılmak şartıyla tarifede düşük bir miktarda gümrük vergisine tabi tutulmuştur. Bu siyasetteki bir diğer amaç ise ziraatın korunması olmuştur. Bu konuda son derece açık bir dille konuşan Hasan Tahsin Bey: *"Bu feyzli, mahsuldar topraklarımızı ekip biçerek yalnız kendimizi değil diğer birçok memleketleri de beslemek mümkün iken Amerika'dan, Rusya'dan, Romanya'dan buğday, un getirmek yazık, günah değil mi? Bundan anlaşılıyor ki memleketimizde ekilip biçilmesi m'utad olmayan şeyleri de himaye etmek niyetindedir. Filhakika pek ziyade menfaat temin eden bazı mahsulat-ı ziraiyye vardır ki topraklarımızın bunları husule getirmeye kabiliyeti olduğu halde adem-i ülfet dolayısıyla ve ya rekabet-i ecnebiyye saikesiyle bu menafiden mahrum oluyoruz. Hükümet rekabet-i ecnebiyyeyi ortadan kaldırıyor. Halka mütererrib vazifede göreneği terk etmektir. Rumeli'de kıymetdar topraklarımızı kaybetmemizden sonra Anadolu'nun bakir tarlalarda mesela tütüncülük hayli terk eylemiştir."* demiş ve ziraatın Osmanlı Devleti için ne denli önemli bir alan olduğunu vurgulamıştır.²⁷⁵

²⁷⁴ a.g.m, s. 4

²⁷⁵ a.g.m, s.5

III. BÖLÜM

İKTİSADİYAT MECMUASI GÖZÜNDEN OSMANLI DEVLETİ'NDE ZİRAAT VE HAYVANCILIK

3.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE TARIM VE HAYVANCILIĞIN GENEL DURUMU

Osmanlı Devleti kurulduğu tarihten itibaren üretim sahasının en ileri safında olan ve büyük önem verilen tarım, Osmanlı'nın son dönemlerinde içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için de başvurulan bir alan olmuştur. Daha açık bir ifade ile 600 sene boyunca varlığını devam ettiren Osmanlı Devleti'nin bir numaralı geçim kaynağı tarım olmuştur. İktisadiyat Mecmuası'ndaki bir makalesinde Osmanlı'nın tarım açısından konumunu değerlendiren Galip Haldun: “*Osmanlı ili denilen memleketimiz ziraat memleketi namıyla yad edilebilmek için tabiatın her türlü in'âm (bağış) ihsanına nail olmuş bir kıtadır. Bu koca devletin üç büyük kıta-i arzın nokta-i ilkasında mevki-i coğrafyasını görenler büyük bir mersayı ticaret olabileceğine hilalinin hüküm sürdüğü yerlerin şerait-i iklimiyesini bilenler ziraat memleketi olarak her tarafa rekabet edebileceğine hükmetmekte tereddüt etmezler.*” diyerek devletin coğrafi konumu dolayısıyla tarım açısından ne derecede elverişli olduğunu vurgulamıştır.²⁷⁶

Osmanlı Devleti bu avantajlı konumunun kurulduğu tarihten itibaren farkında olarak tarıma her dönem önem vermiştir. İlk dönemden itibaren Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüne kadar geçen süreçte bu alanda “*Tımar*” sistemi uygulanmıştır. Bu sistem sayesinde uzun yıllar boyunca savaşlarda asker tedarik eden, masrafsız bir şekilde vergi toplayan ve oturmuş bir sisteme erişen Osmanlı Devleti, aynı zamanda tarım alanında da sürekli işleyen ve yenilenen bir tarım faaliyetine sahip olmuştur. Kanuni dönemine kadar kusursuz bir şekilde ilerleyen tımar sistemi bu dönemden sonra devletin içinde rüşvetin artması, tımarların ehil kişilerden çok sadece çıkarlar doğrultusunda dağıtılması ve Vezir Rüstem Paşa zamanında toprakların ilk kez iltizama verilmesi tımar sistemini bozan başlıca sebeplerden olmuştur. Tanzimat Dönemi'ne kadar devam eden bu durum, Tanzimat Dönemi ile değişime uğramış, devletin kendisini her açıdan yenilemeye çalıştığı bir dönem olması hasebiyle toprak hukuku ve tarımda, bu noktada

²⁷⁶ Galip Haldun, “Ziraatımızın Vaziyet-i Hazırası”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 3, 29 Şubat 1331, 13 Mart 1916, s. 3.

bir düzene sokulmaya çalışılmıştır.²⁷⁷

Tanzimat Dönemi'nden sonra tarım alanında yapılan yenilikler fiziki olarak çeşitlilik göstermiş olsa da amaçları bakımından daha çok ihracata önem vererek yabancı ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda bir zirai üretim yapma süreci başlamıştır.²⁷⁸ Bu sayede tarım üretimi artacak bununla birlikte ziraata dayalı sanayi alanı geliştirilecek, tarımdaki bu modernleşme ile birlikte özellikle Osmanlı son döneminde içinde bulunulan ekonomik sıkıntıdan kurtulmak, köylünün refahını arttırmak amacıyla zirai faaliyetlere önem verilmiş, ziraat meclisi ve zirai faaliyetlerin yoğun olduğu bölgelerde ziraat müdürlükleri kurulmuştur.²⁷⁹

Tanzimat Dönemi'nde zirai alanda atılan adımlardan birisi de 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi'dir. Köylünün toprak üzerindeki haklarını garanti altına alan bu kanunname ile devlet miri arazilerin çok fazla parçalanmasını veya tek bir elde toplayıp büyük arazi sahiplerinin tekeline girmesini de engellemeye çalışmıştır.²⁸⁰ Yine bu alanda atılan adımların birisi de 1893 yılında kurulan “Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti” olmuştur. Bu nezaretle birlikte orman işleri, madenler ve ziraat tek bir çatı altında toplanmış ve bu nezaretin başına Selim Melhame Paşa getirilmiştir.²⁸¹ 1911 yılına kadar faaliyetlerine devam eden nazırlık 1911 yılında Ticaret Nezareti ile birleştirilerek, “Ticaret ve Ziraat Nezareti” adı altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Tüm bunların yanı sıra II. Abdülhamid döneminde devletin çeşitli bölgelerinde ziraat mektepleri açılmış, tarım ormancılık ve baytarcılık alanında eğitim verilmiştir.²⁸²

Daha önce de bahsedildiği üzere Osmanlı'nın son döneminde içinde bulunulan ekonomik sıkıntılardan kurtulmanın çaresi olarak görülen tarımsal faaliyetler, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin savaşa katılımı ile ciddi biçimde sekteye uğramıştır. Ülke içinde de eli silah tutan herkesin seferberlik gereği silah altına alınması ve bu alınan kişilerin büyük ölçüde tarım veya üretim alanında çalışıyor olması, Osmanlı Devleti'ni

²⁷⁷ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 69.

²⁷⁸ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 127.

²⁷⁹ Volkan Çeşme, “Osmanlı'da Ziraatı Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu ve İdari Yapısı”, **Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi**, C. 15 S. 2, 2014, s. 39-80.

²⁸⁰ M. Mecit Kenanoğlu, “1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 1, 2006, 135.

²⁸¹ Erol Makzume, **Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame Paşa ve Ailesi**, MD Basımevi, İstanbul 2019, s. 36.

²⁸² Sevtap Kadioğlu, “Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası Üzerine Bir İnceleme”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 4, S.1 2002, s. 100.

kendi ihtiyaçlarını karşılama noktasında bile sıkıntıya düşürmüştür. Ayrıca Balkan Savaşları'nın ardından Rumeli bölgesindeki verimli arazilerin kaybedilmesi, Osmanlı Devleti'ni büyük ölçüde Anadolu'da yetiştirilen tahıla mecbur bırakmış ve bu tarihten itibaren Anadolu'daki tarımı geliştirmek adına çalışmalar hızlanmıştır.²⁸³

Özellikle savaş zamanında ciddi bir şekilde azalan zirai üretim sonucu köylüyü tekrardan savaştan önceki sahip olduğu şartlara geri döndürmek ve toprağı olmayan köylünün dahi üretime katılması, köylülerin üretim esnasında var olan ihtiyaçlarının giderilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, vilayetlerdeki hükümet temsilcilerinin çiftçiyi gözeterek memleket genelinde bütün çiftçileri tek bir çatı altında toplamayı düşünmüş ve sonuçta “Mükellefiyyet-i Ziraiyye Kanunu” çıkarılmış ve yine bu amaç doğrultusunda Ziraat Nezareti'nin bütçesine bir kereye mahsus olmak üzere 150.000 lira ilave edilmiştir. Aşağıdaki tabloda bu dönemde Osmanlı Devleti'nin temel olarak nitelendirilebilecek ürünlerinin ihracat miktarı verilmiştir. Pamuk hariç diğer rakamlar “bin ton” ölçeğinde, pamuk ise “bin balya” ölçeğindedir.²⁸⁴

	Tütün Reji İdaresi	Kuru Üzüm Ege Bölgesi	Kuru İncir Ege Bölgesi	Fındık Karadeniz	Pamuk Adana	Yaş Koza Reji İdaresi	Zeytinyağı Ege Bölgesi
1913	53,31	69,0	20,9	51	120	7,61	49
1914	43,38	60,8	17,6	52	135	5,53	20
1915	13,87	50,4	15,4	21	15	3,54	22
1916	14,91	44,6	19,8	19		2,98	16
1917	17,01	33,6	15,4	14		1,33	8
1918	21,04	28,0	17,6	18		2,37	6

Osmanlı'da ziraat politikası kuruluşundan itibaren neredeyse Tanzimat Dönemi'ne kadar aynı usullerin takibi ile devam etmiş, sadece bozulan düzen karşısında bazı tedbirler alınmıştır. II. Meşrutiyet döneminde ise yaygınlaşan milli iktisat düşüncesi bağlamında, Osmanlı Devleti'nin en büyük gelir kaynaklarından birisi olan tarımın da millileşmesi konusunda birtakım gelişmeler yaşanmıştır. O dönemde son derece yüksek artış gösteren basın

²⁸³ Toprak, **a.g.e.**, s. 440

²⁸⁴ **a.g.e.**, s. 442

yayın faaliyetleri doğrultusunda bu gelişmeler dergilerde, gazetelerde halka duyurulmuş ve benimsenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Yine o dönemin en önemli iktisadi yayınlarından birisi olan *İktisadiyat Mecmuası*'nda da Osmanlı'nın tarımsal faaliyetleri ve gelişmeleri yoğun olarak işlenmiştir.

Mükellefiyet-i Ziraiye Kanununun çıkarılması sonrası Osmanlı Hükümeti tarımda üretimi hızlandırmak adına ziraattaki ileri ülkelerden tarım makineleri getirtmiş ve bunların bakım ve kullanımına yönelik olarak Halkalı Ziraat Mektebi'ne bağlı Ziraat Makinist Mektebi açılmıştır.²⁸⁵ Ayrıca yine tarımda duyulan kişi ihtiyacını minimuma indirmek maksadıyla bu şekilde makineleşme artmış ve Avusturya-Macaristan ve Almanya'dan orak makineleri, pulluk makineleri, traktörler ve buna benzer tarımı arttıracak ve hızlandıracak pek çok makine getirilmiştir.²⁸⁶ Bu makineler Anadolu'da pazarın ihtiyacına göre zirai üretim yapan Konya, Bursa ve Ankara gibi vilayetlerde son derece ilgi görmüş ve bu sayede kullanımı artmıştır.²⁸⁷ Bu makineler sadece çiftçilere satılmakla kalmamış, aynı zamanda yine Halkalı Ziraat Mektebi'nde açılan Çiftlik Makinist Mektebi sayesinde buradan mezun olan öğrenciler, yukarıda sözü geçen şehirlere gönderilerek, bu makinelerin kullanımı için istihdam edilmişlerdir.²⁸⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimindeki Osmanlı Devleti'nin tarım noktasındaki hassasiyeti ve eğilimi sadece yeni makineler getirerek tarımsal faaliyetleri arttırma düşüncesiyle sınırlı kalmamıştır. 1914 senesinde Antalya Mebusu Hamdullah Emin Paşa tarafından kurulan "Çiftçiler Derneği" bu alanda yürütülen önemli çalışmalardan birisi olmuştur. Onursal başkanlarının Talat Paşa ve Ticaret ve Ziraat Nazırı Ahmed Nesimi Bey'in olduğu bu dernek, çiftçiye destek amaçlı birçok çalışmasının yanında, yine çiftçiye ücret almadan dağıttığı ve içerisinde tarıma dair önemli ve pratik bilgilerin bulunduğu "*Çiftçiler Mecmuası*"nı da yayınlamıştır.²⁸⁹

Yine bu dönemde Ticaret ve Ziraat Nezareti bünyesinde savaş koşullarında zirai faaliyetleri arttırmak maksadıyla 15 kişiden oluşan "Umur-ı Ziraiyye Komisyonu" kurulmuştur. Bu komisyonun görevi ise Ticaret ve Ziraat Nezaretinde müşavirlik yapan Mösyö Halle'in Osmanlı'daki zirai gelişimi sağlayacak yollar üzerine hazırladığı raporu tetkik ederek bu alanda

²⁸⁵ "Harman Makineleri", *İktisadiyat Mecmuası*, S. 15, 26 Mayıs 1332, 8 Haziran 1916, s. 8.

²⁸⁶ "Ziraat Makineleri", *İktisadiyat Mecmuası*, S. 29, 12 Eylül 1332, 25 Eylül 1916, s. 8.

²⁸⁷ "Teşebbüsat-ı Ziraiyye", *İktisadiyat Mecmuası*, S. 40, 19 Kanun-ı Sani 1332, 1 Şubat 1917, s. 6.

²⁸⁸ "Ziraat İşleri" *İktisadiyat Mecmuası*, S. 58, 21 Haziran 1333, 21 Haziran 1917, s.7.

²⁸⁹ "Çiftçiler Derneği", *İktisadiyat Mecmuası*, S. 20, 30 Haziran 1332, 13 Temmuz 1916, s. 7.

atılması gereken adımları belirlemektir. Bunun dışındaki bir girişim de hayvancılığı geliştirmek amacıyla yine aynı nezaret dahilinde, Mösyö Halle, Umur-ı Baytariyye Umum Müdürü Ali Rıza Bey, Mösyö Kautz ve İsmail Rıfkı Beylerden oluşan bir komisyon teşkil edilip, hayvancılık üzerine birtakım tetkiklerde bulunulması olmuştur.²⁹⁰

Savaş zamanı yapılan bu tür çalışmalar bir süre sonra semeresini göstermeye başlamış ve özellikle kalite noktasında bir gelişme yaşanmıştır. O döneme kadar yetiştirilen mahsullerde ürün genel olarak bire altı verirken, hükümetin bu alanda yapmış olduğu çalışmalar neticesinde 1917 senesinde bire dokuz oranında mahsul elde edilmiştir.²⁹¹ Bursa, Edirne gibi illerde ekili arazi miktarı artarken,²⁹² Çukurova bölgesinde de ekime kapalı olan arazilerde pamuk yetiştiriciliği için ekim başlatılmış²⁹³ ve verimi arttırmaya yönelik çalışmalar sonucu ürün verimi yaklaşık olarak dört kat arttırılmıştır.²⁹⁴

Tarım alanında hem miktar hem de kalite noktasında yaşanan bu artış son derece önemli olmakla birlikte, ülkede tarımı geliştirmek için çiftçinin maddi menfaatini koruyacak politikaların benimsenmesi gerektiği düşüncesinin kabul edilmiş olması da gerek üretimi arttırmak ve gerekse de bu faaliyetlere daha fazla kişinin katılmasını sağlamak adına önemlidir. Bu noktada, bu dönemde hükümetin kullanılan alet edevat noktasında da üreticiye yardımcı olduğu düşünüldüğünde, tarımda gözle görülür bir ilerleme sağlanmıştır.²⁹⁵

Ancak İttihat ve Terakki yönetimi devleti kalkındırmanın yolunun köylüyü kalkındırmaktan geçtiğini anlamasına rağmen o dönemin iktisadi koşulları gereğince ve teklif edilmiş olmasına rağmen ağnam ve aşar vergilerini kaldırmamıştır.²⁹⁶

Bu şekilde Osmanlı Devleti'nde ziraat alanında pek çok yenilik ve ıslah çalışması yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı döneminde ülkeler arası ticaret neredeyse durma noktasına gelmiş ve ülkeler kendi kaynaklarıyla idare etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla, savaştan

²⁹⁰ "Komisyonlar", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 40, 19 Kanun-ı Sani 1332, 1 Şubat 1917, s. 6.

²⁹¹ "Bursa Muhabir-i Mahsusamızdan", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 67, 8 Teşrin-i Sani 1333, 8 Kasım 1917, s. 5-6.

²⁹² "Bu Seneki Zer'iyatın Miktarı", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 43, 1 Mart 1333, 1 Mart 1917, s. 7.

²⁹³ Elif, Sad, "Vilayat: Adana Muhabirimizden", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 49, 15 Mart 1333, 15 Mart 1917, s. 5; Ayrıca bkz. "Anadolu'da Pamuk Mahsulü", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 59, 5 Temmuz 1333, 5 Temmuz 1917, s. 8.

²⁹⁴ Tekin Alp, "İstihalat-ı Milliyeyi Arttırma Meselesi-2" **İktisadiyat Mecmuası**, S. 49, 15 Mart 1333, 15 Mart 1917, s. 2-3; Ayrıca bkz. Süleyman Sırrı, "Konya Ovası'nın İrvasından Şimdiye Değın İstihsal Olunan ve Bundan Sonra Husule Gelecek Olan Fevaid", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 44-48, 8 Mart 1333, 8 Mart 1917, s. 4-9.

²⁹⁵ "Bursa Muhabir-i Mahsusamızdan", s. 5-6.

²⁹⁶ "Aşarın Emaneten İdaresi", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 56, 24 Mayıs 1333, 24 Mayıs 1917, s. 6-7.

önceki dönemde özellikle ziraat alanında ürünlerin pek çoğunu ithal eden Osmanlı Devleti, tahmin edileceği üzere son derece zor durumda kalmıştır. Kendi iç kaynaklarına dönmek zorunda kalan İttihat ve Terakki yönetimi bu anlamda, tarımı geliştirmek için birçok çalışma yürütmüş, yeni kurumlar tesis etmiş ve böylece Anadolu'da gözle görülür iyileşmeler yaşanmıştır. Buna bağlı olarak da o zamana kadar tefecilerin, murabahacıların, simsarların elinde esir olan çiftçiler para kazanmaya başlamış ve tarıma olan bağlılıkları kat kat artmıştır.

Hayvancılık noktasında ise Osmanlı Devleti, sahip olduğu coğrafi avantaj ve geniş toprakları sayesinde neredeyse o dönemde bilinen çoğu evcil hayvanı üretme potansiyeline sahipti. Bu hayvanlar hem besin hem de özellikle Sanayi Devrimine kadar ulaşım ve tarım alanında kullanılmalarından dolayı, gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası olmuşlardır. Hayvancılık mesleğini karlı kılan ve talep görmesinin sebebi ise İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerde ciddi oranda et tüketimi olması ve o dönem için deri ve dokuma sanayinin gelişmesi ile hayvana olan ihtiyacın artması olmuştur. Bu noktada Rumeli, Anadolu'daki bu büyük şehirlerin et ihtiyacını karşılayan merkezlerden birisi haline gelmiş ve bundan dolayı Rumeli'de hayvan üretimi de artmıştır. Ayrıca bu dönemde hayvancılık alanında devletin uygulamış olduğu tekelci faaliyetler ve dağıtımın da devlet tarafından yapılıyor olması, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi kapitalist bir sistemin gelişmesine mâni olmuştur.

Hayvancılığı önemli kılan bir diğer konu ise süt ve süt ürünleri olmuştur. Hatta bundan dolayı şehirlerde yaşayan çoğu aile süt konusunda kendi ihtiyaçlarını giderebilmek adına sağmal hayvanları kendileri beslemiştir. Bununla birlikte hayvancılığın sadece besin ve taşımacılık noktasında değil, alınan ağnam vergileri sayesinde de devlet adına büyük bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Klasik dönemde genel hatları ile bu şekilde ilerleyen hayvancılık faaliyetleri, hayvanlarda görülen veba hastalığı, aşırı vergi yükü, yanlış kesim, verimli çayır ve yaylakların azlığı, talebin fazlalığı ve iâşe gibi sorunlardan dolayı 19. ve 20. yüzyıllarda gerileme yaşamıştır.

Bu noktada yaşanan eksikliği ve gerilemeyi durdurmak ve hayvancılık alanında belirli bir ilerleme yaşamak için devlet eli ile birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından Meclis-i Mebusan'a gönderilmek üzere bir layiha düzenlemiştir. Bu layiha gereğince, Maliye Nezareti'ne ait olan ve hayvan üretimine elverişli olan bütün çiftliklerin Ziraat Nezareti'ne devredilmesi, İstanbul'da ıslah ve hayvan üretim müdüriyetinin kurulması, muhtelif vilayet ve sancaklarda 50 aygırdan noksan olmamak kaydıyla depolar inşa

edilmesi gibi ülkenin o dönemde ihtiyaç duyduğu düzenlemeler belirlenmiştir. Layiha Meclise gönderildikten sonra, Meclisten onay kararı çıkacağı düşünülerek, Nezaret birtakım çalışmalara başlamıştır.²⁹⁷

Yapılan girişimler sadece bununla sınırlı kalmamış, hayvan sayısını koruyabilmek adına bazı hayvanların kesilmesi yasaklanmıştır. Örneğin soylarının korunması ve çoğalmaları adına tiftik keçileri, 2.5 yaşına kadarki bütün hayvanlar, 10 yaşına kadar damızlığa elverişli öküzlerin ve beş yaşına kadar boğaların kesilmesi, satılması ve ihraç edilmesi yasaklanmıştır. Ancak bu yasaklamalara rağmen bazı hayvan sahipleri, hayvanın bir uzvunu bilerek yaralayıp bu bahane ile hayvanlarını mezbahaneye götürüp kestirdikleri yapılan araştırmalarda ortaya çıkmış ve bu konuda para ve hapis cezaları uygulanmıştır.²⁹⁸

Hayvancılık alanında yapılan bu faaliyetler sadece hayvan noktasında değil baytarlar üzerinden de yürütülmüştür. 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nde mülkiye baytarı olmamış, bunun yerine hayvan hastalıklarına özel baytarlar ve doktorlar tarafından bakılmıştır. Bu sürede askeri baytar mektebinde, mülkiye baytarı yetiştirilmeye başlanmış ancak sadece birkaç sene devam edebilmiştir. Bununla birlikte 1890 tarihinde mülkiye baytarı yetiştirilmek üzere İstanbul'da Avrupa'daki örneklerine uygun bir programa sahip olan Mülkiye Baytar-ı Mekteb-i Âlisi kurulmuştur.²⁹⁹

Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi dört sınıf üzerine kurulmuş ve liseden mezun olan otuz öğrenci alınmış ve 1915-1916 senelerine kadar bu okuldan 296 mülkiye baytarı mezun edilmiştir. Okulun müdür ve müdür yardımcısının haricinde genellikle Almanya ve Fransa'da eğitimini tamamlayan olan dokuz öğretmeni bulunmaktadır. Ayrıca bu dönemde yine hayvancılık ve baytarlar ile ilgili otuz cilt kadar kitap Türkçeye tercüme edildiği gibi konu ile ilgili birçok kitap ve dergi de yayımlanmıştır. Okulda bütün hayvan hastalıklarının ücretsiz bir şekilde tedavi edileceği bir muayenehane de açılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ıslah ve hayvan üretimi işi önceden beri askeri kurumlar tarafından yapılırken Meşrutiyetin ilanı ile birlikte bu kurumlar Maliye Nezareti'ne devredilmiş, üzerine Çifteler Çiftliğinin Aziziye bölgesinde içerisinde 144 kısrak ve 49 aygırın bulunduğu at çiftliği ve bir depo kurulmuştur. Ayrıca bu at çiftliğinin genişlemesi ile birlikte, Sultan Suyu, Çukurova

²⁹⁷ "Hayvanatın Islah ve Teksiri", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 40, 19 Kanun-ı Sani 1332, 1 Şubat 1917, s. 6.

²⁹⁸ "Zebhi ve Furuhtu Memnu Olan Hayvanat", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 34, 10 Teşrin-i Sani 1332, 23 Kasım 1916, s. 8.

²⁹⁹ "Memleketimizde Baytar Müessesesi", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 6, 21 Mart 1332, 3 Nisan 1916, s. 5.

ve Hazine Çiftliğinde damızlık boğa, koç ve teke yetiştirmek için araziler ayrılmıştır.³⁰⁰

3.1.1. İktisadiyat Mecmuası'nda Çıkan Haberlerde Osmanlı Devleti'nde Bölgesel Tarım Çalışmaları

Bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu coğrafi avantaj, toprak verimliliği ve iklim koşullarının son derece uygun olması, hemen her bölgede tarımsal faaliyetlerin yürütülmesine imkân tanımıştır. Ancak bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'na kadar Anadolu'da yapılan tarım pek revaç bulan bir seviyede olmamıştır. Zira o döneme kadar Osmanlı Devleti özellikle İstanbul'un iâşesi için gerekli tarımsal ürünleri ithal etmiş, Anadolu'da üretilen ürünler ikinci planda kalmıştır. Savaş ile birlikte birçok ülkede baş gösteren olağanüstü durum, hükümeti yüzünü Anadolu'ya çevirmeye mecbur bırakmış ve mevcut tarım, yapılan çalışmalar ve dışarıdan getirilen ziraat makineleri ile güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda bölgesel olarak hangi ürün en iyi nerede yetişiyorsa yapılan çalışmalar ona göre şekillenmiş, bazen de bölgede daha önce yetişmeyen ürünlerin denemesi yapılmıştır. Buna bir örnek verecek olursak; Aydın vilayetinde daha önce yetişmeyen pirinç için Aydın valisinin ve donanma cemiyetinin teşvikleriyle beraberce çalışmalar yapılmış ve ekim işlemleri sonucunda 90 çuval kadar pirinç hasat edilmiştir. Böylece toprağın pirinç yetiştirmek için elverişli olduğu görülmüş ve çiftçiye tohum desteğinde bulunularak Aydın vilayetinde pirinç yetiştiriciliği arttırılmaya çalışılmıştır.³⁰¹

Aydın vilayetinde yapılan zirai faaliyetler sadece pirinç ile sınırlı kalmamış, 1916 senesinde hem hava koşullarının iyi gitmesi hem de bölgede çalışan ziraat memurlarının azmi ile birlikte yeni ekim alanları açılmıştır. Bunun dışında hükümet tarafından da yeteri derecede yapılan tohum yardımı sayesinde Aydın'da tarımın gelişmesi adına önemli adımlar atılmıştır.³⁰² Ayrıca zeytin ağaçları ve yağhanelerin ıslahı ve verimliliğin arttırılması için Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden görevliler İzmir ve Aydın bölgelerine gönderilerek incelemeler yapılmıştır.³⁰³ Bu çalışmalar netice olarak o kadar iyi sonuçlar vermiştir ki, bir sonraki senede mevcut ziraat işçileri yetersiz kaldığından, bölgeye diğer yerlerden ziraat işçisi talebinde bulunulmuştur.³⁰⁴ Yine bu dönemde Aydın'da yapılan tütün hasadı toplamda 3,812, 612 kuruş değerinde olmuş³⁰⁵

³⁰⁰ a.g.m, s.6.

³⁰¹ "Aydın Vilayetinde Pirinç Zer'iyatı", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 35, 24 Teşrin-i Sani 1332, 7 Aralık 1916, s. 7.

³⁰² "Aydın Vilayetinde Ziraat", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 36, 1 Kanun-ı Evvel 1332, 14 Aralık 1916, s. 8.

³⁰³ "Zeytinler, Yağhaneler ve Fabrikalar", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 41, 26 Kanun-ı Sani 1332, 7 Aralık 1916, s. 7.

³⁰⁴ "Aydın'da Hasat", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 58, 21 Haziran 1333, 21 Haziran 1917, s. 8.

³⁰⁵ "Aydın Vilayetinde Tütün", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 22, 21 Temmuz 1332, 3 Ağustos 1916, s. 6.

ve bu verimlilikten faydalanmak isteyen karaborsacılar ve bazı büyük tüccarlar, tütün çiftçisine para dağıtarak piyasadaki tütünleri toplamak istemiş, bu durumu haber alan valilik makamı, bu tüccarlara paralarını geri vererek, tütün hasadından ellerini çekmelerini sağlamıştır.³⁰⁶

Aydın gibi Ege Bölgesi'nin önemli şehirlerinden olan İzmir ve Muğla'da da 1916-1917 seneleri son derece verimli geçmiştir. Bu zamana kadar tüccarlara olması gerekenden çok daha düşük fiyatlara ürünlerini satmak zorunda kalan çiftçiler, değil kâr etmek kendilerine ait olan tarlaların dahi vergisini ödeyemiyorken, bu dönemde çiftçinin ürününü değerinde satmasından dolayı para arttırmaya dahi muvaffak olmuştur.³⁰⁷ Aynı şekilde Muğla'da faydalı bahar yağmurlarının yağması zeytin mahsulüne olumlu tesirlerde bulunmuş, hatta bir sonraki senede olası çekirge istilasını için gerekli tedbirlerin alınması adına çalışmalar yürütülmüştür.³⁰⁸

Osmanlı Devleti için son derece önemli olan pamuk mahsulünün Anadolu'daki merkezi ise Çukurova'dır. İktisadiyat Mecmuasında 1917 yılında çıkan bir habere göre o sene Adana'da pamuk için ekili arazinin miktarı savaş öncesi dönemine nazaran yarı yarıya düşmüş ve o sene iklim de pamuk açısından elverişli olmamıştır. Bunun üzerine çekirge istilasının da yaşanması, mahsulün verimini son derece olumsuz etkilemiştir. Buna göre; her biri 200 kilo olmakla beraber toplamda 50 bin balya pamuk toplanmış, bunların 14 bini Adana'da bulunan örme fabrikalarına verilmiş, geri kalanı da ihracat için ayrılmıştır. Avrupa'ya yapılan ihracatta da barış zamanına göre fiyatlar bir hayli artmış, önceden 100 kilosu 120-160 kron olan pamuğun savaş dönemindeki fiyatı 400 krona kadar çıkmıştır. Bunun üzerine de Avrupa'daki büyük sanayi sahipleri Anadolu'daki pamuk mahsulünü arttırarak, fiyatları düşürmek için yapılması gerekenler üzerine çalışma başlatmışlardır.³⁰⁹

Osmanlı Devleti'nin tahıl ambarı olan İç Anadolu bölgesinde de 1916-1917 senelerinde memnuniyet verici gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Konya, Ankara, Eskişehir bölgelerinde alınan mahsul, miktar olarak fazla olduğu gibi kalite açısından da son derece iyi düzeyde olmuştur. Bursa'nın ise Marmara havzasına yakın olan yerlerinde hububat bire 12 derecesinde vermiştir ki bu rakam en verimli senelerin toplamına eşittir. Memnun olan sadece çiftçiler değil, yüksek verim sayesinde yüksek ücret alan ziraat işçileri de olmuştur.³¹⁰ Özellikle Konya'nın ev verimli bölgelerinden olan Çumra Ovası'nın sulanarak toprağını verimli hale getirme

³⁰⁶ "Aydın Vilayetinde Tütün Mahsulleri", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 65, 27 Eylül 1333, 27 Eylül 1917, s. 8.

³⁰⁷ "İzmir'de Mahsulat" **İktisadiyat Mecmuası**, S. 20, 30 Haziran 1332, 13 Temmuz 1916, s. 7.

³⁰⁸ "Muğla'da Zeytin Mahsulü", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 27, 14 Eylül 1916, 1 Eylül 1332, s. 7.

³⁰⁹ "Adana'da Pamuk Mahsulü", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 59, 5 Temmuz 1333, 5 Temmuz 1917, s. 8.

³¹⁰ "Anadolu'nun Yeni Mahsulü", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 64, 14 Eylül 1333, 14 Eylül 1917, s. 8.

çalışmaları hükümet tarafından dikkatle takip edilmiş, Dahiliye Nezareti tarafından bölgeye 15 adet traktör ile 2500 işçi gönderilmiştir.³¹¹ Bu minvalde bölgedeki geniş çiftliklerde numune pirinç tarlaları kurulmuş ve bu tarlaların bire kırk oranında ürün vereceği öngörülmüştür. Önceki dönemde verimli bir toprağa sahip olan Çumra Ovası'nda bire yirmi nispetinde ürün verildiği düşünülürse bu çalışmaların kıymeti daha iyi anlaşılacaktır.³¹²

İktisadiyat Mecmuası Konya özelinde, İç Anadolu bölgesinde yapılan bu çalışmalar neticesinde, ekilen tarlaların toplamını şu şekilde vermiştir: “Konya Ziraat Müdüriyetinden verilen malumata nazaran bu sene Konya vilayetinde yapılan ziraatın hakiki miktarı şudur: Konya merkezinde 784.335, Ereğli kazasında 124.145, Akşehir’de 341.135, Ilgın’da 156.797, Beyşehir’de 168.520, Bozkır’da 132.241, Kadınhanı’nda 348.189, Sultaniye’de 189.884, Seydişehir’de 171.953, Karaman’da 422.036, Koçhisar’da 377.855, Isparta merkezinde 150.019, Eğirdir’de 99.073, Uluborlu’da 50.424, Karağaç’ta 188.440, Yalvaö’da 130.658, Burdur Merkezinde 141.204, Tefni Kazasında 121,756 dönüm ki ceman 4.2712.709 dönümdür.”³¹³

Son olarak Meclis-i Mebusan ’da yaptığı konuşma ile 1917 senesinde yapılan toplam ekim işlerini açıklayan Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey, normal zamanlarda 60 milyon dönümü geçen arazide ekim yapılırken bu rakamın savaşın ilk yıllarından beri yaklaşık 25-30 milyon civarında olduğunu, 1917 senesinde de daha ekim işinin tamamlanmasına 25 gün olmasına rağmen geçen senenin toplam rakamının üstüne çıkıldığını belirtmiştir. Ayrıca yazlık ekim için Romanya’dan ve Macaristan’dan 200 vagon mısır, 10 vagon darı, 5 vagon fasulye tohumu alındığını ve bunlar çiftçiye dağıtıldığını belirtmiştir. Yine “Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu” hakkında fikirlerini beyan eden nazır, bu kanun sayesinde bir önceki seneye nispetle çok daha verimli ve fazla alanda ziraat yapıldığını, Edirne örneği ile açıklamıştır. Bir önceki sene Edirne’de ekilen toplam alan 553 bin dönüm civarında iken, kanun sonrası kurulan teşkilat ve yapılan çalışmalar sayesinde bu rakam 1.442.000 döneme ulaşmıştır. Böylece Edirne gibi pek çok vilayetlerde üretilen zirai ürünler, o vilayetin iaşesine yettiği gibi çevre vilayetlere de gönderim sağlanmıştır.³¹⁴

³¹¹ “Çumra Ovası’nda Ziraat”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 35, 24 Teşrin-i Sani 1332, 7 Aralık 1916, s. 7.

³¹² “Konya Ovası’nın İrvası”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 24, 28 Temmuz 1332, 10 Ağustos 1916, s. 7.

³¹³ “Konya’da Ziraat İşleri”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 63, 30 Ağustos 1333, 30 Ağustos 1917, s. 8.

³¹⁴ “Bu Seneki Zer’iyatımız Hakkında Ziraat Nazırının Meclsi-i Mebusan’daki Beyanatı”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 43, 1 Mart 1333, 1 Mart 1917, s. 7-8.

3.2. MİLLİ İKTİSADIN ÖNEMLİ BİR NEFERİ: ORMAN ISLAHATLARI

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Orta Avrupa ülkelerinde ormanlara dayalı yapılan çalışmalar Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ve bu alana önem verilmesini sağlamıştır. Özellikle Fransa'da yapılan çalışmalar neticesinde Osmanlı Devleti, Fransa'dan ormancılık alanında ihtisas sahibi olan bir heyeti ülkeye davet etmiş³¹⁵ ve 1868 yılında bir Orman Nizamnamesi yapılmıştır. Bu nizamname ormanların gelişimi için etki etmiş olsa da o dönemde ormanların harap olmasına engel olamamıştır. Bunun sebebi ise yine o dönemde ormanlara ciddi zarar veren kontrolsüz ağaç kesimi ve kanunen izin verilen kereste ticareti gibi teamüllerin uygulanmaya devam etmesidir.³¹⁶

Buna karşılık Avrupa devletlerinde özellikle Almanya, Fransa ve Avusturya'da orman ıslahatına, milli iktisadın önemli bir kolu olmasından dolayı büyük önem verilmiş, bu ıslahatlar Osmanlı Devleti'ne nazaran yarım yüzyıl öncesinden başlanmış ve kontrolsüz ağaç kesenlere karşı caydırıcı cezalar uygulanmıştır. Özellikle Almanya'da prensliklerde ve büyük toprak sahiplerinde toprağın babadan evlada geçmesi sayesinde, ağaçların korunmasına elverişli bir ortam sağlanmıştır. Bu duruma bağlı olarak ormancılığa ait ihtisaslaşma alanı önce Almanya'da ortaya çıkmış ve sonrasında bütün Avrupa devletlerinde görülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte Sanayi Devrimi sonrasında sanayi alanında kerestenin vazgeçilmez bir ürün olması, ormancılık alanını bir ülkenin kalkınması için önemli unsurlardan birisi haline getirmiştir.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi ülkeler ormancılık sektöründe ilk sırayı alırken, orman açısından zengin olan ülkeler ise yeterli ihtisasın oluşturulamaması, bu alanda eleman yetiştirilememesinden ve koruma sağlanamamasından dolayı orman ve kereste tüccarlarının verdiği zarara boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bu zarara en çok maruz kalan devletler ise o dönemde Kuzey Amerika ülkeleri ve Osmanlı Devleti gibi ülkeler olmuştur. Ormanların sağlamış olduğu olumlu etkiler sadece iktisadi alanla da sınırlı kalmadığı ve su, hava ve iklim açısından insanların sağlığı noktasında da son derece önem taşıdığı görüldüğü ve bu doğrultuda ormancılık faaliyetlerinin büyük önem arz ettiği bu dönemde konu İktisadiyat Mecmuası'nda da tartışılmıştır. Özellikle Ticaret ve Ziraat Nezareti Orman Müşaviri Fayed tarafından kaleme alınan makaleler ormancılık sektörünün Osmanlı

³¹⁵ Ahmet Nizamoglu, "II. Meşrutiyet Yıllarında Orman Politikaları ve Ormancılık Algısı (1908-1918)", Doktora Tezi, **Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2023, s. 45.

³¹⁶ Veit, "Orman Islahatı", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 7, 28 Mart 1332, 10 Nisan 1916, s. 3.

Devleti için ne derecede önemli olduğunu ispatlar niteliktedir.

Bu nazarla Anadolu'nun genel durumu içerisinde ormanlar pekiyi durumda olmasa da insan ve hayvanların tahribine maruz kalmamış bölgelerdeki ormanların iyi bir durumda olduğunu bildiren Fayed, coğrafi olarak nakliyata müsait olan yerlerde de kereste ticaretinin gelişmeye uygun olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında Osmanlı topraklarında ormanların genişliği ve bu ormanların özellikleri hakkında kesin bilgi bulunmamakla beraber tahmini olarak Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu ormanlar 7 milyon hektardan ibaret olup vasfı ise şu şekildedir; %88 devlet arazisi, %1 vakıflara ait olan araziler, %2 kasabalara ait olan baltalıklar, %6 şahsa ait araziler ve %3'ü ise kime ait olduğu bilinmeyen araziler. Bu ormanlardan kazanılacak hasılatın, Almanya'nın hektar başına ormanlardan kazandığı miktarla kıyaslanarak, 77 milyon lira olacağı hesaplanmıştır. Ancak şu an için Anadolu'daki ormanların bu hasılatı verecek verimlilikte olmadığını belirten yazar, Osmanlı'daki ormanların Almanya'daki ormanların seviyesine çıkmadıkça, bunun mümkün olamayacağını belirtmiş ve ormanların bir ülkenin gelişiminde büyük bir tesiri olduğunu, buna muvaffak olmak için de var olan ormanların ıslah ve korumasının yeterli olacağını vurgulamıştır.³¹⁷

O dönem yapılan incelemelerde Osmanlı Devleti'nin topraklarında ormanların genişliğinin % 9 oranında olduğu tahmin edilmiştir. Bu rakamın son derece düşük olduğunu belirten Fayed, Avrupa'da tarımın ilerlemiş olmasına rağmen bu oranın %30 olduğunu, Osmanlı Devleti'nin de ormancılık alanında gelişebilmesi için orman alanlarınının 20 milyon hektara ulaşmasının, iktisadi açıdan hayati bir önem taşıdığını belirtmiştir. İttihat ve Terakki hükümeti de konunun önemini kavrayarak bu noktada adımlar atmış ve orman ıslahatı için programlar hazırlamış ve Fransa'dan orman uzmanları davet etmiştir. Ancak yapılan tüm bu girişimler savaşın başlaması ile birlikte yarıda kalmıştır. Bununla birlikte, ormanların ıslahı için asıl girişimlerin savaştan sonra başlayacağını aktaran ve İktisadiyat Mecmuasında yayımlanan makalede, bunun için yapılması gerekenleri şu şekilde anlatmıştır: “*Şurasını da nazar-ı i'tibâra almalı ki asırlardan beri Anadolu'da ormanlarda vukû' bulan tahribât ancak büyük fedâkârlıkla ve fevka'l-âde bir sebât ve metânet sayesinde telâfi olunabilir. Arzu olunan muvaffakiyet ancak bütün orman mesâilinin merkeze rabt olunarak münhasıran ihtisâs dâiresinde idâre olunması sayesinde istihsâl edilebilir. Husûsî menâfi'-i siyasiye nazar-ı i'tibâra alınırca suhûletle ileri gidilemez. Bu i'tibârla Osmânlı hükümeti ormanların muhâfaza*

³¹⁷ a.g.m, s. 3.

ve himâyesi için gayr-ı kâbil-i tezelzül bir sebât ve metânet ibrâz etmek mecbûriyetinde bulunacaktır.”³¹⁸

3.3. OSMANLI ZİRAATINDA YAŞANAN BİR SORUN: ÇEKİRGE İSTİLALARI

Osmanlı Devleti’nde ziraat alanında yapılan çalışmalar sayesinde verimlilik ve kalite arttırılmış olmakla birlikte, bu alanda birtakım problemlerde yaşanmıştır. Bu problemlerin başında da 1915, 1916 ve 1917 yıllarında baş gösteren çekirge istilaları gelmektedir. Bu soruna yönelik Ziraat ve Orman Mekatib-i Âliyesi tarafından yürütülen çalışmalarda, tarlaları mahveden çekirgelerin cinsi ve bu çekirgeleri yok etmek için yapılması gerekenler belirlenmeye çalışılmış ve bu çalışmalarda okulun fen haşerat ders ve laboratuvar öğretmeni Mehmed Süreyya Bey tarafından makale haline getirilip İktisadiyat Mecmuası’nda yayınlanmıştır.

O dönemde Osmanlı Hükümeti bütçesinden 300.000 lirayı çekirge ile mücadele için ayırmış ve Almanya’dan bu konuda uzman bir heyet çağırılarak, konunun önemi ve çekirge istilası ile mücadele konusunda yapılması gerekenler konusunda da bir konferans düzenlenmiştir. Osmanlı topraklarını istila eden çekirgelerin hangi cins ve hangi koluna mensup olduğu, yine çekirgelerin en yoğun olduğu yerlerdeki toprak özellikleri ile ilgili bilgiler, konferansta hazır bulunan nazır, ayan, mebuslar, gazeteciler ve muallimlere aktarılmıştır. Öncelikle geçmiş dönemlerde diğer milletlerin başına gelen çekirge istilası hakkında bilgi veren Mehmet Süreyya Bey, bu konunun Hint destanlarında, Tevrat’ta ve hatta Ninova ve Babil anlatılarında dahi çekirge istilasından söz edildiğini aktarmıştır.³¹⁹

İstilacı çekirgelerin cinsini bilmenin önemli olduğunu vurgulayan Mehmed Süreyya Bey Kudüs, Suriye, Beyrut, Irak, Atine ve Konya’yı *Sudan çekirgesi* denilen bir türün; İzmir, Konya, Halep ve Anadolu’nun birçok yerini istila eden çekirgenin de *mağrip çekirgesi* olduğu belirtmiştir. “*Sudan çekirgesinin ana yurdu, Afrika kıtasında Çad bölgesi ve Asya çölleridir. Bu çekirgeler bazı dönemlerde Kuzey Afrika, Irak ve Osmanlı topraklarına giderek, buralardaki tarlaları istila ve mahveden bu böcek türü, hızlı bir şekilde yumurtlar ve 4 hafta sonunda yumurtadan çıkıp uçabilecek seviyeye gelirler. Anadolu’nun içinde yetişen mağrip*

³¹⁸ Veit, “Orman Islahatı-2”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 8, 7 Nisan 1332, 20 Nisan 1916, s. 3.

³¹⁹ Mehmet Süreyya, “Çekirgeler Hakkın Konferans”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 3, 29 Şubat 1331, 13 Mart 1916, s. 5-6.

*çekirgesinin yumurtası ise kış boyunca toprak altında kalır ve Mart-Nisan aylarında 15-20 gün zarfında sürü ile uçacak hale gelirler*³²⁰ diyerek çekirgeler hakkında bilgi veren Mehmed Süreyya Bey, bundan sonra çekirgeler ile nasıl mücadele edilmesi gerektiği konusunda detaylı açıklamalarda bulunmuştur:

1. Mihengi Usuller: Bu usul, çekirge yumurtaları toprağın altındayken toplamak ya da bu şekilde toprağı sürmek şeklinde uygulanmıştır. Ayrıca yumurtadan çıkan çekirgeleri 15-20 gün içerisinde ezerek yok etmek şeklinde de uygulandığı olmuştur.

2. Kimyevi Usuller: Kimyevi usulde, çekirgelerin üzerine %3-5 oranında sabun suyu, %5 oranında petrol veya %5 oranında madeni katran sıkılmaktadır. Ancak bu usulün etkisinin daha çok artırılabilmesi için pekmez ile tatlandırılarak uygulanmıştır.

3. Hayati Usuller: Bu usulden maksat ise çekirgenin doğada düşmanı olan hayvanlardan istifade etmektir. Örneğin; bu konuda sığırcık ve leylek gibi kuşlar kullanılabileceği gibi belirli birkaç sinek türü de bu amaçla kullanılabilir. Yine çekirgelere hastalık vererek telef etme yöntemi de kullanılmış ancak her bölgede aynı etkiyi göstermemiştir. Örneğin; 1915 senesinde İstanbul’u telef eden İtalyan çekirgesine karşı sarılık hastalığı yayan mantarlar kullanılmış ve çekirgeler önemli ölçüde yok olmuştur. Ancak İzmir’de de aynı yöntemin kullanılmasına rağmen, mantarın yayılması için gerekli olan rutubetin ortamda olmamasından dolayı istenilen sonuç alınamamıştır. Osmanlı Hükümeti yukarıda sözü geçen bu usulleri uygulamaya koymak maksadıyla ülkenin çeşitli vilayetlerinde 14 adet çekirge ile mücadele müdüriyeti kurmuş ve bu müdüriyetlere birer zabıt, bir çavuş ve yeterli miktarda da asker görevlendirmiştir. Bunun dışında ahaliden isteyenler de bu müdüriyette çalıştırılmış, böylece mücadelenin başarıya ulaşabilmesi için herkesin elbirliği ile çalışmasına uygun ortam sağlanmıştır. Bunların dışında kimyevi usullerin tatbik edilebilmesi için birkaç bölgede laboratuvarlar inşa edilmiştir.³²¹

Bu çalışmalar sonucunda bazı vilayetlerde telef edilen çekirge ve sürdürülen arazi tahmini olarak şu şekilde belirlenmiştir.³²²

Vilayet ve Elviye-i	Derç ve İtlaf Edilen	Sürdürülen Arazi Miktarı
----------------------------	-----------------------------	---------------------------------

³²⁰ a.g.m, s. 5

³²¹ a.g.m, s. 6

³²² “Çekirge Mücadelesi” **İktisadiyat Mecmuası**, S. 11, 28 Nisan 1332, 11 Mayıs 1916, s. 8.

Müstakile	Çekirge Tahminen Miktarı	(Dönüm)
Karesi Sancağı	175.028	1.800
Afyon Karahisar	595.363	21.000
Burdur ve Isparta	521.271	24.012
Denizli Sancağı	22.299	20
Aydın	10.149	
İzmir	884.409	149.569
Manisa Sancağı	151.360	4.111
Menteşe Sancağı	1.962	
Antalya	12.355	2.791
Konya Vilayeti	336.966	17.593
Halep	559.710	198.367
Urfa Sancağı	395.375	20.805
Zor Sancağı	63.493	
Musul Vilayeti	682.800	16.025
Suriye	70.568	300
Beyrut	3.797	1.440
Bağdat	215.626	443.761
Atina	670	
Kale-i Sultaniye Sancağı	21.993	
Yekûn	4.725,194	901.594

Ticaret ve Ziraat Nazırı Ahmed Nesimi Bey'in Mecliste yaptığı konuşmada, çekirge ile mücadele konusunun detayları hakkında bilgi vermiştir. Buna göre; çekirge istilasına uğrayan mıntıklar 15 bölgeye ayrılacak ve her bölgenin başına bir müdür tayin edilecektir. Bunun dışında 10 adet zabıt ve 1000 adet de asker görevlendirilecektir. Ayrıca ülkenin farklı yerlerinde

tesis edilen bu teşkilatın başına Almanya'dan çağırılan Mösyö Boher geçirilmiş ve 3 yabancı, 3 Türk müfettiş görevlendirilmiştir. Ayrıca yaptığı konuşmada Nesimi Bey, çekirge ile mücadele için 1916 senesinde 13, 1917 senesinde ise 36 adet amele taburunun görevlendirildiğini ifade etmiştir.³²³ Böylece yapılan çalışmalar neticesinde 1916-1917 seneleri çekirge ile mücadelede hatırı sayılır bir ilerleme kaydedilmiştir.³²⁴

Ayrıca Mösyö Boher, Anadolu'da inceleme gezisinde bulunarak, çekirgelerin yumurta bıraktığı yerlerin haritalandırılmasını da yapmıştır. Bir sonraki senenin hasat zamanı için yapılan bu çalışma sonucunda bu yumurtalar toplanıp ve çekirge istilasına meydan verilmemesi amaçlanmıştır.³²⁵ Ayrıca Seferihisar bölgesinde kırmızı bir böceğin çekirge yumurtalarına ciddi zararlar verdiği tespit edilmiş ve bu böceğin tanımı ve çoğaltılması için İstanbul'a numune gönderilmiştir.³²⁶

1909 yılından başlayıp 1917 yılına kadar Osmanlı topraklarının pek çok yerinde görülen çekirge istilaları, Manisa, İzmir, Aydın, Çanakkale, Denizli, Kütahya, Isparta, Konya, Diyarbakır, Urfa ve Mardin ve çevrelerini etkisi altına almıştır. Sonuç olarak 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen süre içerisinde çekirge istilasına uğrayan ve bundan dolayı birçok bölgede salgın hastalıklarla da mücadele etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti yukarıda da sözü geçen önlem ve çalışmalarla birlikte savaş koşullarına rağmen bu alanda başarılı bir mücadele vermiştir.³²⁷

³²³ Serap Taştekin, "Osmanlı Devleti'nin Çekirge Afeti ile Mücadelesinde Bir İşgücü Olarak Amele Taburları", **Afet ve Risk Dergisi**, C. 6, S. 1, 2023, s. 257-272.

³²⁴ "Çekirge", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 26, 25 Ağustos 1332, 7 Eylül 1916, s. 7.

³²⁵ "Çekirge Mücadelesi", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 40, 19 Kanun-ı Sani 1332, 1 Şubat 1917, s. 5-6.

³²⁶ "Çekirgelere Karşı Bir Böcek", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 40, 19 Kanun-ı Sani 1332, 1 Şubat 1917, s. 6

³²⁷ Edip Bukarlı, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları: Mardin Örneği", **Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 2, S. 2, 2020, s. 81-90.

IV. BÖLÜM

İKTİSADİYAT MECMUASINA GÖRE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

XX. yüzyıl, Osmanlı Devleti için siyasi, sosyal, iktisadi gibi pek çok alanda toplumsal değişikliklerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Özellikle 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte hızlı bir modernleşme sürecine girilmiş, devlet ve toplum hayatında yeni siyasi düşünce akımları, Batılı yaşam tarzı ve sosyal düzenlemeler gibi pek çok noktada yenilikler yaşanmıştır. Ayrıca bu dönemde yerli üretime ağırlık verilmesi ve milli iktisat düşüncesi benimsenmesiyle birlikte devlet yöneticileri yüzünü Anadolu'ya dönmüşlerdir.

II. Meşrutiyet döneminde faaliyetlerini en çok arttıran ve toplum içerisinde varlıklarını kabul ettiren grup ise kadınlar olmuştur. Kadınlar için Tanzimat döneminde başlayan bu hareketlenmeler, II. Meşrutiyet döneminde daha da artmış eğitim, çalışma hayatı, siyaset ve basın gibi alanlarda Türk kadınları kendilerine fazlasıyla yer bulmuşlardır. Kadınlara özel konferansların, mitinglerin ve toplantıların ilk kez bu dönemde yapılması ile birlikte *Kadınlar Cemiyeti* ve *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti* gibi kuruluşlar da ilk kez bu dönemde faaliyete başlamışlardır. II. Meşrutiyet döneminde devlet kademeleri de, kalkınmanın ve modernleşmenin vazgeçilmez bir parçası olarak düşündüğü kadınların faaliyetlerini desteklemiş, aydınlar ve yazarlar arasında bu konuyu işlemeyen kalmamış ve kadınlar arasında da Fatma Aliye Hanım ve Emine Semiye Hanım gibi isimler ön plana çıkarak, kadınların her alanda daha fazla söz sahibi olabilmesi için mücadele vermişlerdir.

II. Meşrutiyet döneminin en çok değişiklik yaşandığı ve yeniliklerin görüldüğü alanlardan birisi de eğitim alanı olmuştur. Modernleşme çalışmaları sonucunda, o dönem içerisinde hep bir ikilem oluşturan, eski geleneksel okulların yani medreselerin yenilenmesi mi daha doğru olur, yoksa modern okulların baştan kurulması mı? sorusunun cevabı genel olarak II. Abdülhamid döneminde modern okulları açmak olarak verilmiş ve bu faaliyetler II. Meşrutiyet döneminde daha da ilerletilmiştir.³²⁸ Bu bağlamda pek çok yeni okul açılmış, rüştiyeler ortaöğretimden ayrılmış ve ilköğretim kapsamında sayılmış ve ilköğretim bu dönemde zorunlu hale getirilmiştir. Yine ortaöğretim kapsamında yabancı dil eğitimi ağırlıklı olarak Fransızca üzerinden verilmiştir. Bunun dışında lise seviyesinde kız liseleri, kızlara özel

³²⁸ Muhammet Şahin-M. Ahmet Tokdemir, II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, C. 9, S. 4, 2011, s. 852.

öğretmen liseleri de bu dönemde açılmış ve kızların öğretmenlik mesleğine yönelmelerinde artış yaşanmıştır. Ayrıca Darülfünun'un eğitim müfredatı güçlendirildiği gibi kız ve erkeklerin aynı ortamda eğitim almasının önü de açılmıştır.

Bu dönemde en önemli gelişmelerin yaşandığı alanlardan birisi de hiç şüphesiz basın olmuştur. Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde uygulanan sansürün kaldırılması ve basın-yayın faaliyetlerine getirilen özgürlük sayesinde bu alanın, diğer bütün siyasi ve toplumsal faaliyetlere nazaran çok daha fazla etkin olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda her siyasi görüşün basında bir temsilcisi olduğu gibi edebi, felsefi, mizah ve bilimsel pek çok konunun tartışmaları bu dönemde yaşanmıştır. Tanin, Servet-i Fünun, İkdam ve Şura-yı Ümmet gibi dönemin önemli basın organları sayesinde halk bilgilendirilmeye çalışılmış ve halk ilk kez bu dönemde liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik gibi kavramları tanıyıp, tartışmaya başlamıştır. İktisat alanında da basın-yayın faaliyetleri yürütülmüş ve devletin hangi iktisadi sistemi kabul etmesi gerektiği bu dergilerde tartışılmıştır. İktisadiyat Mecmuası'da bu dergilerden birisi olarak, İttihat ve Terakki'nin milli iktisat düşüncesini benimseyen yarı resmi yayın organı konumuna gelmiştir.

Değişikliğe uğrayan bir diğer alan ise toplumun gündelik sosyal yaşantısı olmuştur. Tanzimat döneminde Batı kültürü ve Batı tarzı yaşam noktasında yaşanan bu değişiklikler, II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Bu noktada Osmanlı aile yaşamı alanına hâkim olan konaklar, Meşrutiyet döneminde yerini yavaş yavaş apartmanlara bırakmaya başlamıştır. Moda alanında yaşanan değişiklikler ile birlikte, kadınlar için geleneksel bir kıyafet olan feracenin yerini yavaş yavaş elbiseler alırken; erkeklerde ise pantolon, ceket, kravat ve şapka gibi Batı tarzı kıyafetler almış; opera, bale, tiyatro ve sinema gibi batı tarzı sanat dalları Osmanlı entelektüelleri ve halk kesimi arasında rağbet görmeye başlamıştır.

4.1. 20. YÜZYIL OSMANLISINDA KADIN

Osmanlı Devleti'nde kadının toplum içerisinde sahip olduğu konum, yaşadığı coğrafyaya göre değişiklik göstermiştir. Özellikle Yıldırım Bayezid döneminden sonra devletin yönetim merkezinde yaşayan kadınlar yönetimin baskısını daha çok hissederken, taşrada yaşayan kadınlar daha serbest yaşadığı gibi tarım işlerinin vazgeçilmez bir parçası olmuşlardır. İlerleyen zamanlarda toplum hayatında kadınlar daha çok kısıtlanmaya başlanmış ve bu durum

Tanzimat Dönemi'ne kadar devam etmiştir.³²⁹

Tanzimat Dönemi birlikte Osmanlı Devleti'nin her alanında yaşanan değişim, ufak çaplıda olsa kadının toplum içerisindeki konumu, kadın hakları alanında yaşanmıştır. Bu dönemde taşrada yaşayan kadın eskiden olduğu gibi tarım işlerinde çalışmaya devam ederken büyük şehirlerde yaşayan kadınlar kısıtlı da olsa eğitim alma imkanına sahip olmuş, fabrikalarda düşük ücretlerle çalışmaya başlamış ve kendi hakları için Avrupa'daki gibi güçlü olmasa da örgütlenme faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bu örgütlenmeler sadece siyasi amaçla olmamış, basında bu noktada bir araç olarak kullanılarak kadının bütün eğitim imkanlarından istifade etmesi gerektiği düşüncesi yayılmaya başlamıştır. Özellikle 1868-1900 yılları arasında sadece kadınlara yönelik 13 derginin yayınlandığı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki ise 1868 yılında yayımlanan "Terakki Gazetesi" kadın haklarının savunuculuğunu yapan ilk gazete olarak göze çarpmaktadır.³³⁰

Tanzimat Dönemi'nde temelleri atılan bu modernleşme hareketlerinin kadınlar açısından zirveye ulaştığı dönem ise II. Meşrutiyet Dönemi olmuştur. İttihat ve Terakki tarafından yürütülen aile ve nüfus politikaları noktasında kadın bir araç olarak kullanılmış ve bilinçli olarak gerek sosyal gerek iktisadi yaşamda daha fazla aktif olmalarının önü açılmıştır. Bu bağlamda kadınların etkisi daha çok basın alanında görülmüştür. Tanzimat Dönemi'nde başlayan kadınlara dair yayınlar, II. Meşrutiyet Dönemi'nde daha fazla artmış, ayrıca dayanışma dernekleri kurulmuş ve kadınlar siyasi partilerde aktif rol almaya başlamışlardır.³³¹

İttihat ve Terakki yönetimi de kadının toplum içerisindeki konumunu devletin gelişmesi ile eşit olarak görmüş ve bu dönemde kadınlar ile ilgili neredeyse yazı kaleme almamış bir yazar ve aydın kalmamıştır. Bu noktada aile kavramı üzerinde sıklıkla duran yöneticiler, bu kavramı bir devlet politikası olarak benimsemiş ve güçlendirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, Osmanlı'da kadın hareketlerinin kaynağı olan ve temellerini Ziya Gökalp'ın attığı "*milli aile*" fikri devlet tarafından benimsenen politikalarından birisi olmuştur. Aile ve evlilik sadece dini bir kurum olarak görülmemiş, kültürün oluşması ve aktarılması noktasında bir araç olarak kullanılması amaçlanmıştır.³³²

³²⁹ Aksoy, **a.g.m.**, s. 17

³³⁰ Ülkü Koçak, Tanzimat Dönemi Kadın Hareketlerinin Eğitime Etkisi, **Ekev Akademi Dergisi**, C. 24, S. 82, 2020, s. 495.

³³¹ Ahmet Özkiraz-M. Nazar Arslanel, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Kadın Olmak, **Sosyal ve Beşerî İlimler Dergisi** C. 3, S. 1, 2011, s. 3.

³³²**a.g.m.**, s. 4.

Bu politika gereğince kadınların eğitimi konusunda özenli bir çalışma yapılmış ve 1913 yılında İstanbul İnas Sultanîsi, yani İstanbul Kız Lisesi açılmıştır. Ayrıca 1914 yılında ilk kez Darülfünun'da kızlara yönelik yüksek öğretim eğitimi verilmeye başlanmış ve aynı sene içerisinde İnas Darülfünun'u kurulmuştur. 1915'te erkek ve kızlar aynı ortamda eğitim almaya başlayan kadınlar, 1917 yılında güzel sanatlar ve konservatuar, terzilik, hemşirelik ve ticaret gibi alanlarda da dersler almaya başlamışlardır.³³³ Ticaret dersleri ile kadınların iktisadi yaşamda aktif rol oynayabilmeleri adına sahip olmaları gereken donanım kazandırılmaya çalışılmış ve çoğu Darülfünun hocalarından oluşan bir grup tarafından kadınlara mahsus konferanslar verilmiştir.³³⁴ Ayrıca kadınların ilk kez eğitim amaçlı yurt dışına gönderilmeleri de bu dönemde olmuştur.

Kadınlara yönelik yürütülen bu politika ile amaçlanan sadece kadınların eğitim alması olmamış, çalışma hayatında da aktif rol oymaları da istenmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda, erkeklerinin büyük bölümünün cepheye gönderilmesi ve onlardan boşalan yerlere kadınların geçmesiyle, kadın pek çok sektörde varlığından söz ettirmiştir. Gerek özel sektörde gerekse de kamu alanlarında istihdam edilen kadınlar hastane, posta ve tekel idaresi ve bugünkü karşılığı belediye zabıta görevlisi olan şehremaneti olarak çalışmaları yanında kendilerine ait şirket açabilmişlerdir. Örneğin bütün çalışanlarının kadın olduğu “*Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı Osmanlı Anonim Şirketi*” Fatma, Hüsne ve Zöhre isiminde 3 kadın tarafından kurulmuş, şirketin amacı kadınların ihtiyaç duyduğu birçok eşyayı üretmek ve satmak olmuştur.³³⁵ Yine özellikle İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde belediye gibi kamu alanlarında da çalışan kadınlar zabıta görevinde de bulunmuşlardır.³³⁶

II. Meşrutiyet Döneminde kadınların bu faaliyetleri sadece eğitim ve çalışma alanı ile sınırlı kalmamış, basın-yayın faaliyetleri ve cemiyet hayatında da son derece faal olmuşlardır. Bu dönemde yayın hayatına giren kadın dergilerini Batıcılığı veya Türkçülüğü savunan olmak üzere iki başlık altında toplamak mümkündür. Batıcılığı savunan dergiler arasında yer alan ve 1913-1921 yılları arasında faaliyet gösteren Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organı olan “*Kadınlar Dünyası*” dergisinin yazar kadrosunu tamamen kadınlar oluşturmuştur. Kadınlar Dünyası Dergisi, eğitimli ve görgülü kadınların sosyal yaşamda daha

³³³ “Hanımlara Ticarete Dersleri”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 65, 27 Eylül 1333, 27 Eylül 1917, s. 8.

³³⁴ “İktisadi Muhasebe”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 50, 26 Mart 1333, 26 Mart 1917, s. 6.

³³⁵ “Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı Osmanlı Anonim Şirketi” *İktisadiyat Mecmuası*, S. 53, 26 Nisan 1333, 26 Nisan 1917, s. 7.

³³⁶ “Şehremanetinde Kadın Memurlar”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 53, 26 Nisan 1333, 26 Nisan 1917, s. 7.

aktif olmaları gerektiği düşüncesini savunmuştur. Batıcılığı savunan diğer kadın dergileri ise; Demet, Hanımlar Alemi, Mefharet, Hanımlara Mahsus Gazete, Osmanlı Kadınlar Alemi gibi dergileridir.³³⁷

Aynı şekilde Türkçülük düşüncesinin savunucusu olan kadın dergilerinin başında ise başyazarlığını Nigâr Hanım'ın yaptığı ve Türk kadını her noktada yetiştirmeyi amaçlayıp, dilde sadeleşme düşüncesini benimseyen “*Kadınlık Dergisi*” gelmektedir. Diğer Türkçü düşüncede olan kadın dergileri ise; Seyyale, Bilgi Yurdu Işığı, Kadın Duygusu, Genç Kadın, Bilgi Mecmuası gibi dergilerdir.³³⁸

Bu dönemde kadınların toplumsal yaşamda daha aktif olmasını sağlayan etkenlerden birisi de kadınlar tarafından kurulan ya da kadınların dahil olduğu dernek ve cemiyetler olmuştur. Bu cemiyet ve dernekler genel itibarı ile savaş dönemlerinde etkinliklerini arttırmış ve “*Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti*” gibi askerlere kıyafet, asker ailelerine erzak yardımında bulunmuşlardır. Ayrıca bu dönemde kurulan diğer önemli cemiyetlerden birisi de Enver Paşa ve eşi Naciye Sultan'ın destekleriyle kurulan “*Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*”dir. Merkezi İstanbul'da bulunan bu cemiyetin kuruluş amacı İktisadiyat Mecmuası'nda şu şekilde açıklanmıştır: “*Bu cemiyetin asıl amacı İslam kadınlarının iş bulup kendilerini namuskarane bir şekilde maaşa bağlayarak kendilerini himaye etmeleri ve memleketin iktisadi terakkisinde kadınların da rol almasını sağlamaktır. Bu maksat doğrultusunda çalışmak isteyen kadınları onların çalışabileceği işere yönlendirerek teşvik ve himaye edecektir.*”³³⁹

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, kurulduktan birkaç sene sonra pekçok Müslüman kadını farklı sektörlerde iş sahibi yaparken, hükümetin yürüttüğü aile politikası gereğince evlilik konusunda da kadınlara önyak olmuştur. Ayrıca ordu içerisinde kurulan “Birinci Ordu Kadın İşçi Taburu” içinde pek çok kadına istihdam sağlanmış, bu kadınlar onbaşı, başçavuş, çavuş gibi görevlerde bulunmuşlardır. Bu cemiyet üzerinden eğitim alan ya da bir işe yerleştirilen kadınlar, genel olarak memur ya da işçi statüsünde olmuşlardır.³⁴⁰

³³⁷ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 86-94.

³³⁸ Özkiraz-Arslanel, **a.g.m.**, s. 6.

³³⁹ “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi” **İktisadiyat Mecmuası**, S. 23, 28 Temmuz 1332, 10 Ağustos 1916, s. 7; Ayrıca bkz. EK-5

³⁴⁰ Ömer Çaha, **Sivil Kadın**, Vadi Yayınları, Ankara 1996, s. 100.

Bu alanda önemli cemiyetlerden bir tanesi de “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti”dir. Daha çok tekstil sektöründe faaliyet gösteren bu cemiyetin kurulma amacı, Müslüman kadınlara terzilik eğitimi vermek ve yerli kumaşlara olan revacın artmasını sağlamak olmuştur. Cemiyetin Bab-ı Ali caddesinde açtığı terzide çalışan kadınların sayısı 15 iken kısa zamanda 200 kişiye ulaşmış ve burada eğitim alan kadınlar İstanbul’un çeşitli bölgelerinde kendi terzihanelerini açtığı gibi, bazıları da bir ustanın yanında çalışarak iktisadi faaliyetlere destekte bulunmuşlardır. Ayrıca Cemiyetin faaliyetleri bunlarla sınırlı kalmamış, savaş döneminde askere kıyafet diktiği gibi, divan yolu üzerinde yüz yataklı bir hastane inşa ettirmiştir. Hastanenin masrafları ise cemiyetin kendi kazançlarından karşılanmıştır.³⁴¹

4.2. TARİHTEN KONULAR

İktisadiyat Mecmuasında tarihten ders almak babında, Osmanlı Devleti’nin geçmişteki iktisadi durumunu anlatan yazılarda yayınlanmıştır. Bu yazılar genel itibarı ile Mehmet Zeki ve Galip Haldun tarafından kaleme alınmış ve özellikle 17. yüzyıl Osmanlı iktisadı üzerinde durulmuştur.

Galip Haldun ve Mehmet Zeki Beyler, 17. yüzyıl Osmanlısının ticaret, sanayi ve esnafı hakkında verdikleri bilgileri genel itibarı ile Evliya Çelebi’nin meşhur Seyahatname eserinden derlemişlerdir. Bu eser üzerinden verilen bilgiler ve rakamların yanında bunların abartılı rakamlar olabileceğini konusundaki genel kanının aksine Galip Haldun şunu belirtmiştir: *“Evliya Çelebi’nin memleket hakkında verdiği malumat mübalağaya haml edilmekte ise de vilayetlerin varidat ve masarifatı ve teşkilat-ı idariyesi hakkında derç edildiği rakamlar elde bulunan şayan-ı itimad vesaik ile karşılaştırıldığı taktirde tamamen doğru görülmekte olduğundan gerek evsaf-ı Konstantiniyyeye gerek müşehedatı olarak derç edilen rakamlara aksi sabit oluncaya kadar inanmamak kabil değildir.”*³⁴²

Ayrıca Evliya Çelebi’nin eserinin dışında Sultan IV. Murad’ın Bağdat Seferi öncesinde Bayrampaşa’da yaptırdığı genel sayımdan da yararlanan yazarlar, bu sayımın Sultan II. Selim zamanında İstanbul Mollası Zekeriya Efendi tarafından yapılan sayımdan çok daha güvenilir olduğunu belirtmişlerdir.³⁴³ Resmi kaynaklar ışığında 17. yüzyıl İstanbul’unda savaşta kullanılacak her türlü alet ve edevatı üreten imalathaneler bulunmaktadır. Devlete ait olan bu

³⁴¹ “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti” **İktisadiyat Mecmuası**, S. 29, 12 Eylül 1332, 25 Eylül 1916, s. 7

³⁴² Galip Haldun, “11. Asr-ı Hicride Sanayi ve Ticaretimiz”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 61, 2 Ağustos 1333, 2 Ağustos 1917, s. 2

³⁴³ **a.g.m.**, s. 2

imalathaneler; birer adet tersane, marangozhane, kağıthane, humbarahane, tüfekhane, saraçhane ve 70 adet şişehane ve boyahane, son olarak 10 adet gümüşhaneden oluşmaktadır. Ayrıca Galata ve Okmeydanı'nda şahsa ait olan ve devletin ihtiyacına göre üretim yapan müesseseler de mevcuttur.

Gelişmiş olan diğer bir alan ise denizciliğe ait olan ziftçi, katrancı, sütçü ve yelkenci esnafları olmuştur. Ayrıca İstanbul'da o dönem 45 kişiden oluşan pusula ustaları, ürettikleri pusulaların çalışıp çalışmadığını Bayezid Cami'nin mihrabında denemişlerdir. Yine denizcilik alanında dikkat çeken bir diğer meslek sınıfı ise haritacılar olmuştur. Haldun, Evliya Çelebi'den haritacılar hakkında şu bilgileri aktarmıştır: *“Birkaç lisana vakıf ve alelhusus Latinceye mükemmel aşına olan derya sefirlerinin rehberleri olan haritacılar atlas minör coğrafya pabamonte gibi eserleri okuyarak denizleri, nehirleri, dağları, ırmakları, gölleri, derya içindeki kumsal, bataklık, kayalık yerleri yaptıkları haritalarda işaret ederler ve onları gemicilere satarlar, gemicilerde iç ve dış denizlerde bu sayede dolaşırlardı.”*³⁴⁴ Denizciliğin son derece önemli olduğunu gösteren bu cümlelerin haricinde o dönem tersanelerinde üretilen ticaret gemileri dahi her an savaşa hazır olması bakımından bir savaş gemisi gibi teçhiz edilmiştir. Bu bağlamda o dönemde Osmanlı'ya ait Akdeniz ticaret filosu 600 kalyon, 2000 şaykadan³⁴⁵ ibaret olmuştur.

Akdeniz ve Karadeniz'de faaliyet gösteren ticaret filolarının iaşesini sağlayan ise İstanbul esnafı olmuştur. Özellikle Elhac Ferhad, Hacı Kasım ve Hacı Enver Nimetullah vb. gibi yaklaşık 8000 adet tüccarın bu iş için İstanbul'da toplam 6000 adet dükkân ve mahzenleri mevcuttur.³⁴⁶

Galip Haldun'un bu makalesinde İstanbul'da yürütülen zirai işler hakkında da bilgiler verilmiştir. Buna göre; ticaret açısından dört mıntıkaya ayrılan payitahtın çevresinde ise 26 bin tarla, 75 bin çiftçi, 43.960 yağhane ve 500 adet zerzevat ve sebze hali bulunmaktadır. Ayrıca özellikle birtakım ürünler bazı şehirlere özgü olsa da İstanbul'da az miktarda bu ürünlerin ticareti yapılmıştır. Meşrubat, koku ve aktar bitkileri gibi ürünler, özellikle Galata ve Bayezid bölgelerinde toplamda 500 adet dükkânı bulan sayılarıyla, bu sektörlerde İstanbul'da yerlerini

³⁴⁴ a.g.m, s. 2

³⁴⁵ Şayka: Türklerin, Karadeniz'deki ırmakların kıyılarını korumakta, Kazaklarınsa bu kıyılara saldırmakta kullandıkları, altı düz, yayvan, birkaç topu, kırk elli savaşıcı bulunan küçük bir savaş gemisi.

³⁴⁶ Haldun, a.g.m, s. 2

almışlardır.³⁴⁷

Dergide savaş aletleri üreten fabrikalar da konu edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan ve Sultanın özellikle ehemmiyet gösterdiği tophanede üretilen toplar, Türklere savaşlarda topçuluk üzerine şöhret kazandıran bir unsur olmuştur. Bu konuda Evliya Çelebi şu bilgileri vermiştir: “*Âli Osman Padişahlarının bir hazine-i azimi dahi bu toplardır ki emsaline hiçbir padişah malik değildir. Âli Osman’ın kabza-i tasarrufunda bulunan 7.060 palanka, mendirek, kuvaya ve kalelerde 17.045 kadar top vardır. Sadece donanma-i hümayunlarda 1000 pare top vardır.*” *Macaristan seferlerinde Türklerin yeni bir silah icad ettiklerini görüyoruz. Bu silah-ı harb Naima ve Hammer’in ifadelerine nazaran Süleyman Paşa tarafından icad edilmiştir.*”³⁴⁸

İstanbul gibi 17. yüzyılın önemli Osmanlı sancaklarından birisi de Bursa Sancağıdır. Bu yüzyılın ortalarında Bursa’ya gelen Evliya Çelebi, eserinde İstanbul çarşısı yerine Bursa’nın çarşısını tercih ettiğini belirtmiş ve bu çarşıda 9000 dükkânın sayıldığını bildirmiştir. Bursa’nın en önemli ve meşhur gelir kaynaklarından birisi ipekçilik olmuş, buradaki ipeğin ne Avrupa’da ne de Doğu’da üretilmediği ifade edilmiştir. Ayrıca bu ipekten üretilen alaca, nefli, peştamal, kıl ibrişim ve kadife yastıkların kalitesine başka hiçbir bölgede ulaşamadığı da belirtilmiştir.³⁴⁹

Bursa gibi Ankara, Uşak, Karaman, Aksaray gibi geniş bir coğrafyaya yayılmış olan keten, iplik ve yünlü ürün üretimi ve dokuma sanayi, bu bölgeler için oldukça önemli bir gelir kaynağı olduğu görülmektedir.³⁵⁰ Özellikle tiftik keçisi kılından yapılan bu üretim dünyanın pek çok yerinde rağbet görmüştür. Ankara’daki tiftik keçisinin bu derecede meşhur olmasını halk Hacı Bayram-ı Veli’nin kerametine bağlamış olsa da bunun böyle olmadığı belirten Evliya Çelebi, bunun Ankara’nın havasından ve suyundan kaynaklandığını belirtmiştir.³⁵¹

Tekstil haricinde önemli bir diğer alan ise kerestecilik olmuştur. Bu alanda ise önde gelen sancakların başında İzmit Sancağı yer almaktadır. İzmit’te bulunan büyük şehir iskelesi sayesinde bu bölgede kereste ticareti büyük bir önem kazanmıştır. Kereste ticareti ile ilgili

³⁴⁷ a.g.m, s. 3.

³⁴⁸ ag.m, s. 3.

³⁴⁹ Galip Haldun, “11. Asr-ı Hicride Sanayi ve Ticaretimiz”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 66, 11 Teşrin-i Evvel 1333, 11 Aralık 1917, s. 5.

³⁵⁰ Ahmet İncekara-Salim Ateş Oktar (ed.), *Cumhuriyet’in 100. Yılında Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2023, s. 213.

³⁵¹ Haldun, a.g.m, s. 5.

olarak Galip Haldun, Evliya Çelebi'nin eserinden aldığı bilgilere dayanarak şunları söylemiştir: *"Bolu sancağı dahil olmak üzere Kocaeli mıntikasını yazarken Evliya Çelebi memleketimizin iktisadi coğrafyasını yazarak Gölen'e akıtılması ve Tuzla Gölü'nün iki saat uzağından geçen Sakarya Nehri'nin Tuzla Gölü'ne akıtılması ve Tuzla Gölü'nün bir ayağı da İzmit'e karıştırılması münasib olacağını ve bu sayede İzmit şehrinden Bolu'ya kadar 5 konaklık mahallin mamur olacağını, Bolu şehri iskeleye yaklaşp İstanbul gemilerinin ta Bolu'ya yetişerek İstanbul'da bir tahtanın 3 akçeye, 1 kantar odunun 5 akçeye satılacağını söylemektedir."*³⁵²

Bu dönem iktisadi açıdan dikkat çeken diğer bir şey ise esnaf teşkilatı olmuştur. Galip Haldun'un Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde yer alan bilgiler ışığında İstanbul'daki her esnaf grubunun dükkân sayısı, o işte çalışan kişi sayısı ve yaptığı işi aktarmıştır. Buna göre İstanbul içerisinde bazı önemli esnaf grupları şu şekilde belirtilmiştir:

Esnaf-1 Hükema – 700 adet dükkân ve çalışan sayısının 1000 kişi olduğu bu esnaf grubu, doktorların gördüğü vazifeyi yerine getirmişlerdir. Eski dönemlerde hekimlik ve eczacılık birbirinden ayrılmadığından dolayı hükemalar hastalığa teşhis koydukları gibi tedaviye uygun ilaçlarda yapmışlardır.

Esnaf-1 Kehhal – Toplamda 80 neferden oluşan kehhallar bugünkü göz doktorlarının yaptığı işi yapmışlardır. Taht-1 revanın üzerinde ve çarşı pazarları gezerek göz problemi olan insanları tedavi etmişlerdir.

Meşrubatçı Esnafı – Bu esnaf grubunun o dönem İstanbul'da toplam 500 adet dükkânı ve 600 çalışanı olmuştur. Bu esnaflar hindiba, zencefil ve nane gibi bitkilerden meşrubat yapıp satarak kazanç sağlamışlardır.

Ekmekçiler Esnafı – Çelebi'nin tahmini olarak verdiği rakamlara göre, İstanbul'da 999 dükkân ekmekçi ve 10.000 kişiden oluşan çalışanları ile en büyük esnaf gruplarından birisi oluşturmuşlardır. Bu esnaflar farklı ekmek çeşitleri, çörek ve börek gibi mamulleri yapıp satarak kazanç sağlamışlardır.³⁵³

Bu şekilde Evliya Çelebi'nin eseri üzerinden 17. yüzyıl İstanbul esnaf teşkilatını inceleyen Galip Haldun, o döneme imrenerek baktığını da dile getirmiştir. Zira oturmuş bir

³⁵² a.g.m, s. 5.

³⁵³ Zeki, a.g.m, s. 4-5.

sistem üzerine ilerleyen esnaf teşkilatı, her noktasında muntazam bir şekilde ilerlemiştir. Örneğin, her esnafın yaptığı işe göre dükkanını açacağı yer dahi padişah fermanı ile belirlendiği gibi, dükkân sayıları da ferman ile belirlenmiştir.³⁵⁴

Bu bağlamda 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren esnafların başlıcaları şu şekilde listelenmiştir,³⁵⁵

Esnaf	Dükkân	Neferat
Değirmenci	925	9800
Uncu	400	600
Habbaz	1500	6000
Kalburcu	200	300
Elekçi	293	500
Peksimetci	105	1000
Nişastacı	300	700
Kılfetci	300	1000
Marangoz	500	3000
Urgancı	120	500
Kenevirici	100 (Mahazin)	300
Elekci	90	300
Sernci	70	110
Tulumbacı	7	80
Pusulacı	10	45
Saatçi	15	20
Haritacı	8	15

³⁵⁴ Reşad Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap, İstanbul 2002, s. 11.

³⁵⁵ Zeki, *a.g.m.*, s. 5

İktisadiyat Mecmuası'nda iktisadi açıdan tarihten ders çıkarmak adına yapılan yayınlardan bir kısmını da Osmanlı'nın klasik döneminde iktisat ile uğraşan mühim şahsiyetlerin hayatı ve faaliyetleri oluşturmuştur. Kâtip Çelebi başta olmak üzere Naima gibi kişilerden bahsedilen yayınlarda ana hattı Kâtip Çelebi oluşturmaktadır. Makalede Kâtip Çelebi'nin iktisadi faaliyetlerinden bahsetmeden önce bazı uyarılarda bulunan Galip Haldun, Kâtip Çelebi'nin genel görüşte bir tarihçi ve alim olarak kabul edildiği, ancak iktisadi alanda yazmış olduğu iki risalesinden dolayı iktisat alanında da incelenmesi gereken bir şahsiyet olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca makalenin yazım aşamasında Kâtip Çelebi hakkında yazılı olan eserlerin çok kısıtlı olduğunu belirten yazar, bu noktada Bursalı Tahir Bey'in 1915-1924 yılları arasında 3 cilt olarak yayınladığı *Osmanlı Müellifleri* isimli kitabından ve Ahmet Refik Bey'in (Altınay) *Köprülüler* isimli kitabından başka Kâtip Çelebi'nin ilmi çalışmaları hakkında bir araştırmanın yapılmadığını belirtmiştir.³⁵⁶

18 ciltlik Büyük Osmanlı Tarihi kitabını yazan Joseph Freiherr von Hammer bu eserinde çoğunlukla Katip Çelebi'nin yazdığı Keşf-üz-Zünûn isimli eserinden faydalanmış ve bu eserin ilk Türkçe çevirisini yapan Mehmet Ata Bey, bir bölümde “*Takvim 'ül Tevarih'in müellifi Katip Çelebi gibi 10-15 alim yetişebilmiş olsa idi, bugün terakkiyat-ı Osmaniye hayli ileride olurdu.*” cümlesiyle Katip Çelebi'nin Osmanlı tarihi açısından ne derecede önemli olduğunu vurgulamıştır.³⁵⁷ Avrupalılar ise “Hacı Kalfa” namı ile bildiği Çelebi'nin yukarıda adı geçen eserine son derece önem vermiş ve 1835-1854 yılları arasında Flugel tarafından Latinceye tercümesi yapılmıştır. Ayrıca 1622-1623 yıllarında Anadolu muhasebe kaleminde görev yapan Çelebi'nin, 1649 tarihinde baş muhasebe kaleminin baş halifeliği'ne yükselmesi onun memleketin iktisadi konuları hakkında ne derecede bilgili olduğunu göstermektedir.³⁵⁸

Kâtip Çelebi'nin bir iktisatçı olarak tanınmasına sebep olan eseri ise “Düsturu'l-amel li Islahi'l-halel” ismiyle kaleme aldığı küçük bir risaledir. Bu risaleyi kaleme almasındaki asıl sebep ise; Sultan I. İbrahim ve Sultan IV. Mehmed dönemlerinde yaşanan fevkalade olaylar, mali krizler ve devlet gelirlerinin giderleri karşılayamaması sonucu, bu hususlar konusunda tetkikte bulunarak bir çözüm önerisinde bulunmak niyetidir.

Ancak bu risalesine rağmen devlet yönetiminin gerekli adımların atmadığını gören

³⁵⁶Galip Haldun, “Türk Muktesitler: Kâtip Çelebi Muktesid”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 50, 26 Mart 1333, 26 Mart 1917, s. 6

³⁵⁷ Tuğba İsmailoğlu Kacı, Hammer Tarihi'nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine, *Vakanüvis*, C. 1, S. 1, 2016, s. 270.

³⁵⁸ Haldun, *a.g.m.*, s. 6.

Çelebi: “Sonra Hüsamzade Şeyhülislam olduktan evvel risaleyi yazdırıp huzur-u hümayuna arz eyleyip: Risalenizi padişaha okuduk dediler lakin mucibi amele gelmeyeceğini fakir bilip müfid olmadım. Bir padişah gelip onunla amel eyleye. İşte Kâtip Çelebi’yi endişe nam eden bu lakaydı idare Tarhuncu Ahmed Paşa’nın bütçede bir nevzen husulüne çalıştığı bir sırada idamına cevaz vermiş: devlet zaruret-i maliye yüzünden dahilde 4-5 sene içinde Köprülü Mehmed Paşa’nın Sadaret’ine kadar birkaç büyük ihtilal yüzünden büyük zararlar görmüştür”³⁵⁹ diyerek devlet yönetimindeki bu ilgisiz tutumu eleştirmiştir.

Devletin içinde bulunduğu mali krizin atlatılmasında kendisinin selefi olan Koçi Bey’den etkilenen Kâtip Çelebi, kendisinden sonra gelen Naima’yı da etkilemiştir ki bu da devletin ıslahı konusunda şiddeti ve kuvveti kullanma hususudur. Bu noktada sorunların ve sıkıntıların artması veya azalması durumunda en mükemmel tedbirin “Cümleden mukaddem halkı Hakk’a münkâd itdirür bir sâhib-i seyfün vücûdudur” yani herkesten kadim olan halkı Hakk’ın önünde boyun eğdirip kılıçla yönetmek olduğunu belirtmiştir.³⁶⁰

Kâtip Çelebi döneminin kötü yönetimine karşı, sıkıntıların yok olması için tavsiyelerde de bulunmuştur:

1. *Bir yıllık iradın (gelirin) ne tarik (yol) ile olursa olsun tedariki ve tedarik edilen mebaliğin (miktarın) sene-i atiye (gelecek seneye) emvalinden tedriç (yavaş yavaş) ile eda edilmek üzere ber-mutemad (güvenilir) kuluna ilzâmı ve has-ı nakdîsi ile tedahül eden (yığılan) masarîfin (duyun-u gayr-ı muntazama) tediyesi.*
2. *Hazineye nef’ (fayda) olan vergileri askerî kesretî (sorunu) izale edeceğinden (gidereceğinden) imsakta hüsn-ü tedbir ile bu gailenin izalesi.*
3. *İsrafatı bir miktar taklîl eyledikten (azalttıktan) sonra rükn-i hazîne (esas hazîne) demek olan birkaç ehl-i vukuf ve dindar ve perhîzkar memurların istihdamı.*³⁶¹

Giderlerin azaltılması için verdiği bu tavsiyelerin dışında devlet gelirlerinin artması için de tavsiyeler veren Kâtip Çelebi bu konuda ise;

³⁵⁹ Galip Haldun, “Türk Muktesidleri: Kâtip Çelebi Muktesid”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 53, 26 Nisan 1333, 26 Nisan 1917, s. 8.

³⁶⁰ **a.g.m.**, s. 8.

³⁶¹ Galip Haldun, “Türk Muktesidleri: Kâtip Çelebi Muktesid”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 65, 27 Eylül 1333, 27 Eylül 1917, s. 4.

1. “Tekalifin bir miktar tahfifi (Sultan İbrahim döneminde reayaya yüklenen fazla vergi yükünün azaltılması)
2. Makamların akçe ile satılmaması
3. Güvenilir ve tecrübeli memurların görevde tutularak zulmedenlerin hakkından gelinmesi” şeklinde fikirlerini belirtmiştir.³⁶²

Kâtip Çelebi bu risalesini hazırlarken devletin mali kademelerinde yaptığı araştırmalar sonucu var olan bozulmanın ana sebebi olarak adam kayırma ve rüşveti göstermiş ve bunların yasaklanması gerektiğini savunmuştur. Bu minvalde bir işi o işin ehline vermemek ve önemli devlet makamlarının para karşılığı satılan bir meta haline dönüşmesi, yine halkı yüklü vergilerin altında ezmek, o devletin ekonomik bir çöküntü yaşamasına sebebiyet vereceği gibi devleti de harap hale getirmesini, kaçınılmaz bir sonuç olarak nitelemiştir.³⁶³

4.3. GÜNDELİK VE SOSYAL HABERLER

İktisadiyat Mecmuası, siyasi ve iktisadi amaçlı yayın yapan bir mecmua olsa da içeriğinde sadece siyasi ve iktisadi makalelere değil, yayımlandığı dönemin gündelik, sosyal ve toplumsal haberlerine de yer vermiştir. Bu haberlerde ülkenin dört bir yanından bahsetmiş ve o bölgedeki yeni gelişmeleri, yaşanan durumları aktarmıştır. Bu haberlerden birisinde Osmanlı'nın önemli ticaret ve liman kenti olan İzmir'de Kemeraltı, Musalla ve Belaviste'de halkın ucuza ürün alabilmeleri için üç ahali bakkaliyesi açıldığını ve bu bakkaliyelerde halkın temel ihtiyaçlarının satışının yapılacağı duyurulmuştur. Haberde ayrıca bu bakkaliyelerde ileride şeker ve gaz gibi ürünlerin de satılacağı ve sayılarının arttırılacağı bildirilmiştir.³⁶⁴

Bir diğer habere göre: Birinci Dünya Savaşı'nda iki gözünü de kaybedenlere sanat öğretmek adına Darüleytam kurulması için zengin bir Alman kadın tarafından Osmanlı'da görev yapan Alman bir doktora 1000 lira verilmiş, ancak doktor bu görevi tek başına yürütemeyeceğini anlayarak Hilal-i Ahmer'e başvurmuştur. Yine haberde verilen bilgilere göre, bu iş için Almanya'da bir öğretmen getirilmiş ve 25 öğrenciye verilebilecek bu eğitimin altı ay süreceği bildirilmiş ve okula kayıtlarla ilgili Cemiyet tarafından gazetelere ilan verilmiş ve bu eğitim için Harbiye Mektebi'nin hastanesi merkez olarak tutulmuştur.³⁶⁵

³⁶² a.g.m, s.4; Ayrıca bkz. EK-8

³⁶³ Özçelik, a.g.m, s. 232.

³⁶⁴ “Ahali Bakkaliyeleri”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 38, 29 Kanun-ı Evvel 1332, 11 Ocak 1917, s. 7.

³⁶⁵ “Âmâlara Sanat Talimi”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 53, 26 Nisan 1333, 26 Nisan 1917, s. 6-7.

Benzer bir habere göre de Diyarbakır Darüleytamından 39 öğrenci ziraat eğitimi ve maden ocaklarında istihdam edilmesi için Almanya'ya gönderilmiştir. Ayrıca yine Konya'dan 251 öksüzün eğitim amaçlı İstanbul'a yerleştirildiği haberde aktarılmıştır.³⁶⁶ Darüleytamlardan verilen bir diğer haberde ise burada yaşayan çocukların meslek öğrenebilmeleri için Darüleytam idaresi ile Avusturyalı bir ticaret şirketi arasında imzalanan anlaşmayla ilgilidir. Şirket bu anlaşma uyarınca İstanbul ve civarında bu Darüleytamlar için 22 imalathane açılmasını kararlaştırılmıştır. Dökümhane, demirhane, ipek, iplik, yün, keten ve dokuma sanatları gibi pek çok alanda hizmet verecek olan bu imalathanelerin bir tanesi de otomobiller için yedek parça üretimi için hazırlanacaktır.³⁶⁷

Özellikle savaştan sonra Darüleytamlarda kalacak olan şehit çocuklarının çoğunun çiftçi çocuğu olduğunu belirten İktisadiyat Mecmuası da bu çocukların babalarından kalan toprakları işletebilmesi, kendi topraklarında yaptığı zirai çalışmalar ile ülkesine hizmet edebilmesi için bu çocukların Darüleytamda ziraat eğitimi alması gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda savaş sebebiyle bu ülkenin pek çok mahir çiftçisini kaybettiğinin belirtildiği haberde, bu çocukların okuldan mezun olduktan sonra ne iş yapacaklarını düşünmektense, kendi topraklarında bilinçli bir çiftçi olmalarının ülke için daha faydalı olacağı ifade edilmiştir.”³⁶⁸

Tarım konusunda yapılan farklı uygulamalardan birisi de çiftlik sahiplerine yardım hususunda olmuştur. İstanbul, Edirne, Bursa vilayetleri ile İzmit ve Çatalca livaları dahilinde elinde arazisi olup da işçi bulamadığından dolayı bu araziyi işletemeyen çiftlik sahipleri için ihtiyaçları oranında esir askerlerden gönderilmesi Baş Kumandan Vekil-i Âlisi Enver Paşa tarafından kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda esirlerin bütün ihtiyaç ve iaşesi çiftçilere ait olduğu gibi, her çiftçi çalıştırmak için kaç esir askere ihtiyaç duyduğunu, arazisinin konumunu ve kaç dönüm olduğunu mektup ya da telgraf ile merkezi idareye bildirmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir.³⁶⁹

O günlerde tartışılan konulardan birisi de resmî tatil günleri olmuştur. Bu konu ile ilgili habere göre; resmi günlerden olan cuma gününün tamamen tatil edilmesi gerekirken çalışma hayatından dolayı cuma günlerinin tatil edilemediği bildirilmiş, ancak Osmanlı ve Crédit Lyone Bankalarının bu kurala uyararak cuma günlerinde tatil yapmaları memnuniyetle karşılanmış ve

³⁶⁶ “Anadolu’daki Öksüzler”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 61, 2 Ağustos 1333, 2 Ağustos 1917, s. 7.

³⁶⁷ “Darüleytam İmalathanesi”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 34, 10 Teşrin-i Sani 1332, 23 Ocak 1917, s. 7.

³⁶⁸ “Darüleytamlar”, **İktisadiyat Mecmuası**, S. 20, 30 Haziran 1332, 13 Temmuz 1916, s. 8.

³⁶⁹ “Çiftlik Sahiplerine Muavenet-i Askeriye” **İktisadiyat Mecmuası**, S. 33, 3 Teşrin-i Sani 1332, 16 Kasım 1916, s. 8.

diğer kurumların da aynı hassasiyeti göstermesi uyarısında bulunulmuştur.³⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin Suriye'ye hâkim olduğu son yıllarında, Beyrut'ta fakir halkın ihtiyaçlarını giderebilmek adına 700-800'e yakın ihtiyaç sahibine çorba, makarna, ekmek ve haftanın bir günü de et ve bulgur pilavı dağıtılması için mutfak kurulmuştur. Ayrıca yakın gelecekte bu mutfakların sayılarının artacağı da bildirilmiştir.³⁷¹ Yine Beyrut Valisinin, Beyrut Vilayetini ilmi ve iktisadi noktalardan araştırıp ona göre ahalinin ihtiyacını belirlemek adına, 2 heyeti Beyrut'a davet ettiği haberi de Derginin sayfalarına yansımıştır.³⁷²

İstanbul ile ilgili yapılan haberlerin bir diğeri de o dönemde Boğaz'a yapılması planlanan köprü inşaatı meselesidir. 1916-1917 yıllarında bu konuda birtakım çalışmalar yapılmış ancak savaşın getirdiği olağanüstü koşullar nedeniyle sonuca bağlanamamıştır. Bu çalışmalardan bir tanesi de Avusturyalı mühendis Rupret'in yaptığı çalışmadır. Rupret, denizden yüksekliği ortalama olarak 38 metre olması planlanan köprü'nün ağırlığının ise tahminen 71 ton olacağını bildiren mühendis, betondan üretilen istinat sütunlarının ise 12 ton, olacağını rapor etmiştir.³⁷³

O dönemde İzmir-Aydın yörelerinde de bu tarz köprü inşaları başlamıştır. Bunlardan birinde, İzmir-Marmaris yolunda geçit olan Menderes ve Dalaman Çayları üzerine geçici bir ahşap köprü yapılmasına karar verilmiştir.³⁷⁴ Yine Küçük Menderes Nehrinin Ödemiş-Adagide yolu üzerinde 61 metre uzunluğunda demir köprü inşası kararlaştırılmış, bu iş için 1914 bütçesinden 400 bin kuruşluk bütçe ayrılmasına rağmen öncelikli harcamaların artmasından dolayı bu rakam 250 bine düşmüş ve sonunda köprü'nün ahşaptan yapılmasında karar verilmiştir.³⁷⁵

Bu çalışmaların dışında devletin savaşın getirdiği olağanüstü koşullardan etkilenen halka yönelik yardım çalışmaları da olmuştur. Öncelikle memur kesimi için bu çalışmaları yürüten devlet, maaşlara %15-20 civarında zam yapmış olsa dahi oluşan büyük enflasyon ve karaborsacıların insafsızca yürüttüğü faaliyetlerden dolayı, bu zamların herhangi bir etkisi olmamıştır. Bunun üzerine memur kesime erzak yardımı yapılması planlanmış ve İaşe-i

³⁷⁰ "Cuma Tatili" **İktisadiyat Mecmuası**, S. 24, 28 Temmuz 1332, 10 Ağustos 1916, s. 8.

³⁷¹ "Çorba Tevzi" **İktisadiyat Mecmuası**, S. 38, 10 Teşrin-i Sani 1332, 23 Ocak 1917, s. 8.

³⁷² "Heyet-i Fenniye" **İktisadiyat Mecmuası**, S. 41, 26 Kanun-ı Sani 1332, 8 Şubat 1917, s. 6.

³⁷³ "İstanbul Boğazı Üzerine Köprü", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 32, 20 Teşrin-i Evvel 1332, 2 Kasım 1916, s. 7-8.

³⁷⁴ "Köprü İnşası" **İktisadiyat Mecmuası**, S. 18, 16 Haziran 1332, 29 Haziran 1916, s. 8.

³⁷⁵ "Köprü İnşası" **İktisadiyat Mecmuası**, S. 27, 1 Eylül 1332, 14 Eylül 1916, s. 7.

Umumiye İdaresi üzerinden yürütülen çalışmalar neticesinde memurlara erzak yardımına ya da ucuza satılmasına karar verilmiştir.³⁷⁶

³⁷⁶ “Memurine Erzak Tevzii” **İktisadiyat Mecmuası**, S. 56, 24 Mayıs 1333, 24 Mayıs 1917, s. 7.

SONUÇ

II. Meşrutiyet'in ilanı, Türk tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde, İttihat ve Terakki yönetimi altında devletin iktisadi, siyasi ve sosyal alanlarda belirgin bir değişim yaşanmıştır. Kanun-i Esasi tekrar yürürlüğe girmiş, meclis yönetiminde daha fazla söz sahibi olmuş, iktisat bilim dalı olarak incelenmeye başlanmış ve basın hayatında önemli bir hareketlenme meydana gelmiştir. İttihat ve Terakki'nin ilk yıllarında benimsediği İngiltere menşeli liberal iktisat politikası, Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle milli iktisat politikasına dönüşmüş ve bu durum Cumhuriyet devrinde kendini "devletçilik" ilkesinin temelini oluşturmuştur.

Bu değişimlerin bir sonucu olarak yayın hayatına giren İktisadiyat Mecmuası, milli iktisat düşüncesinin bilimsel esaslarını belirlemeyi amaçlamış ve bu doğrultuda İttihat ve Terakki Fırkası'nın yarı resmi bir yayın organı olmuştur. 1916-1917 yılları arasında toplam 69 sayı olarak yayımlanan dergi, sanayi, ziraat ve ticaret konularında makaleler sunmuş ve Avrupa devletlerinin ekonomik durumları hakkında bilgiler vermiştir. Editörlüğünü Celal Sahir (Erozan) üstlenmiş ve dönemin önde gelen aydınları başyazarlık yapmıştır. Bu çalışmada, İktisadiyat Mecmuası'nda yayımlanan makale ve haberler, dönemin iktisadi, sosyal ve siyasi durumu ışığında incelenmiştir.

Osmanlı aydınları, bağımsızlaşmanın ve milli iktisat fikrinin ülkenin kalkınması için kritik olduğunu fark etmişlerdir. Ancak bu düşünceler hemen gerçekleşmemiş, II. Meşrutiyet döneminde ilk senelerinde dahi İngiltere kaynaklı olan liberal iktisat görüşleri devlet yönetimi üzerinde hâkim olmuştur. Ancak denilebilir ki; Birinci Dünya Savaşı'nın uluslararası arenada meydana getirdiği olağanüstü koşullar Osmanlı aydınlarının da milliyetçi düşünceleri benimsine uygun ortamı hazırlamıştır. Zira gıda, tekstil ve gündelik ihtiyaçların çoğunu ithal eden Osmanlı Devleti savaş dönemi bu alımları gerçekleştirememiş ve kendi elindeki imkanlar doğrultusunda varlığını devam ettirmeye çalışmıştır.

Almanya'nın da aynı süreçlerden geçerek kısa bir zaman diliminde ciddi ilerleme kaydetmesi, Türk aydınlarını milli iktisat düşüncesine iten savaşın dışındaki bir diğer sebeptir. Ancak gözden kaçmaması gereken bir durum vardır ki; Almanya'da milli iktisat politikasının kısa sürede olumlu etkiler göstermesinin ana etmeni milletçe aynı paydada buluşabildikleri ortak bir vicdana sahip olmalarıdır. Osmanlı Devleti kozmopolit bir toplumsal yapıya sahip

olmasından dolayı tek bir millet olarak, aynı hedef doğrultusunda çalışması son derece güç bir mesele olmuştur. Tekin Alp ve Ziya Gökalp gibi aydınların yazılarında milli iktisadın ne olduğunu anlatmadan önce milletin ne olduğu sorusu üzerinde durmaları da bundan kaynaklıdır. Bu bağlamda İktisadiyat Mecmuası, Osmanlı toplumunu Türk milleti haline getirmeyi amaçlayan bir misyonu da içerisinde barındırmaktadır.

Devletin yönetim kadrosunun da aynı fikirde olması, pek çok yeniliği ve gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Özellikle devletin sırtında tabiri caizse bir kambur olan kapitülasyonların kaldırılması, düzenlenen gümrük tarifeleri ile birlikte yurt içinde üretilen malların yabancı mallara karşı koruma altına alınması ve milli sermaye ile kurulan fabrikaların sayısının artması, milli iktisadın Osmanlı Devleti üzerindeki olumlu etkilerini göstermektedir.

Kısacası; II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte, milli sermaye ile kurulan şirketlerin sayısındaki artış, Osmanlı ekonomisinde bir dönüşümün habercisi olmuştur. Milli sermaye anlayışıyla kurulan şirketler, ülkenin ekonomik bağımsızlığını hedeflemiş ve dışa bağımlılığı azaltmayı amaçlamıştır. Anadolu'da kurulan birçok milli şirket, yerli üreticilerin korunmasına yönelik politikalar geliştirmiş ve yerli sermayenin desteklenmesini sağlamıştır. Bu şirketlerin çeşitli sektörlerdeki faaliyetleri, Osmanlı'nın ekonomik yapısının yerli girişimlerle güçlendirilmesi yönünde önemli adımlar olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ekonomik ve ticari yapının modernleşmesi yönündeki çabalar hem yerli girişimlerin artması hem de tarımsal ve sanayi sektörlerinde yapılan reformlarla şekillenmiştir. Konya Milli İktisat Bankası'nın Anadolu'da Türk sermayesiyle kurulan ilk büyük banka olarak kazandığı önemin yanı sıra, diğer bölgelerde benzer bankaların kurulması, milli iktisat anlayışının geniş bir coğrafyada etkili hale gelmesini sağlamıştır. Konya'nın coğrafi avantajları ve tarımsal üretim kapasitesi, bu bankaların başarısında önemli bir rol oynamış, yerli yatırımcıları teşvik etmiştir.

Öte yandan, Memleket Sandıkları'nın çiftçilerin düşük faizle kredi temin etmelerini sağlayarak tarım sektöründeki gelişmeye katkıda bulunma çabası, zamanla Ziraat Bankası'nın kurulmasına zemin hazırlamıştır. Ancak, Ziraat Bankası'nın başlangıçtaki performansı, özellikle çiftçilere sağlanan kredilerin yetersizliği nedeniyle eleştirilmiştir. 1916'da yürürlüğe giren yeni kanun, bankanın çiftçilere daha yüksek miktarda kredi verebilmesini amaçlamış ve bu sayede tarımsal faaliyetlerin hız kazanması hedeflenmiştir.

Osmanlı'nın sanayi alanında yaşadığı gerilik, Avrupa'daki sanayi devriminin gerisinde kalmasına neden olmuştur. El gücüne dayalı sanayi ile rekabet edemeyen Osmanlı, sanayiye yönelik reformlar ve modernleşme çabalarıyla bu açığı kapatmayı hedeflemiştir. 1866 yılında kurulan Islah-ı Sanayi Encümeni'nin önerdiği politikalar ve tavsiyeler, Osmanlı sanayisinin güçlenmesi için önemli bir başlangıç olmuştur. Ancak, bu önerilerin tam anlamıyla uygulanamaması, istenilen sanayi gelişimini sağlamakta yetersiz kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin milli sermaye ile yapılan girişimler, tarımsal ve sanayi alanlarında gerçekleştirdiği reformlar, ekonomik bağımsızlığı artırma ve kalkınmayı destekleme çabaları, dönemsel zorluklar ve sınırlamalarla karşılaşmış olsa da bu girişimlerin ülkenin modernleşme sürecinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu süreçler hem Osmanlı'nın son dönemlerine hem de Cumhuriyet dönemi ekonomik politikalarına ışık tutarak, ülkenin ekonomik gelişimini şekillendirmiştir.

Yabancı sermayenin etkisi, özellikle büyük şehirlerde ve ticaretin yaygın olduğu bölgelerde belirgin bir şekilde hissedilmiştir. Anadolu'nun iç bölgelerinde ise ulaşım yetersizliği nedeniyle yerli sermaye etkisi devam etmiştir. Bu durum, Avrupalı sermayedarların demiryolu yatırımlarına yönelmesine neden olmuş ve bu yatırımlar sayesinde yabancı malların Anadolu'ya yayılması sağlanmıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin borçlanma süreci ve buna bağlı olarak kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresi, devletin iktisadi bağımsızlığını kaybetmesine ve borçlarını ödeyememe durumuna gelmesine yol açmıştır.

İktisadiyat Mecmuası'nda yayınlanan haberler aracılığıyla Osmanlı Devleti'ndeki bölgesel tarım çalışmalarının gelişimi ve etkileri ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin tarım ağırlıklı bir ekonomi yapısına sahip olduğu ve coğrafi, iklimsel avantajlarının tarımsal faaliyetler için uygun olduğu tespit edilmiştir. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Anadolu'daki tarımsal üretim, ithal edilen ürünlerin gölgesinde kalmış ve yerel ürünlerin değeri yeterince artmamıştır. Savaşın getirdiği olağanüstü koşullar, hükümeti Anadolu'ya yönlendirmiş ve bölgesel tarım çalışmalarını güçlendirmek amacıyla çeşitli stratejiler geliştirilmiştir. Aydın vilayetinde, daha önce bilinmeyen pirinç tarımı gibi yenilikler uygulanmış ve bu süreçte tohum desteği sağlanmıştır. Aydın'da pirinç yetiştiriciliği artmış ve zeytin ağaçlarının ıslahı için gerekli adımlar atılmıştır. Bu çabalar, bölgenin tarımsal üretimini ve verimliliğini artırmış, hatta bölgede çalışan ziraat ameleleri arasında talepler yaratmıştır.

İzmir ve Muğla gibi diğer Ege şehirlerinde de 1916-1917 yıllarında verimli sonuçlar elde edilmiştir. Çiftçilerin ürünlerini değerinde satabilmesi, tarımsal ekonominin canlanmasını sağlamış, bu durum bölgede tarımsal verimliliğin artmasına katkıda bulunmuştur. İç Anadolu bölgesinde ise, Konya, Ankara ve Eskişehir gibi yerlerde elde edilen yüksek kaliteli mahsuller ve yapılan sulama çalışmaları, tarımsal üretkenliği artırmıştır. Çumra Ovası'nda yapılan sulama ve modernizasyon çalışmaları, ürün verimliliğinde önemli iyileşmelere yol açmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında hemen bütün sayıları incelenen İktisadiyat Mecmuası, içinde yayımlanan makaleler ile birlikte şu düşüncüyü ortaya çıkartmaktadır; Savaşın devam ettiği yıllarda yayın hayatına girmiş olsa dahi, geleceğe dönük olumsuz bir düşünceye hiç rastlanmamıştır. Zira iktisadi, zirai ve sanayi alanlarında gerçekleşen pek çok gelişme savaşın olağanüstü koşulları altında gerçekleşmiştir. Hatta ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey savaşın sonrasında Alanya ile yapılması planlanan ticari anlaşmaların temelini atmıştır.

Osmanlı basın tarihinin önemli bir parçası olan İktisadiyat Mecmuası, aynı zamanda basının toplumsal bilinç üzerindeki etkisinin bir yansımasıdır. Avrupa'da matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte yazılı basının gelişimi, Osmanlı'da daha geç başlamış olsa da II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte bu süreç hız kazanmış ve milli iktisat düşüncesi, basın aracılığıyla geniş bir kitleye ulaşmıştır. Tekin Alp'in milli iktisat anlayışını savunarak Almanya'nın ekonomik başarısını Türkiye için bir model olarak sunması, bu dönemin ekonomik düşünce yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda, İktisadiyat Mecmuası'nın yayımladığı makale ve haberler, Osmanlı'nın ekonomik bağımsızlık ve kalkınma çabalarının bir göstergesi olarak tarihsel önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT., 1066/51, 1324.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT., 1644/77, 1306.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT., 2410/42, 1318.

SÜRELİ YAYINLAR

“Adana’da Pamuk Mahsulü.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (59).

“Âmâlara Sanat Talimi.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (53).

“Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (1).

“Anadolu’daki Öksüzler.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (61).

“Anadolu’nun Yeni Mahsulü.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (64).

“Anadolu’da Pamuk Mahsulü”, (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (59), 8.

“Ankara-Erzurum Milli Ticaret Şirketi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (35).

“Anonim Şirketler.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (2).

“Antalya’da Kibrit İmalı.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (52).

“Aşarın Emaneten İdaresi.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (56).

“Aydın İncir Müstahsilleri Şirketi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (25).

“Aydın Livası Zeytin Hasılatı.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (43).

“Aydın Vilayetinde Başakçılık.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (17).

“Aydın Vilayetinde Pirinç Zer’iyyatı.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (35).

“Aydın Vilayetinde Tütün Mahsulleri.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (65).

“Aydın Vilayetinde Tütün.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (22).

“Aydın Vilayetinde Ziraat.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (36).

“Aydın’da Hasat.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (58).

- “Bağcılar Bankası.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (40).
- “Bağdat Demiryolunun Toros ve Amanos Kısımlarının İnşası.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (3).
- “Bağdat Demiryolu İmtiyazı.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (55).
- “Bankanın İmtiyazı.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (35).
- “Beykoz Debbağhanesinin Tevsii.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (67).
- “Beyrut Kulüp ve Gazino Osmanlı Anonim Şirketi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (18).
- “Beyrut’ta Sanayi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (23).
- “Bu Seneki Zer’iyatımız Hakkında Ziraat Nazırının Meclis-i Mebusan’daki Beyanatı.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (43).
- “Bu Seneki Zer’iyyatın Miktarı.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (43).
- “Bursa Muhabir-i Mahsusamızdan.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (67).
- “Cuma Tatili.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (24).
- “Çekirge Mücadelesi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (11).
- “Çekirge Mücadelesi.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (40).
- “Çekirge.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (26)
- “Çekirgeler Hakkında Konferans.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (3).
- “Çekirgelere Karşı Bir Böcek.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (40).
- “Çiftçiler Derneği.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (20).
- “Çiftlik Sahiplerine Muavenet-i Askeriye.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (33).
- “Çorba Tevzi.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (38).
- “Çumra Ovası’nda Ziraat.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (35).
- “Darüleytam İmalathanesi.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (34).
- “Darüleytamlar.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (20).

- “Dersaadet’te Fabrikalar Tesisi.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (50).
- “Duyun-ı Umumiye Mayıs hasılatı.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (61).
- “Duyun-ı Umumiye’den.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (55).
- “Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye Meclis-i İdaresinden.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (27).
- “Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye Meclis-i İdaresinden.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (66).
- “Elazığ’da İplik Fabrikası.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (53).
- “Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı Osmanlı Anonim Şirketi.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (53).
- “Hanımlara Ticarete Dersleri.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (65).
- “Harman Makineleri.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (15).
- “Hayvanatın Islah ve Teksiri.” (1917, 1 Şubat). *İktisadiyat Mecmuası*, (40).
- “Heyet-i Fenniye.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (41).
- “İktisadi Muhasebe.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (50).
- “İstanbul Boğazı Üzerine Köprü.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (32).
- “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (29).
- “İtibar-ı Milli Bankası Hisse Senedatı.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (64).
- “İttihat ve Terakki Umumi Kongresi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (30).
- “İzmir’de Ekmek Fiyatı.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (32).
- “İzmir’de Et Meselesi.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (65).
- “İzmir’de Kâğıt Fabrikası.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (55).
- “İzmir’de Mahsulat.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (20).
- “İzmir’de Ufak Para.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (23).
- “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (23).
- “Kanun-ı Ticaretin Tadil ve Islahı.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (39).
- “Kayseri Milli İktisat Anonim Şirketi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (18).

- “Kazmirciler Melbusat Osmanlı Anonim Şirketi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (29).
- “Komisyonlar.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (40).
- “Konya Milli İktisat Bankası.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (52).
- “Konya Ovası’nın İrvası.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (24).
- “Konya’da Köy Bankası.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (40).
- “Konya’da Ziraat İşleri.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (63).
- “Kooperatif Şirketi.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (41).
- “Kooperatif Şirketlere Dair.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (31).
- “Kooperatif Şirketleri Kanun-ı Layihası.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (16).
- “Köprü İnşası.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (27).
- “Köprü İnşası.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (18).
- “Lübnan’da Yeni Anonim Şirketi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (16).
- “Memalik-i Osmaniyye Erzağı.” (1915). *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, Yıl: 31, (1571).
- “Memleketimizde Baytar Müessesesi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (6).
- “Memurine Erzak Tevzii.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (56).
- “Meşrutiyet İdaresinin Terakkiyat-ı İktisadiyyemize Tesiri.” (1908). *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 24. sene, (1230).
- “Milli Banka Teşkilatı.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (35).
- “Milli Ekmekçi Anonim Şirketi.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (41).
- “Milli İtibar Bankası.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (43).
- “Milli İtibar Bankası.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (38).
- “Milli Sanayi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (33).
- “Muğla’da Zeytin Mahsulü.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (27).
- “Mütেকaidin-i Askeriye Ticaret Anonim Şirketi.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (23).

- “Orient Türk-Bulgar Anonim Şirketi.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (67).
- “Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası İmtiyazatı Hakkında Kanun.” (1917). *Düstur*, 2. Tertip, (Cilt 9)
- “Sanayi İhsaiyyatı.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (6).
- “Sanayi Mütihazsısı.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (7).
- “Şam’da Hububat Ticareti.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (30).
- “Şehremanetinde Kadın Memurlar.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (53).
- “Şimendifer Güzergahındaki Yangınlar.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (56).
- “Teşebbüsât-ı Ziraiyye.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (40).
- “Ticaret Gece Dersleri.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (65).
- “Ticaret Mekteb-i Âlisi’nde Konferanslar.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (42).
- “Ticaretimizi Koruyalım.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (23).
- “Viyana’ya Banka Talebesi İ’zamı.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (51).
- “Zebhi ve Furuhtu Memnu Olan Hayvanat.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (34).
- “Zeytinler, Yağhaneler ve Fabrikalar.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (41).
- “Ziraat İşleri.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (58).
- “Ziraat Makineleri.” (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, (29).
- Ahali Bakkaliyeleri.” (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (38).
- Alp, T. (1916). İktisat Derneği. *İktisadiyat Mecmuası*, (23).
- Alp, T. (1916). Konya Milli İktisat Bankası. *İktisadiyat Mecmuası*, (24).
- Alp, T. (1916). Ziraat Bankası-3. *İktisadiyat Mecmuası*, (11).
- Alp, T. (1916). Memleketimizde Büyük Sanayi. *İktisadiyat Mecmuası*, (33).
- Alp, T. (1916). Ziraat Bankası-4. *İktisadiyat Mecmuası*, (12).
- Alp, T. (1916). İttihat Ve Terakki Fırkası’nın İktisadi Faaliyetleri. *İktisadiyat Mecmuası*, (30).

- Alp, T. (1916). Mecmuamızın Mesleği: Milli İktisada Doğru. *İktisadiyat Mecmuası*, (1).
- Alp, T. (1916). Mecmuamızın Mesleği: Milli İktisada Doğru. *İktisadiyat Mecmuası*, (1).
- Alp, T. (1916). Türkiye’de Bankalar. *İktisadiyat Mecmuası*, (34).
- Alp, T. (1916). Yeni İktisadi Müesseselerimiz. *İktisadiyat Mecmuası*, (6).
- Alp, T. (1916, 27 Nisan). Ziraat Bankası-1. *İktisadiyat Mecmuası*, (9).
- Alp, T. (1916). Ticaret Kanununun Tadil Ve Islahı. *İktisadiyat Mecmuası*, (37).
- Alp, T. (1916). Ziraat Bankası-2. *İktisadiyat Mecmuası*, (10).
- Alp, T. (1917). İstihalat-ı Milliyeyi Arttırma Meselesi (1). *İktisadiyat Mecmuası*, (43).
- Alp, T. (1917). İtibar-ı Milli Bankası. *İktisadiyat Mecmuası*, (40).
- Alp, T. (1917). İstikbal-i İktisadımız. *İktisadiyat Mecmuası*, (42).
- Alp, T. (1917). İstihalat-ı Milliyeyi Arttırma Meselesi (2). *İktisadiyat Mecmuası*, (49).
- Alp, T. (1917). İstihalat-ı Milliyeyi Arttırma Meselesi-2. *İktisadiyat Mecmuası*, (49).
- Sırrı, S. (1917). Konya Ovası’nın İrvasından Şimdiye Değın İstihsal Olunan Ve Bundan Sonra Husule Gelecek Olan Fevaid. *İktisadiyat Mecmuası*, (44-48).
- Alp, T. (1917). İktisadi Teşkilat. *İktisadiyat Mecmuası*, (52).
- Alp, T. (1917). İstihalat-ı Milliyeyi Arttırmak Meselesi: Ziraat Mı Sanayi Mi? *İktisadiyat Mecmuası*, (61).
- Alp, T. (1917). İktisadiyat Nezareti. *İktisadiyat Mecmuası*, (68).
- Alp, T. (1917). İstikbal-i İktisadımız. *İktisadiyat Mecmuası*, (42).
- Alp, T. (1917). Gala-i Es’ara Karşı Mücadele. *İktisadiyat Mecmuası*, (56).
- Alp, T. (1917). Ecnebi Sermayesine Karşı Siyaset-İ İktisadiyemiz. *İktisadiyat Mecmuası*, (53).
- Aynızade, H. T. (1916). Gümrük Tarifeleri. *İktisadiyat Mecmuası*, (1).
- Behar, Y. (1917). Memleketimizde Muhtaç Olduğumuz İktisadi Müesseseler. *İktisadiyat Mecmuası*, (50).
- Burhanettin, C. (1916). Vesait-İ Nakliyeden Demiryollarının İktisat Nokta-İ Nazarından

- Tetkik. *İktisadiyat Mecmuası*, (28), 7.
- Cavid Bey. (1945). Cavid Bey'in Notları. *Tanin*, (2).
- Cavid, M. (1908). Ecnebi Sermayeleri-2. *Sabah*, (1).
- Düstur. (1334). Tertib-İ Sami (Cilt 6, S. 1011-1012). Dersaadet: Matbaa-İ Amire.
- Elbarez. (1916). Kooperatif Şirketleri. *İktisadiyat Mecmuası*, (4).
- Elif, Sad. (1917). Vilayat: Adana Muhabirimizden. *İktisadiyat Mecmuası*, (49).
- Ferid, H. (1917). Bankalar. *İktisadiyat Mecmuası*, (44-48).
- Gökalp, Z. (1916). Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir? *İktisadiyat Mecmuası*, (7).
- Gökalp, Z. (1916). Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir? *İktisadiyat Mecmuası*, (1).
- Gökalp, Z. (1916). Milli İktisat Nasıl Vücuda Gelir? *İktisadiyat Mecmuası*, (35).
- Gökalp, Z. (1917). Türklerde Milli İktisat Devreleri. *İktisadiyat Mecmuası*, (44-48).
- Haldun, G. (1912). Ecnebi Sermayesi ve Bizim Teşebbüsümüz. *İctihad*, (48).
- Haldun, G. (1916). Ziraatımızın Vaziyet-İ Hazırası. *İktisadiyat Mecmuası*, (3), 3.
- Haldun, G. (1917). 11. Asr-I Hicride Sanayi ve Ticaretimiz. *İktisadiyat Mecmuası*, (66), 5.
- Haldun, G. (1917). 11. Asr-I Hicride Sanayi ve Ticaretimiz. *İktisadiyat Mecmuası*, (61), 2.
- Haldun, G. (1917). Türk Muktesitler: Kâtip Çelebi Muktesid. *İktisadiyat Mecmuası*, (50), 6.
- Haldun, G. (1917). Türk Muktesidleri: Kâtip Çelebi Muktesid. *İktisadiyat Mecmuası*, (53).
- Haldun, G. (1917). Türk Muktesidleri: Kâtip Çelebi Muktesid. *İktisadiyat Mecmuası*, (65).
- Hoffman, F. (1916). Almanya'da İktisat Cemiyetleri Teşkilatı. *İktisadiyat Mecmuası*, (27).
- Karahisar'da Osmanlı Anonim Sanayi Şirketi." (1917). *İktisadiyat Mecmuası*, (67).
- Memleketimizde Sanayi-İ Haririye." (1916). *İktisadiyat Mecmuası*, 8.
- Muhiddin, A. (1917). Milli İktisat-Dahili İstismar. *İslam Mecmuası*, (50).
- Sahir, C. (1916). Ticaret ve Ziraat Nazırıyla Mülakat. *İktisadiyat Mecmuası*, (1).
- Salih Zeki. (1907). Ticaret ve Sanayimize Bir Nazar. *Osmanlı Ziraat Ve Ticaret Gazetesi*, (20).

Schaefer, C. (1917). İstihalat-I Milliyeyi Arttırmak Meselesi. *İktisadiyat Mecmuası*, (60).

Süleyman, M. (1916). Açık Sütunlar: Milli Sanayimize Adem-İ Rağbet. *İktisadiyat Mecmuası*, (7).

Veit. (1916). Orman Islahatı. *İktisadiyat Mecmuası*, (7).

Yunga, R. (1916). Türkiye'nin İktisaden Takviyesi Sistemi. *İktisadiyat Mecmuası*, (14).

Zeki, M. (1916). Neşriyat-I Ahire Muvacehesinde İstikbal-İ İktisadımız. *İktisadiyat Mecmuası*, (8).

Zeki, M. (1917). On Birinci ve On İkinci Asırlarda İstanbul Esnafı. *İktisadiyat Mecmuası*, (58).

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Ahmad, F. (1996). *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akçura, Y. (1985). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri XVII. ve XIX Asırlarda*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Altundağ, Ş. (2021). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi 1831-1841*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arai, M. (2009). Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası- Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (Cilt 1, S. 180-194). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aşıkpaşazade. (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi* (M. A. Y. Saraç, Haz.). İstanbul: K Kitaplığı.

Baykal, H. (1990). *Türk Basın Tarihi 1831-1923: Tanzimat, Meşrutiyet, Millî Mücadele Dönemleri*. İstanbul: Afa Matbaacılık.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılap Tarihi* (Cilt 3, Kısım 4). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi.

Cerrahoğlu, A. (Kerim Sadi). (1975). *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*. İstanbul: May Yayınları.

- Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Çakır, H. (2002). *Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Doğan, A. & Alkan, H. (2010). *Osmanlı Liberal Düşüncesi: Ulum-I İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Durukan, K. (2009). Türk Liberalizminin Kökenleri. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası- Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (Cilt 1, S. 146-155). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eroğlu, N. (2008). *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Eröz, M. (1977). *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk Medeniyet Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hirst, M. E. (1909). *Life Of Friedrich List And Selections From His Writings*. London: William Clowes And Sons Limited Company.
- İloğlu, A. S. (1964). Türkiye'de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası. *Sosyal Siyaset Konferansları* (15. Kitap). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- İncekara, A., & Oktar, S. A. (Edt.). (2023). *Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kazgan, G. (2010). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (2010). *"Hürriyeti Beklerken": İkinci Meşrutiyet Basını*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koçu, R. E. (2002). *Tarihte İstanbul Esnafı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Koloğlu, O. (2018). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Koloğlu, O. (T.Y.). *Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi*. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 1, S. 87). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kurmuş, O. (2008). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı
- Kütükoğlu, M. S. (2013). *Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Makzume, E. (2019). *Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame Paşa Ve Ailesi*. İstanbul: MD Basımevi.
- Manyas, R. (1951). İtibarı-I Milli Bankası. *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, 6, 127. İstanbul: Duygu Matbaası.
- Özbay, C. (2014). *Dünyada ve Osmanlı'da Basının Tarihsel Gelişimi*. İstanbul: Doğu Basımevi.
- Özdemir, B. (2010). *Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk*. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2019). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak, Z. (1985). Milli İktisat. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 3, S. 744). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toprak, Z. (2012). *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turhanlı, R. (2000). *İktisadi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Usta, S. (2020). *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 4: Ekonomi Politik, Alman İdealizmi, Rus Halkçılığı Ve Marksizm*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Ülken, H. Z. (1999). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Yalçın, A. (1991). *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*. Ankara: Ekonomik Ve Sosyal Yayınlar.

MAKALELER

Acar, H. (2019). Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın. *İnsan ve İnsan*, 6(21), 395-411. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.536610>.

Adiloğlu, B., & Yücel, G. (2021). Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi. *Accounting and Financial History Research Journal*(21), 67-78.

Akbay, Muvaffak. “İktisat İlminde Kanunlar ve Müdahalecilik”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1, sy. 3 (Eylül 1944). https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000025.

Aksoy, İ. (2016). Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını. *Yasama Dergisi* (32), 7-20.

Ataman, B. (2014). Türkiye’de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü. *Marmara İletişim Dergisi*, 14(14), 21-49.

Bukarlı, E. (2020). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Çekirge İstilaları: Mardin Örneği. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 81-90.

Çakır, H. (2012). II. Meşrutiyete Kadar Osmanlı’da Basın-İktidar İlişkileri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal*(11). <https://doi.org/10.17064/iüifhd.27180>.

Çeşme, V. “Osmanlı’da Ziraati Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu Ve İdari yapısı”. *Osmanlı Bilimi Arastirmalari (Studies in Ottoman Science)* 15, sy. 2 (Haziran 2014): 39-80.

Çiçek, H. G., & Dikmen, S. (2020). Klasik Dönem Osmanlı Devlet Bütçelerinin Karakteristik Özellikleri: Tarhuncu Ahmed Paşa Bütçesi. *Sosyoekonomi*, 28(46), 211-241. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2020.04.11>.

Demir, K. (2023). İktisadiyat Mecmuası ve Osmanlı Devleti’nin Ekonomik Sorunları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 621-652. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1248614>.

Eryaman, A. (2020). 1909 Matbuat Kanunu Matbuat Hürriyeti Getirdi Mi? İkinci Meşrutiyet Osmanlı Meclisi Mebusan’ında “Matbuat Hürriyeti” Tartışmaları 1909-1914. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi* (48), 43-64.

Gülaçar, A. G. (2018). II. Meşrutiyet Dönemi İktidar Oluşumu Sürecinde Basının Rolü.

Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 3, 105-128.

İsmailoğlu Kacı, T. (2016). "Hammer Tarihi"nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine. Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 1(1), 262-279. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.233671>.

Kadımlu, S. (2002). Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası üzerine bir inceleme. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 4(1). 99-118.

Kaya, E., & Kadanalı, E. (2020). Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası. *Accounting and Financial History Research Journal*(19), 131-152.

Kenanoğlu, M. M. (2006). 1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (1).

Koçak, Ü. (2020). Tanzimat Dönemi Kadın Hareketlerinin Eğitime Etkisi. *EKEV Akademi Dergisi* (82), 487-500.

Koraltürk, M. İktisadiyat Mecmuası ve Dizini. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi*, 11.

Korkmaz, E. (2020). Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Karaborsa. *Atatürk Yolu Dergisi*, (66). 241-279.

Malkoç, S., & Vefikuluçay Yılmaz, D. (2019). Osmanlı Döneminde Kadın Dergileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(63). 654-659.

Oktar, S., & Varlı, A. (2015). İttihat ve Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-I Milli Bankası. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 1-20.

Özçelik, İ. (2017). Kâtip Çelebi'nin Penceresinden Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Düşünceler. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 216-247. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.351426>

Özgen, M. (2012). Osmanlıdan Günümüze Yazılı Basın ve Siyaset İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal*(23). <https://doi.org/10.17064/iüifhd.70641>

Özhazinedar, T. (2023). Osmanlı'nın Sol Basını: İştirak, İnsaniyet, Medeniyet ve Sosyalist Gazeteleri. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 6(9). Doi:10.56448/ataddergi.1316708.

42-95.

Özkiraz, A., & Arslanel, M. N. (2011). İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak. Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 3(1), 1-10.

Öztürk, M. (2019). Osmanlı Devleti'nde Hayvancılığın İktisadi Boyutu. BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 1(1), 28-44.

Sağlam, S. (2004). Ziya Gökalp'te Solidarizm ve Milli İktisat. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)(1), 67-84.

Sezer, S. (2017). Volkan Gazetesinde 31 Mart Vakası. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 143-159.

Sükan, B. (2014). İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı. *Atatürk Yolu Dergisi*, 14(55). https://doi.org/10.1501/Tite_0000000409. 195-222.

Şahin, E. (2017). Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı'da Mizah Basını. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 20-43.

Şahin, M., & Tokdemir, M. A. (2011). II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 9(4), 851-876.

Tekeli, İ., & İlkin, S. (1989). 1923 Yılında İstanbul'un İktisadi Durumu Ve İstanbul Ticaret Ve Sanayi Odası İktisat Komisyonu Raporu. *Tarih Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs – 1 Haziran 1988 – Bildiriler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.

Yücel, E. (2023). Osmanlı Dış Ticaretinin Analizi ve Osmanlı İktisat Anlayışındaki Değişimin Dış Ticaret Politikalarına Yansıması. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 18(1). <https://doi.org/10.54860/beyder.1300824>. 33-46

TEZLER

Cebeci, M. (1997). *Milli iktisat düşüncesi ve İktisadiyat Mecmuası* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi.

İnceoğlu, E. (2015). *Osmanlı'da Milli İktisat Uygulamaları ve Harp Zenginleri* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.

Korkmaz, A. (2016). *Midhat Paşa: Hayatı, İdari Ve Siyasi Faaliyetleri* (Doktora tezi). İstanbul

Üniversitesi.

Küçük, B. (2022). *Ziraat Bankası Tarihi 1863-1938* (Doktora tezi). Ordu Üniversitesi.

Nizamoğlu, A. (2023). *İ. Meşrutiyet Yıllarında Orman Politikaları ve Ormancılık Algısı (1908-1918)* (Doktora tezi). Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, E. (2013). *Friedrich List'in Toplumsal, Siyasal ve İktisadi Görüşleri* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.

İktisadiyat Mecmuası'nın 21 Şubat 1916 tarihinde yayımlanan birinci sayısının kapağı.

ملت زور، ملی اقتصاد زوره عبارت مر؟

— ۱ —

ضیا کورک آلب
دارالفنون اجتماعیات علمی

ملی اقتصادك نه دن عبارت اولدینی آقلامق ایچون ، اوکجه ، ملتك نه اولدینی بیلدك لازمدر . ملی مجرد برلسانله « اجتهای برکل تام - [tout co- mplet در . « دیبه تعریف ایده یلیرز . جادات عالنده هیچ بر جسم ، هیچ بر جرم کل تام دکلدز . نه بلورلر ، نه سیاره لر ، نه شمسی منظومه لر ، نه کهکشانلر تام برکل تشکیل ایده یلیزرلر . جادات ده محیط اولق اوزره یالکیز بر کل تام واردرکه (کائنات) دن عبارتدر .

حیات عالنده ایسه اوته کنه مخالف اولدق هر عضویت برکل تامدر . چونکه عضویت ده کائنات کی مستقل بر موجودیته ، داخلی بر تکمله مالکدر . اجتماعیات عالنده ، بر جمعیتك عضویت کی تامیله مستقل اوله یامه سی ایچون اجتماعیات حیسانی ترکیب ایدهن مختلف طبقه لرك بری برینه منطبق اوله سی لازمدر .

× جمعیت ده فقاری حیوانلر زمره سنه منسوب بر عضویت کی اوج طبقه ن هر کیدر :

(۱) ایسکله ت ، (۲) اغتدائی افمولر ، (۳) اخلاط و مناسیبه عائد افمولر .

جمعیت ده بو اوج طبقه تک مقابلری : (۱) مشترک دویفولردن متولد تساند ، (۲) ایسکله ایش بولومندن متولد تساند (۳) بوتساندلی داخلی و خارجی ترضلره قارشی مدافعه و محافظه ایدهن تشکیلات .

جمعیتك ، عضویت ده کی (ایسکله ت) طبقه سنه تقابل ایدهن ک جمعیتک طبقه سنه (معضر) نامی وریلیر . معضر مشترک دویفولره مالک بر زمره دیکدر مشترک دویفولر وجدانلر ده یا شایان بر طاقم معنوی و منتشر حادثه لر اولقله برابر بونلرک اجتماعیات مؤسسه لر سورتنده مادی تیلرلی ده واردر : دین ، لسان ، عاقله . معضر ، فردلری عینی دین و لسانه مالک اولان و بری بریله قیز آلوب ورییلن متجانس بر زمره در .

× جمعیتك ، عضویت ده کی (اغندا) منظومه سنه تقابل ایدهن ایکنجی طبقه سنه (جامعه) دینلیر . جامعه ، بری برینه محتاج اولان بوون اختصاص زمره لرلی ، بوتون فی ، بدیی ، اقتصادی و تربیوی حرفت و مسلکلی خارجیه احتیاج کوسترمه چک سورتنده جامع و اجتماعیات ایش بولوی نقطه نظرندن کندی کندیته تامیله کافی اولان مختلف [Differentié] بر زمره در . جامعه ده فنیات ، اخلاق ، اقتصاد ، بدیعیات کی فعالیتلرک مختلف مؤسسه لرنده و اختصاص زمره لرنده تجلی ایدر .

مشترک دویفولردن متولد تسانده (معضری تساند) دینیلدی کی اجتماعیات ایش بولومندن متولد تسانده ده (جامعی تساند) دینیلدی . جمعیتك ، عضویت ده کی (اخلاط و مناسبت) منظومه سنه تقابل ایدهن اوجنجی طبقه سی ده (دولت) نامی آلبیر . دولت ، حدودی معین بریقمه [Territoire] ایله مادی قوه مؤیده مالک بر حقوقی منظومه ده تجلی ایدر .

ایشته بر (معضر) عینی زمانده بر (جامعه) و عینی زمانده بر (دولت) اولدینی وقتدرکه (حقیقی برملت) ماهیتی حائر اوله یلیر . بر جمعیت ده بو اوج طبقه بری برینه تامیله منطبق ذکل ایسه ، اوجعبت هنوز برکل تام اوله ماشش ، یعنی برات حالنه کلمه معضر . او حالده ملت ، مفکوروی بر جمعیت اولوب هیچ بر قومه تامیله تجلی ایدهمه معضر . هر قوم ملت اولمه چالیشان بر ملتدر .

+ توردک ملیتی ، بر ملت اولق ایچون نه یامالی ؟ توردک لرك (تورکیا) نامنده بر دولتلری واردرکه حاکم اولدینی بقعه داخلنده دیکر قوملر ده موجوددر . تورکیا توردکلرینک دینلری بوتون اسلام قوملرله ، لسانلری بوتون توردک شعبه لرله مشترکدر . معضر اعتبارله خارجیه ایکی نورلواشتراکی اولان بو جمعیتک جامعه اعتبارله ده اروپا مدنیته ارباطلی واردر . او حالده تورکیا

تورکلری بر طرفدن خارجه کی تورکلری کندی دولتلری داخلنه آلفه ، دیکر طرفدن اسلامیتی ملی لسانه نقل ایتمک چالیشمق و عینی زمانده ایش بولوی نقطه نظرندن ده اروپا ملتلری کی مستقل بر جامعه ماهیتی آلتی وظیفه سیله مکلفدر . ایشته آتقی بوترق سر حله لرلی چکدکن صوکرادکه بین الملل مدنیترک تأثیرندن قورنولرق (ملی برحرت) ه مالک اوله یلیر . تورکلری بر جامعه حالنه کتیره چک و توردک حرتک تکلی تأمین ایده چک عالم لر دن بری ده (ملی اقتصاد) در . بونی ده کله چک مقاله ده ایضاح ایده چکر .

کرتک نفرلری

عینی زاره حسن حسین
مالیه نظاری مششاری

حکومت سنیه بدما ممالک عثمانيه ایدخال ایده چک اموال و ایشیای اجنبیه دن آلاچی ایدخال رسنه اساس اولق اوزره بر تعرفه عمومیه تنظیم و بو یابده کی لایحه قانونیه بی مجلس مبعوثانه تقدیم ایله مشدر . بوراده سربستی مبادلات و یا حمایه اصوللرینک فواید و محاذ برنی و بو یابده کی افکار و آرای مخالفه بی اوزون اوزادی به تدقیق ایده چک دکاز . چونکه بو بحث همان با عموم اقتصاد کتابلرنده محرردر . اصل تدقیق ایتمک ایسته دیکمز حکومت سنیه ک کرتک تعرفه لرلی نه کی اساس و ملاحظاته تبعاً تنظیم ایتمیگی و حکومتجه تعقیب اولتان مقصد و غایه نک نه اولدینی مسئله سیدر .

مجلس مبعوثانه تقدیم اولتان لایحه قانونیه نک اسباب موجه سنده بوجه آتی سطرلری اوقویورز :

۱ — مواد ابتداییه داخلیه وجوده کلان و قولایقله اعمالی ممکن اولان مواد حمایه ایده لرك بونلرک خارجه دن ایدخال اولنه چق ممانلرینه آغیر رسم وضع اولمشدر .

۲ — مستعد ترقی و انبساط اولان صنایع و مواد دخی تشویق مقصدیه رقابت اجنبیه به مقاومت ایده ییلمه لرلی تأمین ایده چک بر رسمه تابع طوتمشدر .

۳ — احتیاجات ضروریه دن اولان ایشیادن ، خلقی فضله تجریم ایتمک ایچون ، معتدل بر رسم اخذی کوسترمشدر .

۴ — احتیاج درجه سننده یتشمه سی زمانه محتاج اولان مواد ایچون دخی آیده لزومی درجه ده تزید ایدلک اوزره شمذیلک خفیف بر رسم وضع اولمشدر .

۵ — بالجله زراعت حمایه ایدلمشدر .

۶ — ممالک عثمانیه ده یتیشان محصولات زراعیه بالخاصه مظهر حمایه اولمشدر .

۷ — مغنوش موادک ایدخالنی منع ایچون بونلره آغیر رسم وضع ایدلمشدر .

۸ — چاقیلینی قولای اولان مجوه رات کی مواد ایچون یک جزئی رسم قولمشدر .

بو اسباب موجه دن آکلاشیلان کیفیت حکومت سنیه چه مفرط و مضر بر اصول حمایه تعقیب ایدلک ایسته نیلمدی کی

اعلان برلی

بر دفعه اوقهر طراچون :

یکرمی غروش

سههک اعلان ایچون

آبرجه آکلاشیلور

۱۵ کانون اول ۳۳۲

اقتصادیات

مجموعه سی

خاند

علمی و عملی عنوان اقتصادی مسئلهلردن بحث ایدر وهر پیرشدن کونی چیقار

اداره خانه : استانبول ، سلطان حاحمی - معقولیان خانی

انترا برلی

عمانی مملکتلری ایچون :

ییلانی بر بوچوق لیرا

اجنبی مملکتلری ایچون :

ییلانی ۳۳ مارق - ۴۴ فراتیق

دالیه سی ۳ غروش

ییل ۱ صای ۳۷

تجارت قانوننک تملدیل و اصلاحی

تکین آلپ

دوره سنده بستون تأییرسز ارلهجی شهاسزدر . بوکون اوروپاده هیچ برنجبار ، هیچ فابریقهجی بو قدرکه باقهرلرک بانکرلرک اعتبارینه عرض قرار ائمه دن ایشنی چوره ییلین . تجارک فابریقهجی اعتبارینه قارشولق موجودمالدن زیاده ذم ناسدهکی مطلوبات تشکیل ایدیور . تجار ذم ناسدهکی مطلوباتی اصول ونوعد مخصوصه دائر سنده باهسته دور ویا ترهین ایدرک ایشنی چوریمک ایچون محتاج ولدی یی پارهی استحصال ایدر . حالبو . ذم قوانینمز موجبجه ذم ناسی دور ویا ترهین ایتک قطعاً ممکن دکلدرد . بناء علیه تجار یالکنز اعتبار شخصیهینه استناد آ تدارک ایده ییلدیکی پارهلری اکتفا ایتک مجبور ائده بولور . بوصورتله مثلا بیك لیراق معاملا یایمق ممکن یکن یالکنز یکی اوچ بوز لیرانی معامله ییایر نتیجه اعتبارله فعالیت اقتصادیك محدود بردرجهده قالیر . ینسه بو جمله دن اوله رق عمومی مغازلر « Magasins généraux » مؤسسهلری بزده بستون مقوددر . عمرمی مغازلره مخصوص اولان استثنائی احکام ومساعدتک مقودر ییدن دولایی مال اصحابی ماللری قارشولاق کوسرتدردک لایق وجهله اعتباره مظهر اوله میور . تجار ، فابریقهجی ، ایچون یالکنز اعتبار شخصیهینه باشه استناد ایدرک هیچ بر قوت قالمه یور بناء علیه معاملات محدود لك محدود بر ساحه ایچنده قالور . ارباب زراعت ایچون فوق العاده تسهیلاتی مستلزم اولان وارانت اصولک مقوددی مراجهجی به میدانی آ بیق بر اقور رنجبرک مقوددی تمادی ایدیور . کذلک حساب جاری به عائد احکام مخصوصه نك بولمه سی اعتبار تجاری یی بك زیاده اشکال وتصیب ایدیور . الحاصل بز اعتبار وسرمایه دوره سنده باسادیغمز واعتبار وسرمایه عاملی کیتدیجه انکشاف ایتکده بولدیگی خالده بودوره به مخصوص احکام قانونیه نك کافه سی بزده مقوددر .

بوکون حیات اقتصادی نك الك مهم رکنی اولان شرکت بجی دخی قانون تجارتمزده بك زیاده تقصه دارد . متعدد

بودن ایکی آی اول غزتلر عدلیه نظارتنده تجارت قانوننک اصلاح وتعدیلی ایچون ارباب علمدن مرکب بر قومیسون مخصوص تشکیل اولدیغی خیر وبرمشلردر . بوکره مع المسار خبر آلورز که تجارک قانوننک اصلاح وتعدیلنه مأمور اولان قومیسون درعهده ایتدیکی وظیفه نك مسئولیتی تمامیه تقدیم ایدرک ایشه کمال کرمی وفیالته دوام ایدیور ، وغایت متم اصوللر دائر سنده جالیشور . حتی یدی سکیز کتابدن مرکب اوله جق اولان قانوننک برنجی کتابی تمامیه ختام پذیر اولمش وهر بر ماده ایچون غایت مفصل ومعدل اسباب موجب قلمه آتیش ، هر بر مسئله حقنده قرانین اجنبیه ایله مقایسه لر یاییور ، مسئله نك ممالک وازمه مختلفه ده صورت انکشافی غایت علمی و واقفانه بر صورتده ایضاح اولیور ، حتی شمدی به قدر بزده هیچ بر قانوننک بو قدر حیات وایتا ایله احضار اولدیگی اربابی طرفندن تأمیناتندن آکلاشیلور .

بومساعی جدید ایچون نه قدر اظهار ممنونیت ایدلسه یری واردرد . چونکه قانون تجارت قدر حیات اقتصادی من اجرای تأثیر ایده جک هیچ بر عامل یوتدر . مسئله نك اهمیتی تقدیر ایده ایم ایچون بوکونکی حالی بر آز که زدن کیریمک لازمکلیر .

بوکون مرعی ومعتبر اولان قانون تجارتمزک نقصانلری برر برر تماده قالمشوق عتدرا . قانوننک قدر اسکیمش کینه لشمش اولدیغی اراه ایتک ایچون یاریم عصر اول یعنی قانوننک تنظیم واعلان اولدیغی زمان عالم تجارک واقتصادده الک بو یوک عامل ، اصنافلق ، معاره ذاتی ل ایشلری کی حاللردن عبارتدی . حالبوکه بوکون بوتون اوروپاده عالم اقتصادده حاکم اولان اساس بو یوک سرمایه ، اعتبار ، مقاولات کی عامللردر . اصنافلق دوره سنده وضع ولان احکامک سرمایه واعتبار

Tekin Alp'ın Ticaret Kanunu'nun tadili ve ıslahı hakkında yazdığı makale.

اعلامه برلی
بر دفعه اول هر طر ایچون :
یکرمی غروش
سه لاک اعلان ایچون
آریجه آکلاشیلیر

۲۴ مایس ۳۳۳۳

اقتصادیات

جموعه سی

خالد

علمی وعملی هرنوع اقتصادی مسئله لر دن بحث ایدر و هر پرغنه کونی چیقار .

اداره خانه : استانبول ، یکی بوسته خانه جاده سی میدان تحقیق نومرو ۳

اشترا برلی
عنائی ملکته لری ایچون :
ییلغی بر چوق ایبرا
اجنبی ملکته لری ایچون :
ییلغی ۳۳ مارق - ۴۰ فراتق
دانه سی ۳ غروش

ییل ۲ صای ۵۶

غلامی اسعاره قارشلی مجادله

تکین آلپ

مطبوعات یوممه ده احتکاره قارشلی آچیلان مجادله کیتدیجه انکشاف ایدیور و بو خصوصده یکی و نافع فکیرلرک میدانه چقمه سنه وسیله اولیور . مجادله ایچون الگ مؤثر سلاح اولوق اوزره کیمی بجه قانونی ، کیمی تانون و قونوپه راتیف اصولی ، کیمی ده اصنافه قارشلی غره و اعلانی ایلری سوریور . بو خصوصده میدان آتیلان رأی و مطالعه لره ک جمله سی آری آری شایان تدقیقدر . شو قدر وارکه مطبوعات یومیه طرفدن تعیین اولنان مجادله ساحه سی پک دارد و بناء علیه بو ساحه داخلنده اتخاذ اولنه حق تدابیرک تأثیراتی پک محدود بردر حده قالمه محکومدر . احتکاره قارشلی مجادله آچیلیرسنه یالکنز احتکار دولایسیله وقوع اولان غلامی اسعاره چاره ساز اولوق قابل اولور . حالوکه بوکون غلامی اسعاره وجوده کثیرن عوامل او قدر مهم و متعدددر که احتکار تحقیق ایکنجه و بلکه اوچنجه درجه ده کلیر . بناء علیه احتکاری بسبتون قالدیرمه موفقیته حاصل اولسه بیله ینه غلامی اسعار بر درجه یه قدر حقیله مکله برابر شدتله حکمفرما اولغه دوام ایده جکدر . مجادله نیک مؤثر اولمه سی ایچون ده واسع و شمولی بر ساحه ده وعلی العموم غلامی اسعار علمینه توجه ایتملی و غلامی اسعاره ایجاب ایتمیره ن دیکر اسباب و عواملی دخی اورتدن قالدیرمه چالشمه لیدر .

ساحه مطبوعاتده غلامی اسعاره تمایله احتکاره عطف واسناد اولدینی ایچون عوام ناس نظرندنه بوتون تجار صنفی مختکر کسلمشدر . چونکه تجارک هیچ بری اوجوز مال صاتیور ودها دوغروسی صاته مور مادامکه بهالی مال صاتمق احتکار دیمکدر بلااستنا بالجمله تاجرلر احتکارله معلولدر .

افکار عمومی ده کودبان بوجریان یالکنز ملکتمزده دکل مرکزی اوروپا ملکته لرندنه دخی کیتدیجه توسع ایدیور . غلامی اسعاردن متأثر اولانلر الگ زیاده ارباب تجارتنی مسئول

طوتیور . الگ جدی غزته لر بیله تجار اصنافی علمینده شدتلی مجادله لر آچدیور . حتی تجار اصنافی تجارت او طه سی و بوکا نمائل مؤسسه لرده اجتماعلر عقد ایدرک بوکی جریانلر علمینده کندیلیرنی مدافعه یه چالیشیورلر . تجار اصنافک مروج افکاری اولان غزته لر و مجموعه لر احتکاری ارتکاب ایدن تجار ایله بوندن عاری اولان تجارک بر بردن فرق و تمیز اولنه سی لزومی ایلری سوریورلر .

مع مافیه شورا سی محققدر که تجار اصنافی حقلی حفسنر کندیلیرنی نه قدر مدافعه ایتسه لر افکار عمومی یه قارشلی تمامیه برات ذمت قازانه مزلر . خلق دوغرودن دوغری یه مالی بهالی صاتان تجاری بیلیر و اونی مسئول طوتار ، اصل مسیبه ایچون انجه یه تحری ایتمز . باخصوص که تجار اصنافی میاننده مختکرانه معامله لرله غلامی اسعاره برقات دها آرتیران پک چوق انصافسنر کسه لرده واردر . بونله قارشلی مجادله آچق هر کسندن اول عینی اصنافک وجیهه ذمیتدر . معاملات مختکرانه نی و اونلرک ازاله سی اسبابی هر کسندن اول اولنر تقدیر ایده بیلیرلر . مع التأسف بزده تجار اصنافی میاننده منظم تشکیلات موجود اولدینی ایچون ازلردن بوکی تشبیلر بکله مک عبت اولیور . وسائط رسمیه یی حائز اولان تجارت او طه سی بیله بو بایده مؤثر تدابیر اتخاذ ایتمک وضعیتنده دکدر .

نه تجارنده نه حیات اقتصادی مزلرک هیچ بر ساحه سننده منظم تشکیلات موجود اولدینی ایچون غلامی اسعاره قارشلی آچیله جق مجادله لرده تأمین موفقیته ایتمک پک مشکل اوله جقدر . مع مافیه مسئله نیک هر بر عاملی آری آری تدقیق و تشریح ایدیله رک هر بری ایچون آری آری تدبیرلر اتخاذ اولنورسه آز چوق موفقیته تأمین ایتمک ممکن اولور .

(۱) غلامی اسعارک باشلیجه سبیلردن بری شه سز که آله ویره تجار تیدر . عادی زمانلرده سه قولاسیون مقصد یله بیع و شرا معامله لرینه احتمالک جواز ویریله بیلیر . بوکی معامله لری طفیلی ماهیتندن تجرید ایتمک مشکل اولقله برابر اونی تجارت عمومی ایچون مضر و مهلک عد ایتمک دوغری دکدر . عرض

* صحیفه ۷ *	* اقتصادیات مجموعه سی *	* ص ۲۴ *
<p>بوکره خبر آلدیغمز کوره بلغارستان حکومتی سنه نیک بو باده کی تشبیه نظر اعتباره آلهرق مذکور قرارک تطبیقندن صرف نظر ایله مشدر .</p>	<p>۲۲۱۲۱۱۶۷ فراتیق ایکن بوسنه ۳۵۰۱۹۰۳۵ فرانغه بالغ اولمشدر . ترابرد چناق قلعه نیک سدی حسینیه شمندوفر منافلاتنک کسب ایتدیکی اهمیته عطف اولنه بیلیر . بوندن ماعدا کلیتی عسکر واشیای عسکریه نقلیاتی ده واردرکه بوتقیانک قسم اعظمی قره دی اوزرینه وتزیل ایدلش تعرفیه نوقفا اجرا اولمشدر . عسکر نقلیاتندن ماعدا بولجی نقلیاتی ۷۸۸،۳۰۲۳ کیشی به بالغ اولوب ۳۲۷۳۱۷۰۴ فراتیق حاصلات تأمین ایلشدیر .</p>	
مطبوعات	<p>اشیای عسکریه دن ماعدا مواد نقلیاتی ۵۳۵۰۹۸۴ طونه بالغ اولمش و ۶۰۳۳۵۶۹۸۲ فراتیق حاصلات تأمین ایله مشدر . ایشلمته مصارف عمومیه سی کچن سنه ۶۶۹۲ ۶۶۵۴ فراتیق ایکن بوسنه ۶۰۳۱۴۶۴۳۸ فراتیق ، یعنی ۲۳۴۶۲۵۴ فراتیق نقصاندر . کیلو مترو باشنه مصرف کچن سنه ۱۱،۲۲۲۷۳ فراتیق ایکن بوسنه ۱۰۸۲۱۰۲۹ فراتیقدر .</p>	
قادیلری چالیشدیرمه جمعیت اسلامیه سی	<p>ایشلمته مصارفنک تناقصی یونان حکومتنک سلانیک قسمی و بلغارستانک اسوبله نغراد - دده آغاج شعبه سی اللریته آلدقاری زماندن بری قومبانیانک بالجله مصارفاتده تصرف اجرا اتمسندن ۶ تشرین اولدن سوکره استانبول شبکه سندن مأورین مقدارینی پک زیاده تنقیص ایله هم سندن نشأت ایتکده در . بوندن سوکرا جز و دانده کی اسپامک رایجی اوزرنده کی ضرر و ادا ایچون وقوع بولان مصارف حقتده معلومات ویرلمکده در .</p>	
<p>دولتو عصمتلو ناجیه سلطان حضرتلرینک زیر حمایه لرده وارکان اساسیه سی حریبه ناظری انور پاشا حضرتلرله ذوات سائرهدن مرکب اولاراق مرکزدر سعادتده بولونق و ایجابنده ممالک عثمانیه نیک سائر شهرلرده ده شعبه لر آچق اوزره « قادیلری چالیشدیرمه جمعیت اسلامیه سی » نامیه یکی بر جمعیت تشکیل ایلشدیر . جمعیت مذکورنک مقصد اساسی بالعموم اسلام قادیلرینه ایش بولوب کندیلرینی ناموسکارانه بر صورتده تأمین معیشته آلیشدیراراق حمایه ایله مک و بالنتیجه فکر سی و اقتصادک قادیلرین آراسنده نشر و ترویجیه چالیشمقدر . قادیلری چالیشدیرمه جمعیت اسلامیه سی « بو مقصد خیر پرورانه سننده تأمین موقفیت ایچون قادیلرک یا بابیله چکی بالجله ایشلره کندیلرینی سوق ایدیه چک و بوسورتله چالیشمق ایسته یلری صورت دائمه ده حمایه و تشویق ایله یه . چکدر . جمعیت ، پای تختی استانبول ، اسکدار ، بک اوغلی منطقه لری اولاراق اوجه تقسیم ایتمش وهر منطقه ده بر ویا بر قاچ دارالصناعه نیک تأسیس و تشکیله قرار ویرمشدر . بو دارالصناعه لر ، اتر بیک کشیک اولق اوزره وجوده کتیر یله چک وهر منطقه بر مدیرک تحت اداره سنده بولوندور و لاجق و جلله سنه ده بر مدیر عمومی نظارت ایدیه چکدر . دارالصناعه لره تعیین اولوناجق مدیره و معلمه لر مقتدر و معلوماتلی خاغلر آره سندن انتخاب ایدیله چکدر . مرکز دارالصناعه سنه یچی یوردی مآذونه لری آراسنده بالانتخاب مدیر و معلمه تعیین ایلشدیر . هر دارالصناعه ، دانته ل دائره سی ، بیاض ایش دائره سی ، البسه دائره سی ، ما کینا ایله چوراب و فانیلا اوروجیلکی دائره سی ، عسکر چاماشیرلری دائره سی ایله قوستوم تاییور و امثال ایجه ایشلر دائره سی نامیه بر قاچ دائره یه تقسیم ایدیله چک و بورالرده اعمال اولوناجق اشیا و البسه چارشلرده و دیگر صائیش محللرده موقع فروخته وضع اولوناجقدر .</p>	<p>ایشلمته مصارف فوق العاده سی کچن سنه یه نسبتله ۱۵۲۹۴۲ فراتیق تصرفله ۸۸۰۰۴۶ فراتیق عبارتدر . لوقوموتیف ، ۲ بولجی آراهی سی ، ۱ فورغون ، ۲۷ بوک و اغونی ایشلمته قسمندن چقارلشدیر . سرکه چی - آباستفانوس آره سنده کی ۱۷ کیلو مترو و ۶۰۰ مترو لک ایکنجی خلطک انشایی وضعیت حاضرهدن متأثر اولمشدر . بونکله بر ابر بیکدن انشا ویا موقلری تبدیل ایدیلن آلتی استاسیون سنه اوزرنه سنه طوغری کشاد ایلشدیر . بقینه چفته خلطک کمال انشایی ده قویاً مأمولدر .</p>	
<p>طشره زراعت حیاتنده بویوک خدمتله ایفا یدن ، فقط بویوک شهرلرده و بالخاصه استانبولده مساعی مله به بان عان هیچ اشتراک ایتین قادیلری بزی مملکتک اقتصادی حیاته تشریک اتمک ، اولری ده مجادله حیاتده ارککلرله برابر چالیشدیرمق ، توحید فعالیته سوق ایله مک اوزره تشبیه ایدیلن بوجدا خیرلی ایشی ، بویوک مشکور همق - جزاوار تبریک و تقدیر کورور و مظهر موقفیت اولماسنی جناب حقدن تمی ایدیه رز .</p>	<p>بابا اسکی - قرق کلیسا شعبه سی ۲۴۱۶ فراتیق حاصلات صافیه ویرمشدر که حکومتک ۲۲۲۹۷۰ فراتیق اعطاسیله بونی کمال ایله مسی لازمدر . وضعیتن فوق العاده لکی حسینیه یونان حکومتی تشرین اولک ایتکسنده سلانیک ، مناستر خطی ایشلمته اموری اله آلمشدر . ۱۹۱۵ سنه سی ایچون تأمینات آچق سندن اصابت ایدن ۱۱۶۱۴۵۰۸۱ فراتیقده علاوه ایدیلنجه حاصلات صافیه ۳۰۰۶۹ فرانغه بالغ اولقده در . حصه تمتع تعیین ایلشدیر . قوپولر بوسنه عثمانی آچق سی اساسی اوزرنه ، یعنی استانبولده تسویه ایدیله چکدر . استانبولده لیرا ۱۱۰ غروش ، سائر محللرده عثمانی لیرا سی پیاسه سی اوزرندن ، یعنی آوستریا ده ۳۱۶۷۵ قورون ، آلمانیه ده ۲۲۱۷۵ مارق سوویچره فراتیق اوزرندن ویریله چکدر . تأدیاه ۲۸ تموز ۱۹۱۶ اعتباراً باشلانده چقدر .</p>	
اقتصاد مدیریلری	<p>اجتماع مجلس اداره اعضا لغته دو قنور هانس شه شه ری مجدداً واعیاندن نائل بک ایله مدیر کیلوم آدلر ، ژول قره ی ، لئون لانتزی ، آدولف ، شه نور ، رودولف سیفسکی ابقاء انتخاب ایله مشدر .</p>	
<p>تجارت و زراعت نظارتی طرفندن بالجله ولایاته شامل اولق اوزره احداث ایدیلن بکی اقتصاد مدیریلری حقتده کچنلرده بر نیده معلومات ویرمشدک . دائره عانده سی نزدنده اجرا ایله دیکمز تحقیقاته نظر ، تشکیلات جدیدهدن فوائد کثیره اقتطافی امید ایدیلکده در . معلوم اولدنی اوزره تجارت شعبه لرینک طشره لرده مأور و ممثللری اولماسی بوندن بویک امورده متعلق مسائل شیمدی به قدر ولایت مرکز لرندن</p>	<p>بلغارستانده ترانسیت اولجه یازدیغمز و حمله بلغارستان حکومتی اورویادن ممالک عثمانیه یه و ممالک عثمانیه دن اور . یاه مخصوص اولاراق ترانسیت صورتیه بلغارستاندن کچن امنه دن بوزده بکرمی تکالیف حریبه آلفه قرار ویرمشدی . بلغارستانک بوتدبیری تجاری نیک ضررینی موجب اولدیندن بوتکالیف حریبه دن صرف نظر اولمه سی ایچون خارجه نظارتی طرفندن بلغارستان حکومتی نزدنده تشبیهات لازمه اجرا اولمشدر .</p>	

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'nin mecmuuda yer alan haberi.

• اقتصاديات مجموعہ سی •

• ۶۶ •

• صفحہ ۷ •

دیون عمومیہ عثمانیہ مجلس ادارہ سی

اوج ، آلتی واون ایکی آی وعدہ لی آلمانیا خزینہ بونولرینک ممالک عثمانیہ دہ فروختی

حکومت سنیہ ایله دیون عمومیہ عثمانیہ ادارہ سی بیندہ منعقد ۲ تشرین اول ۱۹۱۷ تاریخی مقاله نامہ موجنبه اداره مزکورہ ، قیمتلری عثمانی لیراسی اوله رق اوزر لرندہ محرر بولنان و در سعادندہ حاملنه تأدیہ سی واجب اولان آلمانیه خزینہ بونولری خزینہ جلیله حسابنه اوله رق اسقونطو ایله موقع فروخته وضع ایلشدر .

بونولرک شرائط فروختی

خزینہ بونولرینک بالغ اولدق لری ائمان الیوم قانوناً رایج عثمانی القہ سی اوله رق دیون عمومیہ عثمانیہ ادارہ سنہ اولجه تماماً تودیغ ایلدیکجه اشبو بونولر اداره مزکورہ واسطه سیله فروخت ایلیله میه جکدر .

ائمان مزکورہ ایسه موقع تداوله وضع ایلدین خزینہ بونولرینک کافه سنک کرک وعدہ دن اول با اسقونطو تأدیہ بدلاتی ، و کرک وعدہ لری حلونده هیچ بر کونه توقیفات اجرا اولمیه رق بدلارینک تسویہ سی هر آندہ ممکن قیله جکدر .

حال حاضرده تودیگی ممکن بونولرک انواعی

دیون عمومیہ عثمانیہ ادارہ سی طرفدن شمدیگی حالده تودیغ ایلدیله سیله جک اولان بونولرک انواعی بروجه آتی آقسامه آبرلشدر :

اعدامک بدل اعتباریسی	تاریخ اخراجی	وعدہ لری
۵۰۰	۲۷ ایلول ۱۹۱۷	۲۷ کانون اول ۱۹۱۷
۱۰۰۰	" " "	" " "
۵۰۰۰	" " "	" " "
۱۰۰۰۰	" " "	" " "
۵۰۰	۱۰ تشرین اول (X)	۱۵ کانون ثانی ۱۹۱۸
۱۰۰۰	" " "	" " "
۵۰۰۰	" " "	" " "
۱۰۰۰۰	" " "	" " "
۱۰۰	۲۷ ایلول ۱۹۱۷	۲۷ مارت ۱۹۱۸
۵۰۰	" " "	" " "
۱۰۰۰	" " "	" " "
۵۰۰۰	" " "	" " "
۱۰۰۰۰	" " "	" " "
۱۰۰	۱۰ تشرین اول (X)	۱۵ نیسان
۵۰۰	" " "	" " "
۱۰۰۰	" " "	" " "
۵۰۰۰	" " "	" " "
۱۰۰۰۰	" " "	" " "

اوج آی وعدہ لی بونولر

آلتی آی وعدہ لی بونولر

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin elinde bulunan bazı tahvil ve hisse senetlerinin halka arzda satış fiyatları.

ملیت اور ملی اقتصاد اور عبارتوں پر؟

— ۱ —

ضیا کوک آلیہ

دارالافتون اجتماعیات مملسی

ملی اقتصاد نہدن عبارت اولدینی آلامق ایچون ، اوکجه ، ملنک نه اولدینی بیلدک لازمدر . ملق مجرد برلسانله « اجتماعی برکل تام - [Toul co- mplet در . « دیبه تعریف ایده بیلیرز . جادات عالنده هیچ بر جسم ، هیچ برجرم کل تام دکلدرد . نه باورلر ، نه سیاره لر ، نه شمسی منظومه لر ، نه کھکشانیلر تام برکل تشکیل ایده بیلیرلر . جاداتی ده محیط اولق اوزده بالکیز بر کل تام واردرکه (کاشات) دن عبارتدر .

حیات عالنده ایسه اوتته کنه مخالف اولورق هر عضویت برکل تامدر . چونکه عضویت ده کاشات کی مستقل بر موجودیته ، داخلی بر تکامله مالکدر . اجتماعیت عالنده ، بر جمعیت کی تمامیه مستقل اوله ایلمه سی ایچون اجتماعی حیاتی ترکیب ایدهن مختلف طبقه لرک بری برینه منطبق اوله سی لازمدر .

* جمعیت ده ققاری حیوانلر زمره سنه منسوب بر عضویت کی اوج طبقه : ن صراکدر :

(۱) ایسکه لهت ، (۲) اغتدائی افعولرلر ، (۳) اخلاط و مناسبت عائد افعولرلر .

جمعیت ده بو اوج طبقه نلک مقابلا ری : (۱) مشترک دوینولردن متولد تساند ، (۲) ایچن بولومندن متولد تساند (۳) بوتساندلی داخلی وخارجی تعرشرله قارشلی مدافعه و محافظه ایدهن تشکیلات .

جمعیت ، عضویت ده کی (ایسکه لهت) طبقه سنه تقابل ایدهن اک جمعیتی طبقه سنه (معشر) نامی و بریلیر . معشر مشترک دوینولرله مالک بر زمره دیکدر مشترک دوینولر وجدانلر ده یاشایان بر طاقم معنوی و منتشر حادثلر اولقله برابر بونلرک اجتماعی مؤسسه لر سورتنده مادی تیلرلی ده واردر :

دن ، لسان ، عالمه . معشر ، فردلی عینی دین و لسانه مالک اولان و بری بریله قیز آلوب و بره بیلن متجانس بر زمره در .

* جمعیت ، عضویت ده کی (اغتدا) منظومه سنه تقابل ایدهن ایکنجی طبقه سنه (جامعه) دینیلیر . جامعه ، بری برینه محتاج اولان بوون اختصاص زمره لرلی ، بوون فنی ، بدیی ، اقتصادی و تربیوی حرفت و مسلکلی خارجی احتیاج کوسترمه چک سورتنده جامع و اجتماعی ایچن بولوی نقطه نظرندن کندلی کندینه تمامیه کافی اولان مختلف [Differentié] بر زمره در . جامعه ده فنیات ، اخلاق ، اقتصاد ، بدیعیات کی فعالیتلرک مختلف مؤسسه لرنده و اختصاصی زمره لرنده تجلی ایدر .

مشترک دوینولردن متولد تسانده (معشری تساند) دینیلیر کی اجتماعی ایچن بولومندن متولد تسانده ده (جامعه ی تساند) دینیلیر . جمعیت ، عضویت ده کی (اخلاط و مناسبت) منظومه سنه تقابل ایدهن اوجنجی طبقه سی ده (دولت) نامی آلیر . دولت ، حدودی معین بر بقعه [Territoire] ایله مادی قوه مؤیده به مالک بر حقوق منظومه ده تجلی ایدر .

ایشته بر (معشر) عینی زمانده بر (جامعه) و عینی زمانده بر (دولت) اولدینی وقتدرکه (حقیقی برملت) ماهیتی حائر اوله بیلیر . بر جمعیت ده بو اوج طبقه بری برینه تمامیه منطبق دکل ایسه ، اوجعیت هنوز برکل تام اوله ناماشن ، یعنی برات حالنه کلمه مشدر . اوحالده ملت ، مفکوروی بر جمعیت اولوب هیچ بر قومه تمامیه تجلی ایده مشدر . هر قوم ملت اولقله چالیشان بر ملتدر .

+ تورک ملیتی ، بر ملت اولق ایچون نه باعالی ؟ تورکلرک (تورکیا) نامنده بر دولتلی واردرکه حاکم اولدینی بقعه داخندنه دیکر قوملرده موجوددر . تورکیا تورکلرک دینلری بوون اسلام قوملرله ، لسانلری بوون تورک شعله لرله مشدر کدر . مشر اعتبارله خارجله ایکی تورلواشترکی اولان بو جمعیتک جامعه اعتبارله ده اروپا مدنیته اورتباطی واردر . اوحالده تورکیا

تورکلری بر طرفدن خارجه کی تورکلری کندلی دولتری داخنده آلمغه ، دیکر طرفدن اسلامیتی ملی لسانه نقل ایتمک چالیشمق و عینی زمانده ایچن بولوی نقطه نظرندن ده اروپا ملتلی کی مستقل بر جامعه ماهیتی آلیق و طبقه سیله مکلفدر . ایشته آتیق بوترقی سر حله لرلی کچدکن صوگرادزکه بن الملل مدینلرک تأییرندن قورولورق (ملی برحرت) ه مالک اوله بیلیر . تورکلری بر جامعه حالنه کتیره چک و تورک حرثک تشکیلی تأمین ایده چک عالملردن بریده (ملی اقتصاد) در . بونی ده کله چک مقاله ده ایضاح ایده چکیز .

کمرک تعرفلری

عمیق زارده حسن تحسین
مایه نظاری مششاری

حکومت سنیه بدمما ممالک عثمانیه به ادخال ایده چک اموال و اشیای اجنبیه دن آلاچی ادخالات رسنه اساس اولق اوزره بر تعرفه عمومی تنظیم و بوباده کی لایحه قانونیه بی مجلس مبعوثانه تقدیم ایله مشدر . بوراده سربستی مبادلات و یا حمایه اصوللرینک فوائد و محاذیرینی و بوباده کی افکار و آرای مخالفه بی اوزون اوزادی به تدقیق ایده چک دکیز . چونکه بو بحث همان با عموم اقتصاد کتابلرنده محرردر . اصل تدقیق ایتمک ایسته دیکمز حکومت سنیه نلک کمرک تعرفلرینی نه کی اساسات و ملاحظاته تیماً تنظیم ایتمک و حکومتجه تعقیب اولنان مقصد و غایه نلک نه اولدینی مسئله سیدر .

مجلس مبعوثانه تقدیم اولتان لایحه قانونیه نلک اسباب موجه سنده بوجه آتی سطرلری اوقویورز :

۱ — مواد ابتدائی سی داخنده وجوده کلان و قولایقله اعمالی ممکن اولان مواد حمایه ایده لیرک بونلرک خارجدن ادخال اولنه چق مائللرینه آغیر رسم وضع اولمشدر .

۲ — مستعد ترقی و انبساط اولان صنایع و مواد دخی تشویق مقصدیه رقابت اجنبیه به مقاومت ایده بیللمه زنی تأمین ایده چک بر رسمه تابع طوئلشدر .

۳ — احتیاجات ضروریه دن اولان اشیایان ، خلقی فضله تجریم ایتمک ایچون ، معتدل بر رسم اخذی کوسرلمشدر .

۴ — احتیاج درجه سنده یتشمه سی زمانه محتاج اولان مواد ایچون دخی آتیده لزومی درجه ده تزئید ایدلک اورره شمعدنلک خفیف بر رسم وضع اولمشدر .

۵ — بالجله زراعت حمایه ایدلمشدر .

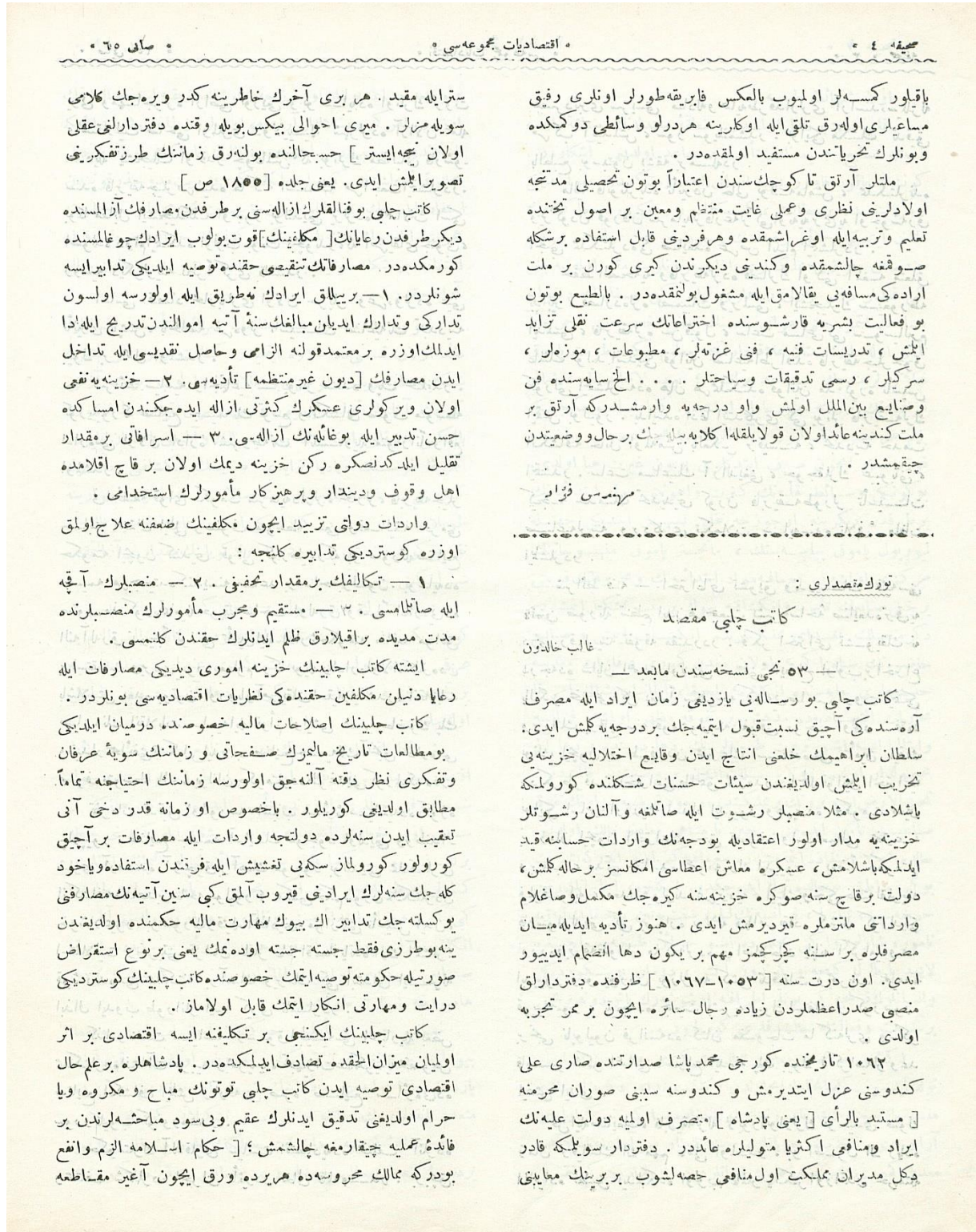
۶ — ممالک عثمانیه ده یتیشان محصولات زراعیه بالخاصه مظهر حمایه اولمشدر .

۷ — مذنوش موادک ادخالنی منع ایچون بونلرله آغیر رسم وضع ایدلمشدر .

۸ — چاقیلینی قولای اولان مجوهرات کی مواد ایچون یک جزئی رسم قولمشدر .

بو اسباب موجه دن آکلاشان کیفیت حکومت سنه چه مفرط و مضر بر اصول حمایه تعقیب ایدلک ایسته نیلمدکی کی

1916 yılında değiştirilen Gümrük Tarifesinin, mecmuada yayınlanan yeni maddeleri.

Galip Haldun'un Kâtip Çelebi hakkında yazdığı yazısında Kâtip Çelebi'nin iktisadi düzelme adına verdiği tavsiyeler.

اعلانہ برقی
بر دفعہ لکھ ہر سطر ایچون :
یکرمی غروش

سنہ لک اعلان ایچون
آریچہ آکلاشلیر

۸ شباط ، ۱۳۳۱

اقتصادیات

مجموعہ سی

خانہ

علمی و عملی ہر نوع اقتصادی مسئلہ بردن بحث ایدر و ہر بازار ایرتہسی کونی چیقار .

ادارہ خانہ : استانبول ، سلطان حامی - معقولیان خانہ

اشتراک برقی
عثمانی ملکہتاری ایچون :
ییلانی بز بوچوق لیرا

اجتہی ملکہتاری ایچون :
ییلانی ۳۳ مارق - ۰۰ قرانق

دانہسی ۳ غروش

ییل ۱ - صائی ۱

مجموعہ سزہ یازاجق ذاتلرک اسسزری [الٹبا صراسیلہ] : آرسلان افندی ، دیون عمومیہ مدیر عمومیسی - احمد امین بک ، دارالفنون ایستاتید قیق معلمی - ارشد بک ، خارجیہ نظارتی امور تجاریہ مدیری - توفیق بک ، دیوان محاسبات رئیس - جاوید بک ، سابق مالیہ نظری و قلعه سلطانیہ میموٹی - جمال بک ، معادن مدیر عمومیسی - حامد بک ، عثمانی بانکہسی مجلس ادارہ اعضاسی - حسن حسین بک ، مالیہ مستشاری - خلاجیان افندی ، سابق نافعہ نظری و استانبول میموٹی - خلوصی بک ، سابق نافعہ نظری و حجار دہمیر بولاری مدیر عمومیسی - اسون افندی ، بغداد میموٹی - سعاد بک ، خارجیہ نظارتی امور ادارہ مدیر عمومیسی - [سید بک ، شافع مدیر عمومیسی - سلیمان سابی بک ، نافعہ نظارتی طارق و معابر مدیر معاوی - سلیمان سری بک - نافعہ نظارتی نافعہ مدیر عمومیسی - شیا کورک آلپ بک ، دارالفنون اجتماعیات معلمی - عثمان نظری بک ، طارق و معابر ادارہسی ہیئت قتیہ رئیس - علی جنائی بک ، حلب میموٹی - علی رضا بک ، امور بطاریہ مدیر عمومیسی - غالب بک ، پوستہ و تہلہ عرفان نظارتی قلم مخصوص مدیری - فائق نذہت بک ، مانیہ نظارتی واردات مدیر عمومیسی - فرید بک ، مسکوکات مدیری - کاظم بک ، مالیہ نظارتی دیون عمومیہ و معاملات تقدیہ مدیری - مصطفی بک . نافعہ نظارتی دہمیر بولاری مدیر عمومیسی - مصطفی شرف بک ، تجارت و زراعت مستشاری - مختار بک ، نافعہ مستشاری - منیر بک ، سیغورطہ لیر مدیری - نسیب بک ، زراعت مدیر عمومیسی - یوسف کال بک ، عدلیہ مستشاری

İktisadiyat Mecmuası'nın birinci sayıda yayınlanan yazar kadrosu.

ÖZGEÇMİŞ

Adı: Emrehan

Soyadı: Yücel

Lisans: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tarih Bölümü İkinci Öğretim (2014-2018)

Yüksek Lisans: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı (2021-2024)